

АНОТАЦІЯ

Пестрикова О. В. Польський історик Людвік Кубаля та його внесок у дослідження проблем історії України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни». – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; Дніпро, 2019.

Дисертаційна робота присвячена встановленню загального внеску польського історика другої половини ХІХ–початку ХХ ст. Людвіка Кубалі у дослідження подій української історії ХVІІ ст.

У першому розділі дисертації висвітлено стан та рівень вивчення проблеми в історіографії, охарактеризовано джерельну базу, розкрито її теоретичне та методологічне підґрунтя. У наявній історіографічній традиції дослідження життя та наукового доробку Л. Кубалі виокремлено чотири етапи формування історіографічного образу. На першому етапі Л. Кубаля постає як історик з особливим письменницьким талантом, але такого, який не достатньою мірою володів методами історичного дослідження. Другий, «некрологічний» етап репрезентував Л. Кубалю як польського патріота, який писав для підтримки національного духу поляків в умовах поділів. На третьому, науковому етапі Л. Кубаля зображувався як історик, який серйозно постраждав від політичних колізій другої половини ХІХ ст. Починаючи з 1970-х рр. тематична історіографічна традиція переважно повернулася до характеристик, притаманних прижиттєвому образу.

У другому розділі виокремлено два основні періоди в біографії історика відповідно до місця його проживання і творчої активності та охарактеризовано його стиль історіописання з притаманними йому рисами. На перший краківський період (1838–1869 рр.) припало навчання Л. Кубалі в Ягеллонському

університеті, його участь у Січевому повстанні 1863 р., спроби драматургічної діяльності та власне початок його становлення як історика. Другий, львівський період (1869–1918 рр.) позначився публікацією визначних праць дослідника «Szkice historyczne» та «Jerzy Ossoliński», переважно присвячених висвітленню подій козацько-польського конфлікту.

Можна констатувати, що поглядам Л. Кубалі на місце й роль історії були властиві романтичні риси. Згідно з ним, історія як наука повинна перш за все навчити. Своєму баченню дослідник підпорядковував спосіб викладення матеріалу та засоби конструювання історичної нарації. Обраний для цього жанр нариса та уведені дослідником до наукового тексту художні засоби сприяли доступності його праць для широкого кола читачів.

У третьому розділі розглянуто питання географічної локалізації та змістовного наповнення поняття «Україна» у дослідженнях Л. Кубалі та охарактеризовано основні риси збірного образу козаків в інтерпретації історика. Доведено, що у працях Л. Кубалі поняття «Україна» використовується доволі часто, але без чіткого визначення його просторової локалізації та змістовного наповнення. Історик вбачав в «Україні» передусім географічний об'єкт, рівнозначний з Поліссям, Волинню та Поділлям, а її адміністративні кордони переважно обмежувались Київським, Чернігівським та Брацлавським воєводствами. Встановлено, що характеризуючи українське козацтво Л. Кубала продемонстрував помітну різницю у конструюванні узагальненого образу козака та образу окремих ключових історичних осіб з його середовища. Загальному образу козацтва надані риси винятково деструктивної, анархічної, нездатної до державотворення сили.

Виокремлено та охарактеризовано два етапи формування образу Б. Хмельницького у творчому доробку Л. Кубалі. Для першого етапу було характерне зображення козацького гетьмана винятково як ворога з відповідним набором суто негативних рис. У свою чергу, другий етап характеризується

зміщенням акценту з образу гетьмана-бунтівника на образ його як державного діяча, що було характерно для його останніх нарисів.

Розглянуто місце постаті Б. Хмельницького у козацько-польському конфлікті середини XVII ст. та встановлено погляди Л. Кубалі на його причини, перебіг та наслідки цього конфлікту. Дослідник виокремив комплекс економічних і політичних причин, які спровокували повстання та відзначив роль особистого конфлікту Б. Хмельницького з Д. Чаплинським. Широке та детальне представлення у дослідженнях історика отримали битви часів Хмельниччини: облога Львова, Збараж, Берестечко та Жванець. В оцінці Л. Кубалі спроби усі спроби мирного залагодження польсько-козацького конфлікту були приречені на невдачу, оскільки жодна зі сторін не мала наміру його дотримуватися.

Події Переяславської ради та союз Б. Хмельницького з Московським царством на думку дослідника, були зумовлені безвихідним становищем гетьмана, а на вибір ним нового союзника перш за все вплинула спільність віросповідання. Зрештою саме події в Переяславі, згідно з Л. Кубалею, розпочали якісно новий етап в історії Речі Посполитої, тобто нову тривалу війну з Москвою. У Гадяцькій унії історик убачав можливість примирення двох сторін після тривалих воєн. Проте він не вірив у можливість її тривалого існування, оскільки вона загрожувала існуванню перш за все самої шляхетської Речі Посполитої.

Ключові слова: Людвік Кубаля, історіографічний образ, польська історіографія, українська історія, козацтво, Богдан Хмельницький, Хмельниччина, Переяславська рада, Гадяцький договір.

ANNOTATION

Pestrykova O. Polish historian Ludwik Kubala and his contribution to the study of Ukrainian history – Qualification scientific work with the manuscript copyright.

The thesis for a candidate of history science degree in speciality 07.00.06 “Historiography, Source Study and Special Historical Disciplines”. – Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, 2019.

The first part of the doctoral dissertation covers the state and level of studies on the discussed problem in historiography, describes the source base and reveals its theoretical and methodological foundations. In the present historiographic tradition of researching the biography and scientific activity of L. Kubala were distinguished four stages of shaping his historiographic image. At the first stage, L. Kubala is recognized as a historian and talented writer, but also insufficiently possessing methods of historical research. The second stage represented L. Kubala as a Polish patriot who wrote to support the national spirit of Poles in the conditions of division. At the third academic stage, L. Kubala was introduced as a historian who suffered severely as a result of political conflicts in the second half of the 19th century. From the 1970s, the thematic historiographic tradition returned to the characteristics of the historian's image during his lifetime.

The second part identified two main periods in the historian's biography according to his place of residence and scientific activity, and gave the main characteristics of his writing style. In the first period, in Kraków (1838–1869), L. Kubala began his studies at the Jagiellonian University, took part in the January Uprising in 1863, tried himself in dramatic activity. The second Lviv period (1869–1918) was marked by the publication of the outstanding works of the researcher “Szkice historyczne” and “Jerzy Ossoliński”, mainly devoted to the events of the Cossack-Polish conflict of the second half of the 17th century.

It can be said that L. Kubala's views on the place and role of history had romantic features. According to the researcher, history as science must teach society on its own examples. Researcher subordinated the method of presenting material and the method of constructing historical narrative to his vision of the role of history. The essay genre, chosen for this purpose, and the artistic means introduced by the scientist to the

scientific text contributed to the wider accessibility of his works to a wide range of readers.

The third part concerns the issues of geographical location and the content of the term “Ukraine” in the works of L. Kubala and describes the main features of the Cossack collective image in the historian interpretations. Using the term “Ukraine” historian understood above all the geographical object, alongside Polesie, Volyn and Podolia, and its administrative boundaries were mainly limited to the Kyiv, Chernihiv and Braclav voivodeships. It was established that L. Kubala, while characterizing the Ukrainian Cossacks, showed a difference in the construction of the generalized image of Kozak and the image of some Cossack historical figures. The general picture of the Cossacks has features only a destructive, anarchic force, unable to form a state.

In the fourth part two stages of shaping B. Khmelnycki’s image in L. Kubala's work were distinguished and characterized. At the first stage, historian characterized the Cossack hetman only as an enemy with proper features. In turn, the second stage was distinguished by shifting the accent from the image of the rebellious hetman to the image of a statesman. The place of B. Khmelnycki in the Cossack-Polish conflict of the middle years of the 17th century was taken into account and L. Kubala's views on the causes, course and results of this conflict were established. The researcher pointed out a number of economic and political reasons that caused the uprising, and drew attention to the role of B. Khmelnycki's personal conflict with D. Czapliński. The following military events were broadly and accurately presented in the historian's research: the siege of Lviv, Zbarazh, the battle of Berestechko and Zhwaniets. In L. Kubala's opinion, all attempts to peacefully resolve the Polish-Cossack conflict were doomed to failure, because neither side wanted to abide by them.

According to the researcher, the events in Perejaslav and the alliance of B. Khmelnycki with the Moscow Tsar were conditioned by the hopeless situation of the hetman. The choice of a new ally was primarily influenced by the common religious denomination. According to L. Kubala, events in Perejaslav began a new stage in the history of the Commonwealth, namely, a new long war with Moscow. In the Hadiach

agreement, the historian saw the possibility of reconciliation of both sides after long wars. However, he did not see the possibility of its long duration, because it threatened the existence of, above all, the noble of the Commonwealth.

Key words: Ludvik Kubala, historiographic image, Polish historiography, Ukrainian history, Cossacks, Bogdan Khmelnytsky, Khmelnytsky Uprising, Pereyaslav Council, Treaty of Hadiach

ABSTRAKT

Pestrykova O. Polski historyk Ludwik Kubala i jego wkład w badanie historii Ukrainy – Kwalifikacyjna praca naukowa z prawem autorskim do rękopisu.

Praca dla kandydata na stopień naukowy historii w specjalności 07.00.06 «Historiografia, wiedza źródłowa i nauki pomocnicze historii». – Dnieprowski uniwersytet narodowy im. Ołesia Honczara, Dnipro, 2019.

Pierwsza część rozprawy doktorskiej obejmuje stan i poziom studiów nad omawianym problemem w historiografii, opisuje bazę źródłową oraz ujawnia jej podstawy teoretyczne i metodologiczne. W istniejącej tradycji historiograficznej badania życia i działalności naukowej L. Kubali wyróżnia się cztery etapy kształtowania się jego obrazu historiograficznego. Na pierwszym etapie L. Kubala ujmuje się jako historyk ze szczególnym talentem pisarskim, ale również niewystarczająco posiadający metody badań historycznych. Drugi etap „nekrologiczny” reprezentował L. Kubalę jako polskiego patriotę, który pisał, aby wesprzeć ducha narodowego Polaków w warunkach podziału. Na trzecim etapie naukowym L. Kubala został przedstawiony jako historyk, który poważnie ucierpiał w wyniku konfliktów politycznych drugiej połowy XIX wieku. Od lat 70. XX w. tematyczna tradycja historiograficzna w dużej mierze powróciła do cech charakterystycznych obrazu historyka za jego życia.

Druga część identyfikuje dwa główne okresy w biografii historyka według jego miejsca zamieszkania i działalności naukowej oraz podaje główne cechy właściwe jego stylu pisarskiego. W pierwszym okresie, krakowskim (1838–1869 r.) L. Kubala zaczyna studia na Uniwersytecie Jagiellońskim, bierze udział w powstaniu styczniowym w 1863 r., próbuje siebie w działalności dramaturgicznej. Drugi okres lwowski (1869–1918 r.) upłynął pod znakiem publikacji wybitnych prac badacza *Szkice historyczne* i *Jerzy Ossoliński*, poświęconych głównie wydarzeniom konfliktu kozacko-polskiego drugiej połowy XVII wieku.

Można stwierdzić, że poglądy L. Kubali na miejsce i rolę historii miały cechy romantyczne. Według badacza historia jako nauka powołana jest najpierw nauczyć. Badacz podporządkowywał swoją wizję metodzie prezentacji materiału i sposobom konstruowania narracji historycznej. Wybrany dla tego celu gatunek szkicu oraz środki artystyczne wprowadzone przez naukowca do tekstu naukowego przyczyniły się do szerszej dostępności jego prac dla szerokiego koła czytelników.

Trzeci rozdział dotyczy zagadnień lokalizacji geograficznej i treści pojęcia „Ukraina” w pracach L. Kubali i opisuje główne cechy kozackiego wizerunku zbiorowego w interpretacji historyka. Udowodniono, że w badaniach L. Kubali termin „Ukraina” jest często używany, ale bez konkretnego oznaczenia jego treści i lokalizacji przestrzennej. Używając tego pojęcia historyk rozumiał przede wszystkim obiekt geograficzny, obok Polesia, Wołynia i Podola, a jej granice administracyjne ograniczały się głównie do województw kijowskiego, czernihowskiego i braclawskiego. Ustalono, że L. Kubala, charakteryzując kozaków ukraińskich, wykazał wyraźną różnicę w konstrukcji uogólnionego obrazu Kozaka i obrazu niektórych kozackich postaci historycznych. Ogólny obraz Kozaków ma cechy wyłącznie niszczycielskiej, anarchicznej siły, niezdolnej do działalności państwowotwórczej.

W czwartej części wyróżniono i scharakteryzowano dwa etapy kształtowania wizerunku B. Chmielnickiego w twórczości L. Kubali. Na pierwszym etapie historyk scharakteryzował kozackiego hetmana wyłącznie jako wroga z właściwymi cechami.

Z kolei drugi etap wyróżnił się przesunięciem akcentu z obrazu zbuntowanego hetmana na wizerunek jego jako męża stanu.

Uwzględniono miejsce postaci B. Chmielnickiego w kozacko-polskim konflikcie z połowy XVII w. i ustalono poglądy L. Kubali na temat przyczyn, przebiegu i skutków tego konfliktu. Badacz wskazał szereg przyczyn ekonomicznych i politycznych, które wywołały powstanie, i zwrócił uwagę na rolę osobistego konfliktu B. Chmielnickiego z D. Czaplińskim. Zostały szeroko i dokładnie przedstawione w badaniach historyka następujące wydarzenia wojskowe: oblężenie Lwowa, Zbaraża, bitwa pod Beresteczkiem i Żwańcem. W ocenie L. Kubali wszystkie próby pokojowego rozwiązania konfliktu polsko-kozackiego były skazane na niepowodzenie, ponieważ żadna ze stron nie miała zamiaru na ich przestrzeganie.

Zdaniem badacza wydarzenia w Perejasławiu i sojusz B. Chmielnickiego z Carstwem Moskiewskim były uwarunkowane beznadziejną sytuacją hetmana, a na wybór nowego sojusznika wpłynęła przede wszystkim wspólne wyznanie religijne. Ostatecznie, według L. Kubali, wydarzenia w rada Perejasławska rozpoczęły nowy etap w historii Rzeczypospolitej, czyli nową długą wojnę z Moskwą. W ugodzie hadziackiej historyk dostrzegł możliwość pojednania obu stron po długich wojnach. Nie widział jednak możliwości jej długiego trwania, ponieważ zagrażało to istnieniu przede wszystkim szlacheckiej Rzeczypospolitej.

Słowa kluczowe: Ludwik Kubala, obraz historiograficzny, polska historiografia, historia Ukrainy, Kozacy, Bogdan Chmielnicki, powstanie Chmielnickiego, Rada perejasławska, Ugoda Hadziacka.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у фахових виданнях України:

1. Пестрикова О. Польські історики Львова другої половини ХІХ ст.: до питання про термінологічне визначення осередку в історіографії. *Вісник Дніпропетровського національного університету*. Дніпропетровськ, 2014. Т. 22. С. 19–29.

2. Пестрикова О. Науковий доробок та біографія Людвіка Кубалі: історіографічні аспекти. *Гілея. Науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ, 2016. Вип. 115 (12). С. 98–102.

3. Пестрикова О. Образ українських козаків у творчості польського історика Людвіка Кубалі. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*. Дніпро, 2017. Вип. 15. С. 19–29.

4. Пестрикова О. Формування та еволюція образу Богдана Хмельницького у творчості Людвіка Кубалі. *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич, 2017. Вип. 5. С. 199–208.

5. Пестрикова О. Доба Хмельниччини в інтерпретації польського історика Людвіка Кубалі. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*. Дніпро, 2018. Т. 21. №2. С. 83–91.

Публікації у закордонних спеціалізованих виданнях:

1. Pestrykova O. Lokalizacja przestrzenna Ukrainy w twórczości Ludwika Kubali. *Między prawdą a zwątpieniem. W poszukiwaniu obrazu przeszłości* / Pod. red. Sałus K., Majzner R. Częstochowa, 2017. S. 24–255.

Матеріали наукових конференцій:

1. Пестрикова О. К. Ліске: життя та творчість у сучасній польській історіографії. Каразінські читання (Історичні науки). Тези доповідей 68-ї міжнародної наукової конференції (24 квітня 2015 р.). Харків, 2015. С. 20–21.

2. Пестрикова О. Образ козака у творчості Людвіка Кубалі. Каразінські читання (Історичні науки). Тези доповідей 70-ї міжнародної наукової конференції (28 квітня 2017 р.). Харків, 2017. С. 20–21.

3. Пестрикова О. Людвік Кубаля – історик у Січневому повстанні. Польське визвольне повстання 1863 р. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Польське визвольне повстання 1863 р.», присвяченої 154 річниці Січневого повстання 1863 року. (25 квітня 2017 р.). Київ, 2017. С. 92–94.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	12
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	22
1.1. Джерельна база дослідження.....	22
1.2. Історіографія проблеми.....	31
1.3. Методологічне підґрунтя дослідження та його термінологічна основа .	51
РОЗДІЛ 2. ЛЮДВІК КУБАЛЯ – ПОЛЬСЬКИЙ ІСТОРИК ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.	64
2.1. Краківський період: становлення Л. Кубалі як історика	64
2. 2. Львівський період: наукова кар’єра дослідника	74
2.3. Особливості творчості історика та погляди Л. Кубалі на роль і місце історії	84
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ СЕРЕДИНИ ХVІІ ст. ТА КОЗАЦТВО У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ Л. КУБАЛІ.....	100
3.1. Просторова локалізація та зміст понять «Україна» і «українські землі» в уявленні Л. Кубалі.....	100
3.2. Козаки та козацтво на сторінках досліджень Л. Кубалі	114
РОЗДІЛ 4. ХАРАКТЕРИСТИКА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТА ДОБИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ ЛЮДВІКОМ КУБАЛЕЮ.....	125
4.1. Місце образу Б. Хмельницького у творчому доробку історика.....	125
4.2. Хмельниччина як один з центральних сюжетів у дослідженнях Л. Кубалі.....	138
РОЗДІЛ 5. ПЕРЕЯСЛАВСЬКА РАДА ТА ГАДЯЦЬКА УГОДА В ІНТЕРПРИТАЦІЇ ЛЮДВІКА КУБАЛІ.....	151
5.1. Причини скликання та значення Переяславської ради у трактуванні Л. Кубалі.....	151
5.2. Час гетьманування І. Виговського та Ю. Хмельницького в оцінці Л. Кубалі	158
ВИСНОВКИ.....	167
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	174
ДОДАТКИ.....	201

ВСТУП

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Дослідження поглядів представників історичної науки інших народів на українське минуле ніколи не втрачало своєї актуальності. Особливо це стосується наукової спадщини репрезентантів тих народів, з якими були тривалі спільні періоди історії.

У науковому сенсі друга половина XIX ст. – початок XX ст., згідно з тезою відомого українського історика Л. Зашкільняка, була визначним часом як для польської історичної науки, так і для української насамперед з огляду на її інституційне становлення та розвиток [172, с. 231]. Саме на цей активний з політичної, наукової і культурної точки зору період припали роки життя та наукової діяльності польського історика, одного з фахівців з історії українських земель у XVI – XVII ст. Людвіка Кубалі.

Ця доба була часом становлення, розвитку та остаточного оформлення національних рухів та ідей націоналізму на території Центрально-Східної Європи, коли історія почала відігравати роль одного з найважливіших визначників формування національної свідомості. У польсько-українських стосунках історія та її інтерпретація посіли чи не ключове місце, перетворившись на аргументи щодо минулого українців і поляків, а також їхніх взаємних стосунків.

Умови досить жорсткої політичної конфронтації між українським та польським національними рухами спричинили не лише соціально-політичні, але й інтелектуальні та наукові конфлікти. Останнє отримало втілення у принципових відмінностях під час висвітлення спільних історичних сюжетів [172, с. 231].

Для цього часу також був притаманний своєрідний сплеск у формуванні найбільш тяглих до сьогодні міфів в українській та польській історіографії, зокрема так званого козацького міфу. Як відомо, в умовах становлення української ідентичності та української історіографії події козацького періоду

стали однією з основ для їх формування. Особливо це стосувалось питання щодо протиставлення української козацької та польської шляхетської ідентичностей. Через це видається нагальним на часі й актуальним аналіз досліджень, де представлені погляди польського історика другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на козацьку тему. Зауважимо, що саме їй у працях Л. Кубалі присвячено досить багато місця, тим більше, якщо врахувати той факт, що саме він став одним із співтворців своєрідного варіанту козацького міфу не лише в польській історичній науці, а й у художній літературі.

Загалом власне українські сюжети в дослідженнях польських істориків другої половини ХІХ – початку ХХ ст. неодноразово ставали об'єктом зацікавлення як сучасних істориків в Україні, так і в Польщі. Переважна більшість з них частково звертала власну увагу як на окремі сюжети (економічні, культурні чи політичні), так і на загальноісторичні питання українсько-польських взаємозв'язків і стосунків того часу. Більш детальне дослідження доробку і творчості Л. Кубалі у цьому контексті може значно доповнити вже наявні історіографічні здобутки.

Слід також додати, що дослідження наукових доробків маловідомих істориків, до яких, без сумніву, поки що можна віднести й Л. Кубалю, може істотно збагатити вже існуючу історіографічну традицію вивчення не лише конкретних проблем історії України, а й дасть можливість значно поглибити знання щодо загальних історіографічних процесів у польській та українській історичній науці другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження узгоджена з планом науково-дослідної роботи кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства історичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, зокрема з науковою темою «Теоретичний та емпіричний потенціал спеціальних галузей історичної науки».

Метою дисертаційного дослідження та встановлення загального внеску польського історика, представника львівського наукового осередку Людвіка Кубалі у дослідження подій української історії XVII ст.

Для досягнення мети дослідження було поставлено такі дослідницькі **завдання**:

- охарактеризувати джерельну базу та з'ясувати стан вивченості теми в історіографії;
- виокремити й дослідити основні етапи життя та наукової діяльності Л. Кубалі;
- установити особливості творчого стилю та виокремити головні складові наукового доробку Л. Кубалі;
- з'ясувати місце українознавчої тематики в наукових працях історика;
- визначити образ, особливості просторової локалізації та змістовного наповнення поняття «Україна»;
- охарактеризувати образ козаків у творчому доробку історика;
- проаналізувати особливості інтерпретації Л. Кубалею діяльності гетьмана Б. Хмельницького та ключових подій Хмельниччини;
- представити погляди дослідника на перебіг та значення Переяславської ради та подій після неї.

Об'єктом дослідження є творчий доробок польського історика другої половини XIX – початку XX ст. Людвіка Кубалі.

Предметом дослідження є погляди історика на події історії України.

Як вже зазначалося вище, українська історія в уявленні польських істориків другої половини XIX – початку XX ст. неодноразово ставала предметом дослідження польських та українських істориків, проте в жодній з наукових праць немає достатньо чіткого визначення того, чим власне були окремі теми й проблеми з історії України для польської історіографічної традиції означеного періоду. Тому в цьому дисертаційному дослідженні під проблемами історії України (синонімами є також поняття «українські сюжети», «українська проблематика», «українська історія») насамперед, розуміються наукові питання

й аспекти, пов'язані з подіями історії, які мали місце на території сучасної України, а також ті, що вважаються в сучасному розумінні історичною традицією України (наприклад, конкретні історичні постаті чи події).

Для цього дослідження варто виокремити два рівні **хронологічних меж**. Перший рівень зумовлений власне роками життя Людвіка Кубалі (1838–1918 рр.). Беручи за хронологічні межі саме роки життя історика, слід уточнити, що для нашого дисертаційного дослідження найбільш вагому роль відіграв період наукової активності дослідника. Він у свою чергу датується кінцем 1860-х – 1922 р. Нижня хронологічна межа пов'язана з роботою Л. Кубалі над його першим науковим дослідженням під назвою «Stanisław Orzechowski i wpływ jego na Rzeczpospolitę wobec reformacji XVI wieku: rzecz historyczna» [125] («Станіслав Оріховський та його вплив на Реформацію XVI століття: справа історична»)¹, тоді як верхня межа зумовлена виходом останнього, шостого за ліком тому історичних нарисів під назвою «Wojny duńskie i rokój oliwski» («Данські війни та Оливський мир») [138]. Другий рівень хронологічних меж стосується власне суто внутрішньої хронології творчої спадщини історика, тобто часових меж описуваних ним подій. У цьому випадку нижня хронологічна межа – це початок XVI ст., а саме діяльність С. Оріховського, а верхня – 1660 р., оскільки саме цим роком завершується серія його історичних нарисів, а для сюжетів з історії України – це рік Чуднівської битви.

Географічні межі дослідження мають два рівні. Перший рівень зумовлений кордонами країн, на території яких присутня історіографічна традиція дослідження наукового доробку Л. Кубалі. Це переважно Україна та Польща. Другий – стосується місць описуваних у нарисах історичних подій. Це переважно територія сучасних України та Республіки Польща, частково Білорусі та Молдови.

¹ У тексті дисертаційного дослідження назви праць іноземною мовою будуть подаватися мовою оригіналу. В місцях, де назви вживаються вперше в дужках буде подано їх переклад.

Методологічна основа дослідження побудована на принципах історизму та наукової об'єктивності. Робота написана на основі загальнонаукових, спеціально-історичних та конкретно-наукових методів. Невід'ємною складовою цього дослідження стало використання загальноісторичних методів: історико-порівняльного, ретроспективного, історико-генетичного та історико-типологічного. Оскільки дослідження має історіографічний характер, його виконання неможливе без використання суто історіографічних методів, зокрема методу історіографічного синтезу та історіографічного аналізу.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше було зроблено спробу комплексного дослідження життя та наукової діяльності польського історика другої половини XIX – початку XX ст. Людвіка Кубалі та з'ясовано його внесок у процес дослідження української історії XVI – XVII ст.

Джерельна база дисертаційного дослідження систематизована відповідно до схеми, котра передбачає наявність трьох рівнів: конкретного тексту історика, «великого тексту» історика та джерел, які висвітлюють соціально-культурний контекст. Оскільки дослідження має виключно історіографічний характер, то відповідно під історіографічним джерелом розуміються усі джерела, які дають можливість наблизитися до найбільш повного висвітлення об'єкта і предмета дослідження.

Основу джерел *першого рівня* джерельної бази склали ті праці Л. Кубалі, які безпосередньо стосуються предмета дослідження, тобто українських сюжетів у загальному доробку історика. Переважно це дослідження, які висвітлюють ряд проблем козацької історії середини XVII ст. Зокрема, це причини та початок козацького повстання під проводом Б. Хмельницького, перебіг бойових дій, підписання договорів та ключових подій після повстання, наприклад Гадяцької угоди. Сюди ж слід віднести дослідження, присвячене постаті С. Оріховського, а також драму «Ruś» («Русь»), яка має пряме відношення до розуміння особливостей інтерпретації Л. Кубалею українських сюжетів.

Другий рівень історіографічних джерел представлений іншими працями Л. Кубалі, які прямо не стосуються історії українських земель, але їх присутність дає можливість встановити місце предмета досліджень у загальній науковій спадщині історика. Переважно це праці, серії історичних нарисів, котрі представляють перебіг воєн Речі Посполитої у середині XVII ст. та дослідження історика, які не увійшли до шеститомного серійного видання, більшість з яких можна віднести до ранніх досліджень Л. Кублі. Також до цього рівня належать його публіцистичні твори.

Нарешті, *третій рівень* включає джерела різного походження, які відображають соціо-культурну ситуацію часів Л. Кубалі. Переважна більшість цих джерел була використана для написання біографічної частини цього дослідження.

Дослідження життя та наукового доробку Л. Кубалі має певну тяглу *історіографічну традицію*. У ній можна виокремити чотири етапи зацікавлення науковою спадщиною історика, відповідно до схеми формування історіографічного образу дослідника. Ця схема передбачає існування прижиттєвого, некрологічного, науково-критичного та редуційного етапів. Виокремлення кожного з етапів не відбувається суворо за послідовним хронологічним принципом і межі кожного з них можуть накладатися одна на одну.

До *першого етапу* можна віднести прижиттєві відгуки та рецензії на дослідження історика. Загалом ця група представляє загальну реакцію тодішньої наукової спільноти на праці Л. Кубалі. До них можна віднести публікації краківського історика М. Бобжинського [230], варшавських – А. Рембовського [296], Т. Корзона [266], С. Смоленського [302], львівських – М. Кордуби [183], І. Крип'якевича [187], С. Томашівського [215, 216], М. Грушевського [168]. Після смерті історика у 1918 р. можна вести мову про появу перших, хоч і не зовсім наукових, біографій історика. До них слід віднести некрологи авторства Л. Фінкля [243], Б. Дембіцького [240], К. Конарського [259] та ін. Ці некрологи

склали основу *другого*, некрологічного, *етапу* формування історіографічного образу дослідника.

Початок *третього*, тобто науково-критичного етапу зацікавлення історика можна датувати 1920-ми рр. Його початок пов'язаний з наростанням дискусії стосовно джерел відомої повісті польського письменника Г. Сенкевича «Вогнем і мечем». На твори Л. Кубалі тоді звернули увагу О. Гурка [249] та Ю. Кіяс [262], які проаналізували доробок історика та його вплив на творчість Г. Сенкевича. Після Другої світової війни тривалий час на науковий доробок історика не звертали уваги. Тільки у 1951 р. з'являється перша наукова біографія Л. Кубалі «Dwa trudne żywoty: na drogach rozwoju naukowego Tadeusza Wojciechowskiego i Ludwika Kubali» («Два складні життя: на шляху наукового розвитку Тадеуша Войцеховського і Людвіка Кубалі»), опублікована в часописі «Życie i myśl» [226]. Пізніше, в 1963 р. Г. Барич дещо доповнив своє дослідження біографії Л. Кубалі у збірці нарисів, присвяченій галицьким інтелектуалам другої половини XIX – початку XX ст. [227].

Дослідження загальної наукової спадщини історика можна датувати від 1971 р. – появи статті А. Кубяк [271] до виходу в світ останніх сучасних досліджень. Тут можемо спостерігати урізноманітнення контекстів, у яких звертається увага на життя та науковий спадок Л. Кубалі. Так, Д. Редерова сконцентрувала свою розвідку на діяльності історика в Академії знань, М. Франц [244] – на дослідженні істориком історії військової справи козаків, З. Ромек [297] подав більш повну біографію Л. Кубалі у проекті «Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX ст.» Важливо, що саме на цьому етапі з'являються праці, в яких піднімається питання щодо сприйняття Л. Кубалі саме як автора праць, які стосуються української історії. Це розвідки українських дослідниць О. Рудої [200], А. Ткачук [212], Т. Срогоша [303], Н. Білик [160].

Четвертий етап, який має редуційний характер, почався ще за життя історика, а саме з ювілейної літератури, присвяченої польському Січевому повстанню 1863 р., в якому Л. Кубаля брав активну участь. Окрім того, до цього

етапу відносяться Ю. Бялині-Холодецького [229], Ю. Стелли-Савіцького [304] та Ф. Равіти-Гавронського [293]. Невід’ємною складовою цього етапу є узагальнюючі праці з історії польської історичної науки та замітки в різних енциклопедіях та словниках.

Окрім досліджень, спеціально орієнтованих на вивчення творчості Л. Кубалі, доцільно також згадати праці, які прямо не стосуються спадщини історика, але розкривають стан розробки окремих проблем, над якими працював Л. Кубалля. Ці дослідження, які використовувалися насамперед для написання проблемних розділів цієї роботи, чітко демонструють місце та роль поглядів історика щодо конкретних тем з історії України. Йдеться про дослідження Дж. Басараба [228], І. Ярмошика [221], Ф. Сисина [306], А. Ткачук [213], П. Кралюка [186], В. Степанкова [207], Н. Білик [160]. Інтерпретацію Л. Кубалею Переяславської ради спеціально досліджували І. Крип’якевич [187], О. Ясь [223], М. Нагельський [195].

Аналізуючи твори польського історика, не можна обійтися без досліджень, присвячених історії розвитку польської історичної науки. У цьому випадку йдеться про окремі праці, які для цього дисертаційного дослідження мають скоріше допоміжний характер, але без їх використання воно було б неповним. Зокрема, до цієї групи належать праці з історії загального розвитку польської історіографії другої половини XIX – початку XX ст. Це дослідження провідних польських істориків, які працювали протягом XX ст. Є. Матерніцького [279, 280, 281, 282, 283, 284, 285], Є. Топольського [311], А. Грабського [250], М. Серейського [299], А. Вежбіцького [318, 319], Р. Вапінського [314]. Серед українських дослідників слід виокремити напрацювання Л. Зашкільняка [171, 172], Є. Сінкевича [207, 204, 205, 206], І. Колесник [181, 182] та ін.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали та результати дослідження можуть бути використані для розробки навчальних курсів з історії польської історичної науки другої половини XIX – початку XX ст., української

історичної науки, історії польсько-українських відносин означеного періоду та взагалі історії країн Центрально-Східної Європи.

Результати дослідження апробовані у 6 наукових публікаціях (з них 5 в українських фахових виданнях та одна – у міжнародному виданні) і доповідях на 11 конференціях та наукових семінарах. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на кафедрі історіографії джерелознавства та архівознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. Результати дослідження було представлено доповідями на наступних наукових всеукраїнських та міжнародних конференціях: «Наддніпрянські читання: актуальні проблеми історії, археології та етнології» (2013 р., 2015 р.); «Каразінські читання. Історичні науки» (Харків, 2015 р., 2017 р.); «Х Богданівські читання» (Черкаси, 2017 р.); науковий семінар «Східна літня школа» (під керівництвом А. Сулими-Камінського) («Wshodnia szkoła letnia» (Варшава, 2017 р.); міжнародна наукова конференція «Польське визвольне повстання 1863 р.» (Київ, 2017 р.); X Międzynarodowa Studencka Konferencja Naukowa Historyków Nowożytników «Reformacja i konfesjonalizacja w nowożytnej Europie. Wpływ przemian wyznaniowych na politykę, społeczeństwo i sztukę» (Реформація і конфесіоналізація в раньомодерній Європі. Вплив релігійних змін на політику, суспільство і мистецтво) (Краків, 2017 р.); «1918 in Lithuania and Poland From a Modern Perspective Central and Eastern Europe: History, Politics and Culture» (Вільнюс, 2018 р.); міжнародна конференція «Спільна спадщина. Річ Посполита обох народів в польській та українській історичній думці XIX і XX століть» (Дрогобич, 2018 р.); Międzynarodowa konferencja naukowa «Kultura i historia kozaczyny. W 360 rocznicę podpisania ugody hadziackiej» (Міжнародна наукова конференція «Культура і історія козацтва. В 360 річницю підписання Гадяцької угоди») (Wrocław, 2018 р.).

Подальші перспективи дослідження полягають у розширенні об'єкту та предмету дослідження, тобто виходу за рамки дослідження суто проблем української історії в творах Л. Кубалі, а також зверненні до більш широкого,

загальнопольського контексту його праць. Плідними також будуть дослідження сутності творчості історика як історіографічного феномену, тобто порівняння його нарисів з подібними явищами в історичній науці та встановлення ступеня їх унікальності в загальному історіографічному процесі другої половини XIX – початку XX ст.

Структура дисертації побудована за хронологічно-проблемним принципом, відповідає поставленій меті та розв'язанню визначених дослідницьких завдань. Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури і додатків. Обсяг основного тексту дисертації – 156 с., перелік джерел і літератури становить 324 позиції. Загальний обсяг дисертації – 225 с.. Основні положення дисертації викладені у шести публікаціях.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Джерельна база дослідження

Будь-яке дослідження має свою специфіку джерельної бази. У випадку з дослідженням історіографічного характеру зазвичай виникає певна проблема з означенням самого джерела. При цьому насправді різниця між історичним та історіографічним джерелом досить умовна. Так, на цілком слушну думку І. Колесник «той самий текст наративного чи документального характеру може бути історичним або історіографічним джерелом» [182, с. 62].

Визначення змісту та принципів класифікації історіографічних джерел викликають дискусії в історичній науці. Над цією проблемою працювали ще відомі радянські теоретики й методологи історичної науки С. Шмідт, А. Сахаров, Л. Пушкар'єв та ін. Взагалі, одним з перших, хто підняв проблему історіографічного джерела був С. Шмідт, який вважав історіографічним джерелом насамперед «друковані праці історика». Проте, за влучним зауваженням дослідника С. Маловічка, історик пізніше також додав, що до історіографічних джерел можуть бути віднесені і «інші різновиди історіографічних джерел», і тим самим наблизився до тези, що «історіографічним джерелом можна назвати будь-яке джерело пізнання історіографічних фактів» [192, с. 38].

Наступні ж визначення поняття «історіографічне джерело», на думку С. Маловічка, будувалися на уточненні визначення С.О. Шмідта. І також зауважив, що можна спостерігати тенденцію до визначення історіографічного джерела на підставі додавання історичних джерел [192, с. 39].

Аналізуючи погляди згаданих вище радянських теоретиків, сучасний російський історик Г. Іполітов підкреслив, що в науковій літературі дослідники

погоджуються в тому, що традиційне історичне джерело, яке використовується в дослідженні історіографічного характеру, одразу отримує статус історіографічного. На його думку, більшість визначень, запропонованих істориками поняттю «історіографічне джерело» можуть бути зведені до такого: історіографічне джерело – це все, що може слугувати для отримання знання про розвиток історичної науки [175, с. 189–190].

С. Маловічко звернув увагу на особливий статус історіографічного джерела у проблемно-тематичних історіографічних дослідженнях. У цьому випадку, посилаючись на Г. Іполітова, він відніс взагалі всі публікації і рукописні праці, котрі стали об'єктом і предметом проблемно-тематичного історіографічного дослідження [192, с. 39].

Широке тлумачення терміну «історіографічне джерело» породило проблему його класифікації. Зокрема Л. Пушкар'єв вважав, що для цього без жодних проблем в історіографії можна використовувати загальноприйнятну класифікацію історичних джерел. У той самий час С. Шмідт навпаки стверджував, що не обов'язково застосовувати щодо історіографічних джерел типологічну класифікацію [175, с. 191].

За визначенням І. Колесник історіографічне джерело – це різновид історичних джерел, які містять інформацію про історіографічний процес і водночас постають доробком цього процесу [182, с. 62]. Ідеться про синтетичні історичні дослідження, статті, монографії, рецензії, критичні огляди, доповіді, чернетки, нотатки, плани робіт, мемуари, щоденники, автобіографії, приватне та ділове листування, офіційні, діловодні документи тощо. Звичайно, історіографічним джерелом ці матеріали стають у процесі історіографічного дослідження. Базуючись на цьому визначенні, дослідниця запропонувала джерельну базу історіографічного дослідження поділяти на три рівні. Перший рівень – це конкретний текст історика, другий – «великий текст», тобто сукупність праць дослідника, його загальний творчий доробок, а третій рівень – це «історико-культурний контекст» історіографічного процесу, учасником якого

був дослідник [182, с. 62]. Дещо пізніше Т. Попова цю ж схему адаптувала для дослідження біографій істориків [198].

У цьому дисертаційному дослідженні групування історіографічних джерел підпорядковано вирішенню завдань цієї роботи та систематизовано згідно з вище описаною тривірневою схемою запропонованою І. Колесник. Отже, до цієї схеми, перший рівень, тобто конкретний текст Л. Кубалі, буде представлено працями, котрі стосуються предмету дисертаційного дослідження, тобто української проблематики у його працях.

Доцільно розпочати з першої наукової праці Л. Кубалі, а саме його докторської дисертації, присвяченої видатній постаті ранньомодерного часу С. Оріховському під назвою «Stanisław Orzechowski i jego wpływ na rozwój i upadek Reformacji w Polsce» («Станіслав Оріховський та його вплив на розвиток і занепад Реформації в Польщі»). Вона була опублікована в 1870 р. у часописі «Dziennik Literacki», а пізніше була двічі перевидана: у 1870 р. та 1906 р. [124, 125]. Дослідження не отримало помітної реакції серед наукової спільноти, але зарекомендувало Л. Кубалю як досить талановитого письменника [227, s. 203].

З 1874 р. почала з'являтися серія нарисів, які історик публікував у часописі «Przewodnik Naukowy i Literacki», додатку до «Gazety Lwowskiej», тобто з моменту самого заснування цього видання. Серед перших опублікованих нарисів, які стосувалися історії України, були: «Oblężenie Zbaraża i bitwa pod Zborowem» [92, 93, 94], «Wyprawa Żwaniecka» [142, 143, 144, 146], «Oblężenie Lwowa w 1648 roku» [90] і «Jerzy Ossoliński» («Єжи Оссолінський») [51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70].

У 1880 р. зазначені нариси практично без жодних змін увійшли до першого та другого томів «Szkiców historycznych» («Історичні нариси») [127, 128]. Окрім того, вже в цих працях історик розширив тематику власних досліджень з козацької тематики. Зокрема до перших двох томів було додано нариси «Bitwa pod Beresteczkiem» («Битва під Берестечком») [29] та «Krwawe Swaty» («Криваве сватання») [81]. Нариси подають події першого етапу повстання

Б. Хмельницького, не торкаючись його причин та передумов. Більш глибоке і детальне висвітлення цієї теми можна знайти у двотомній монографії Л. Кубалі «Jerzy Ossoliński» [71, 72].

У 1910 р. вийшов друком третій том історичних нарисів «Wojna moskiewska w r. 1654–1655» («Московська війна в 1654–1655рр.») [136]. Для дослідження подій, пов'язаних з українськими сюжетами, важливими є також нариси Л. Кубалі «Bogdan Chmielnicki i jego działalność do r. 1654» («Богдан Хмельницький і його діяльність до 1654 р.») [30], «Przysięga w Pereasławiu. Zajęcie Kijowa przez Moskwę i zatarg prawosławnej ruskiej cerkwi z patriarchatem moskiewskim. «Stati» Bohdana Chmielnickiego» («Присяга в Переяславі. Захоплення Києва Москвою і зіткнення руської православної церкви з московським патріархатом. «Статті» Богдана Хмельницького») [116], «Wyprawa wojska koronnego na Ukrainę. Bitwa pod Ochmatowem» («Виправа коронного війська на Україну. Битва під Охматовим») [141] та «Chmielnicki pod Lwowem. – Układy z hanem pod Jezierną» («Хмельницький під Львовм. – Уклади під Озерною») [32].

Примітно, що, починаючи з третього тому, історія повстання Б. Хмельницького почала розглядатися Л. Кубалею у власне зовнішньополітичному контексті історії Речі Посполитої 1654–1660 рр. З розширенням дослідницької перспективи у працях історика могла зникати історія козаччини, особливо залежно від її значення та місця в політиці Речі Посполитої середини XVII ст. Так, наприклад у його описі шведського у четвертому томі «Wojna szweska w r. 1655 i 1656» («Шведська війна в 1655 і 1656 р.») немає жодного нариса, присвяченого українським сюжетам [137], що пояснюється перенесенням уваги історика на інші – північний та західний – театри бойових дій.

У п'ятому томі «Wojna Brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657» («Бранденбурзька війна і наїзд Ракоці в 1656 та 1657 рр.») [135], опублікованому в 1913 р., висвітлюється політика Б. Хмельницького протягом 1656–1657 рр., тобто останні два роки його життя. Події того часу подані в

нарисах «Najazd Rakoczego» («Наїзд Ракоці») [85], «Niedola Rakoczego» («Недоля Ракоці») [86] та «Śmierć Chmielnickiego» («Смерть Хмельницького») [123].

Завершальний том у циклі нарисів – «Wojny duńskie i pokój Oliwski» [138] – був опублікований вже після смерті Л. Кубалі. В останній серії нарисів для вивчення історії України найбільш важливими є праці, присвячені Гадяцькій унії та участі козацьких військ у московсько-польській війні. Це нариси «Ugoda Hadziacka» («Гадяцька угода») [134], «Traktaty z Moskwą» («Трактати з Москвою») [132], «Zerwanie ugody Hadziackiej» («Зрив Гадяцької угоди») [150] та «Wojna moskiewska» («Московська війна») [136].

Також до цієї групи джерел варто віднести неопубліковану історичну драму Л. Кубалі «Ruś» («Русь») [4]. Хоч цей твір не має наукового характеру, на нього варто звертати увагу, досліджуючи характеристику образу Б. Хмельницького у працях історика, оскільки цей твір важливий для подання більш повного уявлення автора про описувані події та історичних осіб.

Під час дослідження образу конкретної події або особи в доробку історика брались до уваги час написання праці та його жанрова спрямованість. Тому паралельно можна класифікувати використані джерела за їх жанром, що дозволить наочно підкреслити різноманітність наукового та творчого доробку історика та його особливості. Отже в такому разі у складі виокремленої групи джерел у вузькому сенсі можуть бути представлені такі жанри: монографії, нариси та драма. До монографій відносяться праці «Stanisław Orzechowski i jego wpływ na rozwój i upadek Reformacji w Polsce» [125] та «Jerzy Ossoliński» [71, 72]. Особливо важливим є те, що вони мають суто історико-біографічний характер, що також вказує на значне місце й роль історичних постатей у творах Л. Кубалі.

Наступна жанрова група джерел – це нариси. Вона найбільш численна, адже це був основний жанр, у якому працював польський історик. У рамках цієї групи можна виокремити дві підгрупи: 1) нариси, написані протягом 1870-х – 1880-х рр. та 2) протягом 1910 – 1918 рр. Нариси, написані на початковому етапі

наукової діяльності історика якісно відрізняються від тих, котрі були представлені вже на початку ХХ ст. Зміни стосувалися насамперед наукової сторони дослідження. Якщо праці, які увійшли до перших двох томів «Szkiców historycznych», мають переважно науково-популярний характер, то у випадку з наступною чотиритомною серією не виникає жодних сумнівів щодо ступеня їх науковості. Історик значно розширив та урізноманітнив джерельну базу власних досліджень та змінив мету їх написання, переорієнтувавши увагу з окремо взятого дрібного сюжету історії середини ХVІІ ст. на дослідження цілого періоду «Північної семилітньої війни».

Другий рівень історіографічних джерел – це так званий «великий текст історика». Він складається із загального творчого доробку Л. Кубалі. Ознайомлення з цими джерелами дає можливість встановити місце предмета дослідження у загальному доробку Л. Кубалі та простежити еволюцію його наукових зацікавлень та поглядів. Зокрема, це праці, які висвітлюють перебіг війни Речі Посполитої зі Швецією [31, 47, 74, 75, 76, 77, 88, 98, 103, 108, 109, 110, 120, 147, 148], Бранденбургом [96, 99, 126, 129, 130, 131, 133] та Данією [100, 107, 118, 102, 140], хід дипломатичних перемовин та внутрішній стан справ при дворі Яна ІІ Казимира [121, 151].

До цього ж рівня можуть бути віднесені наукові та науково-публіцистичні праці Л. Кубалі, які не увійшли до шеститомної серії історичних нарисів. Переважна їх більшість – це ранні дослідження історика. Роком пізніше, після виходу у 1869 р. вже згаданого дослідження про С. Оріховського, історик опублікував «Konstytucje Rzeczpospolitej Polskiej» («Конституції Речі Посполитої») у часописі «Dziennik Literacki», яке мало правниче спрямування. Наступною стала публікація 1871 р. «Jan z Czarnkowa i jego Kronika» («Ян з Чарнкова і його хроніка») [45, 46, 49], яка мала суто археографічний характер. Автор частину праці присвятив публікації самого тексту хроніки, а на решті сторінок подав розлогу характеристику життя хроніста, а також загальну політичну ситуацію часів правління Казимира ІІІ, Людвіка Угорського та доби

дворічного безкоролів'я, яке настало після його смерті. Слід підкреслити, що у хронології творчості Л. Кубалі ця праця була єдиною, де історик звернувся до сюжетів польської історії XIV ст.

Робота «Handel i przemysł za czasów Stanisława Augusta» («Торгівля та промисли за часів Станіслава Августа») також виходила поза рамки досліджень з історії XVII ст. Окрім того, що історик звернув головну увагу на стан економічного розвитку Речі Посполитої у XVIII ст., чимало місця у ній присвячено ролі та значення історії у житті суспільства [44].

Також сюди слід віднести джерел слід віднести твори Л. Кубалі публіцистичного характеру. Зокрема «Uwagi» [154] написані під псевдонімом «Pewny» під час Січневого повстання та оповідання «Tadeusz Kościuszko: opowiadanie dla młodzieży» [155, 156, 157] («Тадеуш Костюшко: оповідання для молоді»), написане також під іншим псевдонімом «Рогаля».

Нарешті третій рівень це ті джерела, які відображають, історіографічний контекст, учасником якого прямо чи опосередковано був Л. Кубаля. Це рецензії, відгуки на дослідження історика, історіографічна традиція, у якій відбилася дослідження та сприйняття творчого доробку Л. Кубалі. До цих джерел також належать ті, які з різних сторін розкривають життєвий шлях Л. Кубалі, характеризують його як людину, громадського діяча, педагога тощо. Більш детальна характеристика історіографічної традиції дослідження творчої спадщини Л. Кубалі буде представлена у наступному підрозділі «Історіографія проблеми».

Для систематизації цього блоку джерел була використана класична типолого-видова класифікація писемних джерел. Упорядкування джерельної бази дослідження за таким принципом передбачає поділ усієї сукупності історичних джерел на три типи (відповідно до співвідношення часу самої історичної події та моменту створення джерела): наративні, документальні та епістолярні.

До документальних джерел, які виникали частіше майже одночасно з відбитою у них подією належать опубліковані звіти засідань Академії Знань у Кракові, членом якої Л. Кубаля був з 1874 р., діловодна документація в Академії Знань [2, 3], а також річні звіти гімназії Франца Йосипа (1869–1906 рр.) [22, 23, 24, 25, 26, 27, 28]. Звітна інформація послугувала джерелом до встановлення годинного навантаження Л. Кубалі, предметів, які викладав історик, та перебігу його вчительської кар'єри.

Слід зауважити, що чимало джерел цієї групи лишаються неопублікованими. Зокрема до них належать архівні документи часів студентства історика, його роботи над докторською дисертацією, а також документи, пов'язані зі складанням Л. Кубалею вчительського іспиту в 1873 р. Значна їх частина вже була уведена до наукового обігу Г. Баричем у 1968 р. Для написання цього дослідження вони були використані з метою перевірки раніше опублікованої інформації. Зокрема було проаналізоване остаточне рішення та оцінка комісії на вчительський екзамен історика, яка в межах аналізу, здійсненого Г. Баричем, отримала дещо іншу інтерпретацію [1]. Переважна частина цих документів зосереджена у фондах трьох архівів у м. Краків. Це Архів Ягеллонського університету (Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, AUJ), Архів Польської Академії наук та Академії знань (Archiwum Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności, PAN i PAU). Зокрема в архіві Ягеллонського університету сконцентровано матеріали, пов'язані з навчанням Л. Кубалі на правничому, а згодом філософському факультетах. Це документи про його зарахування, розклад занять, перебіг захисту докторської праці та складання вчительського екзамену. Оскільки Л. Кубаля був членом Польської Академії знань, його хоч і не дуже активна діяльність відбилася у звітах цього наукового співтовариства.

Наративні джерела, тобто ті, що виникли пізніше, ніж відбиті у них події, представлені спогадами про історика та матеріалами публіцистичного характеру про нього. На жаль, спогадів сучасників Л. Кубалі до нас дійшло небагато. Це зокрема спогади товариша по навчанню К. Хлендовського [234]. Вони містять

свідчення про студентські роки життя історика. Більш пізній етап біографії Л. Кубалі висвітлюють спогади С. Василевського, журналіста та літературного критика, який тоді працював асистентом у закладі імені Оссолінських у Львові. Вони насамперед характеризують Л. Кубалю як науковця та шкільного вчителя [315, 316].

Для дисертаційного дослідження певну цінність також мають матеріали епістолярного характеру. З джерелами цього виду існує певна проблема, пов'язана з віднесенням їх до окремої групи, яка впливає з особливості їх природи. Одночасно вони виникають у той самий момент, коли відбувається подія або історичний факт, джерелом до розкриття якого вони слугують, тобто можуть бути віднесені й до документальних, адже вони мають всі ознаки нарративу, що дає можливість віднести їх до цього роду джерел також. У цьому дослідженні епістолярну спадщину було виокремлено в самостійну групу. Переважна більшість листів вже була уведена до наукового обігу Г. Баричем. До цього дослідження зокрема було залучено матеріали листування Л. Кубалі з українським істориком П. Кулішем [6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14]. Ці листи зберігаються у відділі рукописів Національної бібліотеки імені Оссолінських у Вроцлаві, які туди передав старший син Л. Кубалі В. Кубаля у 1955 р.

Таким чином, джерельну базу дослідження було охарактеризовано на трьох рівнях. Такий поділ був зумовлений, по-перше, історіографічним характером дослідження, по-друге, зручністю та логічністю використання вище зазначених джерел. Перший рівень обмежується конкретними працями історика, які висвітлюють предмет дисертаційного дослідження, тобто дослідження істориком української історії. Другий рівень представлений усім творчим доробком Л. Кубалі, який дають можливість встановити місце та роль предмета, тобто українських сюжетів у загальному доробку Л. Кубалі. Третій рівень охоплює джерела, які дозволяють продемонструвати особливості історіографічного процесу навколо Л. Кубалі, охарактеризувати загальний історично-культурний контекст та представити його як педагога та громадського

діяча. На цьому рівні присутні документальні, наративні та епістолярні джерела. Документальні джерела представлені звітами з установ, учасником або працівником яких був Л. Кубаля. Хоч і незначною кількістю, але представлені також і наративні джерела – спогади сучасників Л. Кубалі, а також епістолярні – листи, щоправда переважно не особистого, а ділового характеру.

Варто зазначити, що будь-яка джерельна база наукового дослідження повинна характеризуватися автентичністю, оригінальністю та вірогідністю. Стосовно історіографічних джерел немає жодних сумнівів щодо усіх вище зазначених груп, адже маємо повні й достеменні відомості про авторів, місце, час та обставини створення цих джерел.

Як зазначалося вище, далеко не всі існуючі джерела другої групи були використані в повному обсязі. Проте слід зауважити, що всю сукупність використаних джерел у цьому дослідженні можна вважати репрезентативною, адже вона сприяє вирішенню поставлених у ньому завдань. Оскільки історичних джерел відклалось досить мало, щодо кожного може бути проведений аналіз стосовно їх автентичності та оригінальності. Вірогідність інформації, що міститься у джерелах, визначалась у дослідженні в кожному сумнівному випадку окремо. Зокрема до таких найбільш «сумнівних» випадків можна віднести наративні джерела, тобто спогади, адже відбита в них інформація практично не піддається перевірці, а з точки зору дослідження біографії історика вони нерідко ставали джерелом помилкової інформації, проте й вони відображають ставлення сучасників до творчості та особи історика. Загалом, аналіз джерельної бази дозволяє стверджувати, що її інформаційний потенціал є достатньо репрезентативним для вирішення поставлених у дисертації завдань.

1.2. Історіографія проблеми

Історіографія проблеми представлена через вивчення формування та еволюції історіографічного образу Л. Кубалі. В науковій літературі однією з

найбільших переваг використання такого підходу є те, що він значно полегшує аналіз історіографії, особливо якщо йдеться про предмет, література з якого дещо непевно класифікується за звичними схемами: періодами, країнами походження, національностями авторів або ідеологіями.

Формування історіографічного образу має чотири етапи: прижиттєвий, некрологічний, науково-критичний та редуційний. До прижиттєвого етапу формування історіографічного образу історика перш за все слід віднести рецензію його творчості науковою спільнотою. Тому далі буде проаналізовано рецензії та відгуки на праці Л. Кубалі, які виходили за його життя. Саме вони становлять одну з базових складових образу історика.

Наукова кар'єра Л. Кубалі розпочалася наприкінці 1860-х рр. публікацією його докторського дослідження «Stanisław Orzechowski i wpływ jego na Rzeczpospolitą wobec Reformacji XVI wieku. Rzec historyczna». Після цього історик протягом майже десяти років публікував власні роботи на сторінках часописів «Dziennik Literacki», «Przegląd Naukowy i Literacki» та «Biblioteka Warszawska». Ці публікації, можна сказати, залишалися тривалий час поза увагою наукової спільноти, адже нам поки що невідомо жодної рецензії або відгуку на них. Тільки після виходу усіх нарисів під однією обкладинкою у 1880 р. під назвою «Szkice historyczne» з'явилася перша реакція на них.

Хронологічно перший огляд однієї з публікацій Л. Кубалі належав відомому польському письменнику Г. Сенкевичу [276, s. 311–312]. Він був опублікований у варшавському часописі «Niwa» під псевдонімом Літвос (Litwos). Працю Л. Кубалі письменник розглянув насамперед у контексті польського літературно-художнього руху початку 1880-х рр. Автор зазначив, що, окрім того, що праця Л. Кубалі є науковим дослідженням, вона має неабияку художню цінність [274, s. 613]. Письменник звичайно оцінював «Szkice historyczne» передовсім як літературний твір, і саме тому критики нарисів з точки зору їх науковості в цьому огляді годі шукати. Переважно огляд мав позитивний характер, але єдине, в чому Г. Сенкевич не погоджувався з автором нарисів, це

з оцінкою діяльності Яна Казимира. Письменник вважав, що Л. Кубаля подав її у занадто негативному контексті, взявши до уваги лише молоді роки майбутнього короля [275, s.691]. Важливо, що саме в цьому огляді вперше було відзначено схожість творів Л. Кубалі з творами К. Шайнохи. Г. Сенкевич особливо вирізняв нариси «Jan Kazimierz», «Obleżenie Zbaraża i bitwa pod Zborowym», «Bitwa pod Beresteczkiem» [276, s. 311–312].

У 1881 р. один із головних представників варшавської історичної школи А. Рембовський опублікував власну рецензію на нариси Л. Кубалі [296]. Сама рецензія не стосувалася власне «Szkiców historycznych» Л. Кубалі, а праці його варшавського колеги В. Калінки про Чотирирічний сейм. Праця ж Л. Кубалі була згадана серед числа нових у тогочасній польській історичній науці. Серед зауважень А. Рембовський звернув увагу на слабке висвітлення автором «Szkiców Historycznych» політико-правового підґрунтя описуваних подій. Натомість серед переваг цього дослідження він відзначив стиль історика: «Інша справа, коли Л. Кубаля свої полки панцерних і гусарію вивів у поле, і коли змальовував лицарський дух під Берестечком чи Батогом. Тоді образи Л. Кубалі ставали надзвичайними, у них відбивався дух Марса, а опис поразки під Батогом мимоволі нагадує чудову картину Каульбаха про поразку Аттіли на Каталанських полях» [296, s. 555].

Також у 1881 р. услід за А. Рембовським ще один представник варшавського осередку польських істориків В. Смоленський [302] високо оцінив те, з яким письменницьким талантом було виконано нариси Л. Кубалі. На його думку, така легко написана історія відповідала очікуванням тогочасного суспільства [302, s. 19–20; 294, s. 185]. Головним його закидом до Л. Кубалі було те, що останній не показав жодного зв'язку між нарисами, а тому «...хронологічний педантизм, який псує органічний зв'язок між найближчими фактами, сильно шкодить цілісності нарисів». В. Смоленський також побачив «нездатність» дослідника «до органічного трактування історії», тому, на його думку, «з двох томів п. Кубалі ніхто не лише цілості панування Яна Казимира, а й про один

значний факт – перебіг козацької справи – не матиме поняття» [302, s. 19]. Взагалі, згідно з В. Смоленським, у більшості нарисів відсутня наукова новизна, адже історик подавав усім відомі факти з XVII ст. Він також вважав, що Л. Кубалю писав як хроніст, а не як історик, і лише багатьма посиланнями на джерела намагався надати науково-джерельний характер власним дослідженням [302, s. 18].

У 1883 р. вийшла друком наступна праця Л. Кубалі – монографія «Jerzy Ossoliński» («Єжи Оссолінський»). На неї досить розлогу рецензію написав краківський дослідник М. Бобжинський [230], один із засновників та лідерів краківської «песимістичної» школи, автор популярної «Dzieje Polski w zarysie» («Історія Польщі в нарисах») та активний державний та громадський діяч (зокрема намісник Галичини протягом 1908–1913 рр.). Серед істориків, які представляли власні дослідження у формі нарису (Ю. Шуйський, А. Ролле та С. Смолька) М. Бобжинський віддав беззаперечну пальму першості Л. Кубалі. На думку краківського історика, Л. Кубалю брав за приклад твори К. Шайнохи, але, на відміну від інших, не копіював його, чим також пробудив зацікавлення у читачів до історії XVII ст. [230, s. 551–552]. Проте М. Бобжинський також зазначив, що ця «праця не може послугувати прикладом для досліджень. Її автор, дуже довіряючи власному таланту, зовсім знехтував методою історичних досліджень» [230, s. 552].

Для М. Бобжинського було неприйнятним ігнорування Л. Кубалю історіографії проблеми і використання у власних працях тільки джерельних фактів. Також він не поділяв погляди Л. Кубалі на те, яким саме має бути історичне дослідження. Згідно з переконанням краківського історика, до основних засад історіописання слід віднести два способи дослідження, які доповнюють один одного. Стверджуючи будь-який факт, історик мусить також подати власний загальний погляд та зробити висновки. Тим часом Л. Кубалю своєю працею про-

демонстрував, що історичне дослідження просувається вперед лише ствердженням нових фактів з джерел без висновків та роздумів. І це, на думку М. Бобжинського, було головною його помилкою [230, s. 554–555].

До того ж М. Бобжинський стверджував, що суспільство чекало на загальний погляд на своє минуле, а не на просте представлення фактів [230, s. 556]. Власне зауваження М. Божинського яскраво демонструють основи конфлікту між краківськими та львівськими істориками. Краківська історична школа вибудовувала власну концепцію бачення історії Речі Посполитої з акцентом на провину польського народу в її занепаді. Більшість львівських істориків уникала будь-яких узагальнень та висновків з цього приводу. Тому М. Бобжинського драгував такий хронологічний виклад фактів у дослідженнях Л. Кубалі та його небажання вступати в дискусії, що на його думку, як цілком слушно підкреслив З. Ромек, було основою розвитку історичної науки [297, s. 163]. Окрім того, що краківський історик критикував манеру роботи колеги по цеху з джерелами, він висунув претензії і до самої джерельної бази. Одним із зауважень було те, що Л. Кубаля, пишучи про події середини XVII ст., не використав матеріалів архівів Відня та Парижа [230, s. 564].

Серед дослідників творчості Л. Кубалі склалася традиція вважати, що своєрідною відповіддю Л. Кубалі на закиди краківського історика стосовно джерельної бази його досліджень була доповідь на II З'їзді польських істориків, який відбувся у Львові в 1890 р [294; 297]. Ця доповідь була присвячена стану та перспективам видання джерел з історії XVII ст. [87]. Передусім, дослідник мав на меті донести до наукової спільноти думку про те, що історик повинен будувати власні дослідження на тих матеріалах, які вже відомі науці, а не чекати доки стане відоме більш широке коло джерел.

Після досить стрімкого розвитку наукової кар'єри історика настала перерва у його науковій роботі, адже між 1883 р. та 1910 р. не виходило жодної монографії. Проте можна помітити, що історик продовжував працювати над дослідженням історії середини XVII ст. Так, Л. Кубаля опублікував нариси

присвячені подіям в Переяславі та їх наслідків для руської православної церкви [117, 153]. Історик був більш активно заангажований у роботу над науково-популярним виданням «Dzieje powszechnie ilustrowane» («Ілюстрована всесвітня історія»), де виконував роль головного редактора [273, s. 552]. Робота над цим виданням тривала протягом 1894–1900 рр., було опубліковано 28 томів, які охоплювали період від давніх часів до початку ХХ ст.

Також тоді було перевидано два перших томи «Szkiców historycznych» (1897 р.). Саме перевиданим нарисам була присвячена рецензія в С. Томашівського у «Записках НТШ» [215; 216]. Український історик детально проаналізував, нариси, в яких йшлося про сюжети української історії. Він позитивно оцінив стиль Л. Кубалі та відсутність у нього ідеалізації образу короля Ян Казимира, поширеної в польській історіографії того часу. Проте український історик не погоджувався з деякими фактографічними аспектами нарисів Л. Кубалі. Суттєві його зауваги також стосувалися джерельної бази досліджень та методів роботи з нею. Так С. Томашівський розкритикував використання Л. Кубалею як джерела вірша Б. Зіморовича та його відсилання до одного джерела як до єдиного у нарисі «Mieszczanin polski w XVII wieku» («Польський міщанин у XVII столітті») [215; с. 28–29]. Незважаючи на це, на думку С. Томашівського, загалом нариси ще довго лишатимуться одним із найкращих досліджень з історії українсько-польських відносин у XVII ст. [215; с. 30].

Не обійшов власною увагою С. Томашівський і нарис «Zajęcie Kijowa przez Moskwę w r. 1654 i zatarg prawosławnej cerkwi ruskiej z patriarchatem moskiewskim» («Захоплення Києва Москвою та конфлікт руської православної церкви з московським патріархатом»), опублікований у 1902 р. Історик відразу звернув увагу на цінність цього нарису, а саме на детальний опис його автором різниці між православ'ям українським та московським. Одночасно, на думку українського історика, Л. Кубалі, описуючи діяльність митрополита С. Косова, оцінює її занадто позитивно. С. Томашівський пов'язав це перш за все з національною заангажованістю («пропольськими поглядами») історика, які

завадили побачити недоліки політики митрополита. Як і в попередній рецензії, С. Томашівський закидав Л. Кубалі недостатнє використання джерел, які могли б пролити більше світла на описувані ним події [216, с. 20].

Також на творчість Л. Кубалі відреагував І. Крип'якевич, який більш гостро розкритикував його дослідження. Так у 1904 р. український історик опублікував рецензію на нарис «Przysięga w Perejasławiu i «stati» Bogdana Chmielnickiego» («Присяга в Переяславі та «статті» Богдана Хмельницького»), написаного до 250-ї річниці Переяславської ради. Він звернув увагу на неточності, присутні в аналізі автором статей Переяславської угоди, а також на його «необізнаність з історіографією проблеми» [187, с. 18]. Схожі зауваження знаходимо у рецензії М. Кордуби на нарис «Zaprzepaszczone kraina...» [183, с. 210]. Український історик також закинув опоненту слабку обізнаність з дослідженнями інших істориків з цієї проблеми, зокрема з працями М. Костомарова [183, с. 210]. Також М. Кордуба порівняв творчість М. Костомарова та Л. Кубалі, зазначивши у листі до М. Грушевського, що це дослідники, «для котрих критика джерел не існувала» [196, с. 521].

Відомий варшавський історик Т. Корзон опублікував власні критичні рецензії на нариси «Drugie Liberum Veto» («Друге Ліберум Вето») і «Dwa poselstwa 1654 r.» («Два посольства 1654 р.») Л. Кубалі у «Kwartalniku Historycznym». Серед їх недоліків рецензент виокремив насамперед занадто довірливе ставлення автора до джерела. Але в цілому його критичний огляд мав позитивний характер. Особливо історик підкреслив мальовничість описів, які на його думку, прояснювали образ минулого для читача [266, s. 524].

Львівський польський історик, дослідник козацтва Ф. Равіта-Гавронський також позитивно оцінив нарис Л. Кубалі «Zerwanie ugody Hadziackiej» («Зрив Гадяцької унії»), відмітивши його чітку структуру, послідовність викладу та логічність. Проте він також зазначив, що нічим новим нарис не відрізняється від інших досліджень на цю тему [292, s. 188].

Цінними для власних досліджень вважав праці Л. Кубалі відомий український історик М. Грушевський. У IX томі «Історії України-Руси» він підкреслив: «Після атак на Хмельницького Куліша, Буцінського, Равіти-Гавронського найбільшим панегіристом його виступив Кубаля в своїй історії Московської війни, 1910 р. Його похвальне слово Хмельницького було звернене спеціально против польських письменників, які продовжують хибну політику легковаження Хмельницького, його талантів і їх переваги над польськими противниками» [168, с. 1487]. Пізніше у праці «Огляд української історіографії» подібним чином охарактеризував польського історика Д. Дорошенко. Останній вважав Л. Кубалю одним з найбільш об'єктивних польських дослідників, які вивчали історію Хмельниччини [169, с. 152].

Одразу після смерті Л. Кубалі чимало провідних часописів та газет опублікували присвячені йому некрологи. Саме вони і складають основу другого етапу формування історіографічного образу історика. Серед них можна згадати некрологи у львівських «Kwartalnik Historyczny» [243] та «Gazeta Lwowska» [245], краківських «Czas» [239] та «Nowa Reforma» [286], варшавських «Tygodnik Ilustrowany» [240] та «Przegląd Historyczny» [259]. В опублікованих матеріалах присутні і просто згадки про смерть вченого та поховання історика («Gazeta Lwowska», «Czas», «Nowa Reforma»), а також перші спроби підсумувати результати його діяльності («Kwartalnik Historyczny», «Tygodnik Ilustrowany» та «Przegląd Historyczny»).

Саме розміщені у часописах некрологи можна назвати першими спробами, хоч і стисло, але представити біографію історика. Серед них необхідно виокремити дві найбільш змістовні та розлогі, публікації у «Kwartalniku Historycznym» авторства Л. Фінкеля та у «Tygodniku Ilustrowanym» – З. Дембіцького. Л. Фінкель був особисто тісно знайомий з Л. Кубалею. Вони були колегами по Львівському Історичному товариству і Літературно-мистецькому колу, також співпрацювали у різних часописах, зокрема у «Kwartalniku Historycznym». У некролозі, присвяченому колезі, історик особливо звернув увагу на наукові

досягнення Л. Кубалі. Як підкреслив Л. Фінкель, його метою було подати певний образ історика та визначити його місце в польській історіографії. Автор досить послідовно і повно подав становлення наукової кар'єри колеги, проаналізувавши його основні досягнення. Він звернув увагу на те, що Л. Кубалю часто порівнювали з К. Шайнохою, іншими відомим польським львівським істориком, за манеру писати нарисами та зацікавлення до XVII ст. Але автор некролога також підкреслив, що Л. Кубаля випрацював власний особливий стиль і сформував свою точку зору стосовно описуваних ним подій. Основною ж заслугою історика Л. Фінкель вважав намагання показати «лицарську душу польського народу у закривавлених боях та героїчних діях» [243, s. 521].

Головний редактор часопису «Tygodnik Ilustrowany» З. Дембіцький, також присвятив Л. Кубалі розлогу статтю-некролог. Автор вписав Л. Кубалю в один ряд разом з такими відомими львівськими істориками польського походження як К. Ліске, Т. Войцеховський та О. Бальцер. За стилем та популярністю він також прирівняв Л. Кубалю до К. Шайнохи. З біографічних моментів З. Дембіцький особливу увагу приділив участі Л. Кубалі у Січевому повстанні, адже саме воно, на його думку, у майбутньому завадило останньому побудувати успішну наукову кар'єру. Також чимало уваги автор звернув на вплив творів Л. Кубалі на Г. Сенкевича. На думку З. Дембіцького, саме Л. Кубаля став для письменника «провідником у лабіринтах душ кресових та козацьких» [240, s. 7].

Схожа оцінка доробку Л. Кубалі була подана в некролозі, опублікованому в часописі «Przegląd Historyczny», авторства К. Конарського. Окрім біографічної довідки, автор зауважив, що Л. Кубаля майже півстоліття ретельно працював над тим, аби в польській душі запалити зацікавлення та любов до польського минулого [259, s. 430–432].

У тематичній історіографії найбільше кількісно представлений третій етап – науково-критичний. У міжвоєнній польській історичній науці розгорілася дискусія, яка кардинально вплинула на формування історіографічного образу Л. Кубалі та його творчого доробку. Ця дискусія стосувалася «джерел

натхнення» повісті Г. Сенкевича «Вогнем і мечем». Слід зазначити, що її ознаки проявились ще за життя історика. Так у 1898 р. було опубліковано збірку стислих біографій письменників Львова авторства А. Холоневського. Подаючи образ Л. Кубалі, автор підкреслив, що саме цьому історику літературний світ завдячує появі відомої трилогії Г. Сенкевича, адже саме він у своїх працях підняв питання Збаража та інших яскравих сюжетів, які склали основу повісті [235, s. 43–45].

До сьогодні окремих спеціальних праць, присвячених саме впливу Л. Кубалі на Г. Сенкевича немає, але серед публікацій, в яких це питання посідає не останнє місце, слід виокремити дослідження Ю. Кіяса та О. Гурки.

Краківський історик літератури XVII ст. Ю. Кіяс, присвятив своє дослідження джерелам, використаним Г. Сенкевичем для написання відомої трилогії. Серед наукових досліджень, покладених в основу повісті «Вогнем і мечем», дослідник назвав твори «Dwa lata z dziejów naszych» К. Шайнохи, «Kudak» М. Дубецького, «Szkice Historyczne» і «Jerzy Ossoliński» Л. Кубалі [262, s. 119–120]. Для Ю. Кіяса не було жодних сумнівів щодо того, що Г. Сенкевич практично повністю, навіть у деталях, переніс образи облоги Збаража та битви під Берестечком з однойменних нарисів Л. Кубалі [262, s. 126–133].

На відміну від Ю. Кіяса, О. Гурка звернув увагу не лише на запозичення, а й на те, як вони вплинули на сучасне йому польське суспільство. У 1934 р. О. Гурка опублікував дослідження, де була зроблена спроба зіставлення повісті та історичної дійсності. Історик вважав, що дискусія стосовно «Вогнем і Мечем» – це дискусія насамперед про ті літературні цінності, які формують теперішню та формуватимуть «майбутню душу польського народу». Саме «Szkice Historyczne» Л. Кубалі, на думку О. Гурки, стали основою для повісті Г. Сенкевича [249, s. 25].

На початку 1930-х рр. з'явилися дослідження з історії XVII ст. В. Томкевича («Jaremie Wiśniowiecki») та Л. Фроншя («Obrona Zbaraża w r. 1649» ks. L. Frańsia і «Bitwa pod Zborowym w r. 1649»). На думку О. Гурки, всі вони постали під впливом Л. Кубалі [249, s. 25–26]. Також через наслідування Л. Кубалі

з'явився в романі Г. Сенкевича і «фальшивий образ Хмельниччини і суспільно-політичних переворотів 1648/9». Особливо О. Гурка звернув увагу на образ історичного минуло у працях Г. Сенкевича, який загострює націоналістичні барви однаково як з польської, так і з української сторони [249, s. 26]. Він вважав, що з точки зору формування національно-історичних почуттів теперішнього та майбутнього польського народу, ця повість вже не може бути прикладом для польського суспільства і тільки шкодить йому, особливо з невирішеним українським / руським питанням [249, s. 35].

У 1936 р. інший польський історик С. Закшевський також звернув увагу на «Вогнем і мечем» як твір з високим громадянським, виховним та науковим потенціалом. Він підкреслив, що «...в ХІХ ст. поети, а потім [письменник – О.П.] Крашевський та Сенкевич є справжніми вчителями історії, а не фахові історичні кола». Переважно полемізуючи з О. Гуркою стосовно антирусько-го/антиукраїнського спрямування та значення роману «Вогнем і Мечем» для польського суспільства, історик погодився з ним у тому, що постаті короля Яна Казимира, канцлера Є. Оссолінського та воєводи Я. Вишневецького були створені Г. Сенкевичем під впливом Л. Кубалі, і через це історичне підґрунтя повісті, на думку дослідника, було хибним [322, s. 79].

Перша спеціальна наукова розвідка, яка стосувалася біографії Л. Кубалі з'являлася у 1950-х рр., коли до дослідження життєвого шляху історика звернувся Г. Барич [226; 227]. Досліджуючи життя та творчість галицьких інтелектуалів ХІХ – ХХ ст., краківський історик не обійшов увагою й Л. Кубалю. На це дослідження слід звернути окрему увагу, адже до сьогодні воно залишається найбільш повним поданням життя та творчості Л. Кубалі, слугуючи основою для написання усіх без винятку подальших біографічних розвідок про нього. Дослідження побудоване на архівних матеріалах Ягеллонського університету, Польської Академії наук, листах та спогадах сучасників, які вперше були введені до наукового обігу. Проте воно має свої недоліки. Скажімо, у сучасного дослідника певне несприйняття може викликати стиль Г. Барича.

Для його нарису характерний психологізм та піднесеність викладу. У його дослідженні спостерігається тенденція до «виправдання» Л. Кубалі. Г. Барич подав біографію львівського історика крізь призму політичної боротьби. Тому часто академічні невдачі Л. Кубалі дослідник був схильний пояснювати не з точки зору науки, а через політичні суперечки (спочатку «червоних» з «білими» під час Січневого повстання, а пізніше між демократами та «станчиками» (консерваторами).

Зокрема визначальним чинником у становленні наукової кар'єри Л. Кубалі, на його думку, стала його радикальна позиція під час Січневого повстання. Г. Барич наголосив, що перебуваючи на посаді директора повстанської поліції, молодий Л. Кубаля «ймовірно підписав смертний вирок для якогось відомого краків'янина, (...) чого білі, пізніші станчики, ніколи йому не пробачили» [227, s. 195]. Однак Г. Барич жодним чином цієї власної тези не довів. Джерелом інформації про цей інцидент з невідомим краків'янином у житті Л. Кубалі під час повстання стали спогади С. Василевського (1885–1953 рр.), який працював в Оссоленіумі асистентом на початку ХХ ст. [315] Також згадки про цю подію присутні у написаних у 1898 р. біографічних нарисах письменників Львова авторства А. Холоневського [235, s. 43–44]. Слід підкреслити, що вся інформація походить з часів львівського періоду життя Л. Кубалі, а не краківського, коли могли відбуватися ці події. Також немає жодних документів або вірогідних спогадів, які б змогли її підтвердити. Проте вона міцно вписалася в образ Л. Кубалі, який ніби то не зміг побудувати власну наукову кар'єру саме через «політичний конфлікт».

Політичний присмак простежується і в описі Г. Баричем спроби Л. Кубалі очолити новостворену кафедру в Краківському університеті: «Людина принципова і щирий демократ, яким був Л. Кубаля, прихильник покращення селянина, який хотів цілий народ підняти до бою, людина безкомпромісна – в цій нерівній боротьбі мусив здатися. Випадки з 1863 р., так само як небажання підкоритися

диктату всевладної партії станчиків, без сумніву вплинули на подальший життєвий шлях Л. Кубалі [227, s. 204].

Схожим чином історик охарактеризував ситуацію зі вже згаданою вище рецензією М. Бобжинського: «Тим часом після значного успіху «Szkiców», здобуття одним махом високого рангу в історіописанні і загального визнання авторського таланту, трьома роками пізніше зненацька прийшов цілеспрямований зі сторони станчиків, а точніше кажучи, підпорядкованій їм історичній науці, надзвичайно сильний удар» [227, s. 218]. Власне таким сильним ударом і стала рецензія М. Бобжинського. На думку Г. Барича, вона мала суто політичний характер. Ознакою політичного характеру такої критики Г. Барич вважав заглиблення історика середньовіччя, яким був М. Бобжинський, до так далеких від його теми часів правління Владислава IV. Керував ним не стільки науковий інтерес, скільки політичний, прикритий позірною турботою про науковість. У Л. Кубалі, як впливового письменника іншої політичної приналежності та поглядів, і «як грізного супротивника належало відібрати... владу і підрізати біля самого коріння» [227, s. 219].

Таку патетику та психологізм під час викладення життєвого та творчого шляху Л. Кубалі Г. Баричем В. Юлковська пов'язала зі своєрідним актом рекомпенсації в часи комунізму за втрату значної частини культурної спадщини Галичини після Другої світової війни [258, s. 210].

Не погоджувалася з таким трактуванням наукової кар'єри Л. Кубалі і краківська дослідниця історії Академії Знань Д. Редерова. В опублікованому в «Przeglądzie socjologicznym» у 1974 р. дослідженні, вона подала стислу біографію Л. Кубалі, особливу увагу звернувши на ті моменти, які вважала «заполітизованими». Так, наприклад, Д. Редерова вважала, що Л. Кубаля не зміг очолити в 1869 р. кафедру польської історії не через власну радикальну позицію під час повстання, а через те, що Ю. Шуйський все ж таки вже мав більший авторитет в краківському науковому середовищі [294, s. 183 – 184].

Робота Д. Редерої відрізнялася науковою новизною, а саме висвітленням діяльності Л. Кубалі в Академії Знань, з якою той був пов'язаний з 1884 р. Як показують результати її дослідження, Л. Кубаля взагалі рідко бував на засіданнях Академії і не часто брав слово. Він також не брав участі у виданні «*Monumenta Poloniae Historica*», над яким працювала більшість львівських істориків. Натомість він займався класифікацією документів, вже опублікованих в інших виданнях. У 1907 р. Л. Кубаля умістив у «*Sprawozdaniach Komisji*» з дослідження історії мистецтва в Польщі «*Pierścień ofiarowany przez Władysława IV Sarbiewskiemu*» («Перстень, подарований Владиславом IV Сарбевському»). Зрештою, як підкреслила Д. Редерова, зацікавлення Л. Кубалі у більш тісній співпраці з Академією Знань у Кракові не було сильним. Натомість Академія присвячувала йому набагато більше уваги. Так, наприклад, голова Академії Знань В. Смоленський, спробував влаштувати для Л. Кубалі час для роботи у віденських архівах, чим той не скористався [294, s. 188–189].

До праць науково-критичного етапу також відносяться дослідження тих авторів, які спеціально зосереджувались на різних аспектах творчості Л. Кубалі. Це зокрема військова історія (А. Кубяк [271], М. Франц [244]), козацтво та українсько-польські відносини (А. Ткачук [213], А. Срогош [303], О. Руда [200]), загальна характеристика його наукової діяльності (В. Юлковська [255]).

У дослідженнях Л. Кубалі багато місця посідають баталійні сюжети та історія польської військової справи XVII ст., а тому на його творчість звернули увагу дослідники військової історії. Польська дослідниця А. Кубяк проаналізувала творчий доробок Л. Кубалі через призму використаних ним джерел з історії військової справи Речі Посполитої XVII ст. Авторка зазначила, що Л. Кубаля намагався зобразити перебіг подій об'єктивно і певною мірою йому це вдалося. Проте А. Кубяк також підкреслила, що праці Л. Кубалі скоріше можна назвати оповіданнями, аніж повноцінними науковими дослідженнями, оскільки бракує синтетичного підходу [271, s. 111]. Також вона зазначила, що описи військових

операцій вказують на те, що автор не розумів усіх стратегічних особливостей тих подій, пов'язавши це з відсутністю військового досвіду в Л. Кубалі [271, s. 110].

Інший дослідник історії військової справи Польщі М. Франц проаналізував вивчення Л. Кубалею історії козацької військової справи. Його стаття стала оглядом найбільш знаних робіт Л. Кубалі, присвячених польсько-козацьким війнам XVII ст. Підхід М. Франца здебільшого утилітарний. Його цікавить те, наскільки інформація, яка міститься в дослідженнях попередника корисна для історика військової справи. Наприклад, аналізуючи нарис «Obleżenie Lwowa w r. 1648», автор зауважив, що він має одну безсумнівну вартість: досить докладний опис такого дрібного епізоду війни 1648 р., про який інші дослідники тільки згадували [244, s. 33].

Також власну увагу доробку Л. Кубалі присвятив відомий польський історіограф Є. Матерніцький. Він представив історика переважно як супротивника краківської історичної школи, який не приховував власного критичного ставлення до правлячих Галичиною консерваторів. Важливим елементом представлення Л. Кубалі став його вплив на патріотичний настрій поляків другої половини XIX – початку XX ст. Є. Матерніцький підкреслив, що Л. Кубаля вже в 1872 р. був абсолютно переконаний у важливій ролі історії в патріотичному вихованні молоді. Згідно з ним, для Л. Кубалі було важливо поєднати сучасне йому покоління поляків з давніми поколіннями і національною традицією [281, s. 234–235].

Окрім цього, Є. Матерніцький звернув увагу і на вплив творчості Л. Кубалі на «Трилогію» Г. Сенкевича. З цього приводу він зокрема зазначив: «Таким чином Л. Кубаля через творчість Г. Сенкевича впливав на історичну свідомість поляків, закріплював їх зв'язок з минулим, скріплював національне почуття». Є. Матерніцький з упевненістю відніс Л. Кубалею до тих істориків, які у другій половині XIX ст. полегшували переживання неволі і пробуджували віру в краще майбутнє [281, s. 237–238].

Із сучасних українських істориків на творчість Л. Кубалі звернула увагу дослідниця О. Руда. Метою її розвідки став аналіз польсько-українських відносин XVII ст. у працях Л. Кубалі. О. Руда також підкреслила літературну майстерність Л. Кубалі, з якою були написані його нариси. Власне саме вона, на думку авторки, допомогла Л. Кубалі показати весь драматизм описуваних подій та відслідкувати політичні наміри головних героїв. Головним закидом Л. Кубалі насамперед як історика польсько-українських відносин з боку сучасної української дослідниці стала односторонність використаних ним джерел. О. Руда підкреслила, що історик користувався переважно польськими і пропольськими джерелами та ігнорував джерела протилежної сторони – українські та турецькі. Саме це призвело до одностороннього висвітлення ним відповідних подій. Використовуючи багатий архівний та монографічний матеріал, історик подавав читачам лише образ минулого, даючи їм право власної оцінки історичних подій [200, s. 215].

Слід також згадати розвідки, присвячені аналізу образів окремих історичних осіб української історії в дослідженнях Л. Кубалі. Зокрема слід виокремити дослідження польського історика Т. Срогоша [303] та української дослідниці А. Ткачук [213, 213]. Їх присвячено дослідженню образів українського козацтва, притаманних для наукових праць польського історика. Т. Срогош зупинився на аналізі козацьких образів у нарисах Л. Кубалі. А. Ткачук більше сконцентрувала увагу на презентації образу Б. Хмельницького в текстах польського історика.

Хронологічно останнім дослідженням творчого доробку Л. Кубалі стала стаття тернопільської дослідниці Н. Білик. Авторка звернула особливу увагу на нарис «Oblężenie Zbaraża». Насамперед вона подала Л. Кубалю як фахового дослідника українського козацтва. Треба відмітити певну непослідовність у висновках дослідниці стосовно позиції, яку посідав Л. Кубаля щодо цих подій. У самому тексті статті авторка зазначила, що праця історика «позбавлена пропольської тенденції», проте вже у висновках Н. Білик охарактеризувала концепцію нарису Л. Кубалі як таку, що містить помітну ідеалізацію польської шляхти та

досить критичну до національно-визвольної боротьби українського народу. Тому зі статті не можна чітко зрозуміти ставлення Л. Кубалі до козацької проблеми [160].

Зовсім інший підхід до аналізу доробку Л. Кубалі продемонструвала познанська дослідниця В. Юлковська. На відміну від інших досліджень, авторка побудувала власний аналіз його текстів як своєрідного історичного нарративу. Тому вона зосередилася не стільки на розгляді змісту праць, скільки на аналізі творчої лабораторії історика, тобто на способі творення ним тексту. В. Юлковська висловила припущення, що, пишучи свій текст, Л. Кубаля прагнув поєднати «естетичне» з «науковим», а саме представити читачам оповідь, яка якнайкраще продемонструє їм образ історичних подій, і при тому не втратить своєї наукової вартості. Таке конструювання наукового тексту В. Юлковська назвала «розповідною історією» («*historia opowiadająca*») [255, s. 156]. Основною ознакою розповідної історії, на її думку, було використання історичного нарису як головного жанру презентації наукового тексту, за що досить часто Л. Кубалю критикували його сучасники [255, s. 158].

На думку В. Юлковської, немає жодних сумнівів, що Л. Кубаля був знайомий з основними тенденціями історичної науки того часу [255, s. 158], а тому слабкий джерелознавчий аналіз у нього пов'язаний не стільки з необізнаністю з основами історичного дослідження, скільки з бажанням Л. Кубалі поєднати естетичне і наукове у власних працях. Автор підпорядковував джерельний матеріал своїй візії описуваних подій, надаючи йому художнього вигляду, що часто проявлялося у белетризації тексту за допомогою вставлення можливих діалогів історичних персонажів, додавання розлогіх описів місцевості та навіть цитування віршів. Дослідник ніби намагався оживити історичні постаті, вкладаючи їм в уста діалоги та промови. В. Юлковська підкреслила, що якщо взяти до уваги те, що сам Л. Кубаля ніколи не ставив перед собою мети подати у власних дослідженнях насправді науковий образ минулого, а скоріше прагнув створити близьку і зрозумілу картину минулого для непрофесійної аудиторії,

тобто «наблизити світ минулого до читача», то поставленої мети історик насправді досяг [255, s. 155].

Досить своєрідно вписані до історіографічної традиції ряд невеликих публікацій. Більшість з них хронологічно можуть накладатися на попередній науково-дослідницький етап. Наприклад, сюди можна віднести публікації в енциклопедіях та словниках, а також окремі загальні праці з польської історіографії, починаючи з 1918 р. До речі, досить нечисленні енциклопедичні статті у різних словниках, авторства як українських [188]), так і польських істориків [238], а також статті публіцистичного характеру в пресі, присвячені Л. Кубалі, датуються переважно початком ХХІ ст. [317].

Своєрідна редукція образу Л. Кубалі розпочалася ще за його життя, а саме в літературі ювілейного характеру присвяченій Січневому повстанню 1863 р. Сюди можна віднести працю Ю. Бялині-Холодецького [229], присвячену п'ятдесятій річниці цих подій. Це також стосується праці «Galicja w powstaniu styczniowym» («Галичина у Січневому повстанні») Ю. Стелли-Савіцького [304] або роботи Ф. Равіти-Гавронського «Rok 1863 na Rusi» («Рік 1863 на Русі») [293].

Образ історика на редукційному етапі переважно представлений узагальнюючими працями з історії польської історичної науки. У дослідженнях загального характеру з історії польської історичної науки, опублікованих у другій половині ХХ ст., Л. Кубаля так само представлений з мінімальним аналізом. Наприклад, у підручнику М. Серейського, розподіляючи польських істориків другої половини ХІХ ст. за трьома школами, автор виокремив серед львівських істориків групу «інші», до якої власне й відніс Л. Кубаля. Так історик узагальнив творчість «На увагу заслуговують праці Л. Кубалі (1838 –1919 рр.) дослідника другої половини ХVІІ ст., часу «Потопу» («Szkice historyczne» від 1881), на які спирався Г. Сенкевич. Яскраві оповідання в стилі Шайнохи, живі характеристики впливали на високу популярність цього автора, проте їм бракувало більш глибокого аналізу історичних процесів» [299, s. 75].

Незважаючи на те, що подібних узагальнюючих досліджень в польській історіографії чимало, образ Л. Кубалі в них зазвичай представлений незмінно. Наприклад, у дослідженні сучасного краківського історика А. Точечка: «Л. Кубаля (...) відомий представник історії Польщі раннього нового часу. Займався насамперед XVII ст. Найбільш відомий своїми «Szkicami historycznymi», в яких вперше опрацював матеріали щодо військових подій між Польщею та руськими, козацькими, шведськими, бранденбурзькими і данськими військами за панування Владислава IV та Яна II Казимира. Його праці критикували за неточності та перебільшення з кількістю військ. Користувалися однак значною популярністю серед читачів, бо були чудово написані і яскраво представляли колорит епохи. «Szkice historyczne» використовував Г. Сенкевич під час написання своєї «Трилогії» (особливо опису оборони Збаража та битви під Берестечком)» [310, s. 135–136].

Найбільш типовим проявом цього етапу формування історіографічного образу Л. Кубалі стали замітки в різних енциклопедіях та словниках. Одним із перших словників, де з'явилася біографія Л. Кубалі, став видаваний в 1970-х рр. «Polski słownik biograficzny», який зібрав життєписи видатних поляків. У 16 томі було опубліковано статтю авторства В. Чаплинського та Г. Верещицького, присвячену Л. Кубалі [238, s. 2–5].

В «Енциклопедії сучасної України» Л. Кубалі присвятив статтю М. Криль [188], який переважною репрезентував його, як дослідника українського козацтва. В «Енциклопедії історії України» статтю про львівського історика написав дослідник ранньомодерної історіографії Д. Вирський [165]. На відміну від попередньої статті, ця більш широко розкриває саме дослідницьку діяльність Л. Кубалі.

Також не обійшлося без згадок про Л. Кубалю в енциклопедичних статтях діаспорної польської історичної науки. Так, наприклад в 1996 р. було опубліковано «Historical dictionary of Poland, 966–1945» за редакцією П. Врубеля. Л. Ку-

баля там фігурує як львівський учитель, який був неперевершеним і дуже популярним істориком, а його «Szkice Historyczne», присвячені 1648–1660 рр. помітно вплинули на «Трилогію» Г. Сенкевича. Згідно з авторами через конфлікт з представниками краківської історичної школи, Л. Кубалі не вдалося побудувати наукової кар'єри [251].

Слід також виокремити і статті публіцистичного характеру. Це переважно публікації в краєзнавчих виданнях, наприклад «Almanach Ziemi Limanowskiej» (походить з місцевості, де народився Л. Кубаля), а також матеріали у виданнях, які популяризують втрачену «кресову» спадщину Речі Посполитої. До останніх треба віднести найбільш популярну працю краківського історика, К. Бульзацького «Zawsze mój Lwów» («Завжди мій Львів») та статтю під назвою «Okryty chwałą uczony bez katedry» («Ославлений учений без кафедри») [268] в «Kurierze Galicyjskim». Спільною рисою для цих праць є помітний вплив на них з боку проаналізованої вище публікації Г. Барича, де було сформовано образ історика, з яким доля обійшлася зовсім несправедливо.

З аналізу історіографічної традиції можна зробити ряд висновків. Прижиттєвий етап формування історіографічного образу історика безсумнівно вплинув на подальше сприйняття доробку Л. Кубалі в історичній науці. Ключовими можна назвати рецензії М. Бобжинського, С. Смоленського та Г. Сенкевича, які власне сформували в історичній науці, по-перше, образ історика з неабияким письменницьким талантом, послідовника К. Шайнохи, а, по-друге, історика, який достатньо не володіє методами історичного дослідження.

«Некрологічний» етап представив Л. Кубалю як історика, який «боровся за душу польського народу», перш за все патріота. 1930-ті рр. позначилися формуванням ще однієї риси історіографічного візерунку Л. Кубалі – історика, чия творчість не тільки стала джерелом натхнення для «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича, а й спричинила викривлене бачення письменником історії XVII ст. Слід зазначити, що цей образ практично не прижився в історичній науці, проте часто присутній у дослідженнях з історії польської літератури.

Непересічну роль у формуванні історіографічного образу історика відіграла перша і єдина на сьогодні присвячена йому біографічна праця. Публікація Г. Барича показала Л. Кубалю як дослідника, якого не цінували у свій час і який постраждав від зайнятої радикальної позиції протягом Січневого повстання 1863 р. Образ цей дуже яскравий, і, в свою чергу, він став натхненням для ряду статей публіцистичного енциклопедичного характеру, присвячених Л. Кубалі.

Починаючи від 1970-х рр., а саме з праці Д. Редерової, історіографічна традиція повертається до прижиттєвого образу Л. Кубалі. Тому образ історика, сформований ще за його життя, тобто історика-письменника, практично не зазнав змін у подальші часи. Можливо, відносна «стабільність» такого образу пов'язана з тим, що історична наука, як українська, так і польська, спеціально не вивчали творчість цього історика. Єдиним виходом за межі цього образу можна назвати підхід, презентований В. Юлковською. Відповідно до її поглядів Л. Кубалю представлений як цілеспрямований дослідник, метою якого була популяризація героїчного минулого Речі Посполитої, завдяки використанню цілого ряду художніх засобів у науковому творі. Останній, редуційний етап формування образу історика переважно зводиться до його прижиттєвого образу.

1.3. Методологічне підґрунтя дослідження та його термінологічна основа

Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності та системності. Сутність принципу історизму полягає в тому, що будь-яка досліджувана проблема вивчається відповідно до її генези та розвитку, тобто це передбачає пошук її витоків та визначення етапів розвитку [163, с. 14]. Принцип об'єктивності, як один із основних принципів історичного пізнання передбачає отримання абсолютної об'єктивності, тобто відтворення об'єкта дослідження таким як він є сам у собі, незалежно від суб'єкта дослідження [163, с. 13]. Проте, можна погодитися з тезою А. Бочарова, що у випадку з історичними дослідженнями, а особливо з історіографічними,

можемо говорити лише про прагнення зменшити ступінь присутності суб'єктивності в них. У свою чергу принцип системності покликаний розглядати об'єкт дослідження насамперед як цілісну систему [163, с. 13].

Невід'ємною частиною процесу досягнення результатів дослідження стало використання методів загальнонаукового та спеціально-історичного характеру. Серед останніх слід виокремити історико-порівняльний, історико-генетичний, історико-діахронічний та історико-біографічний.

Жодне дослідження творчого доробку історика не може обійтися без знайомства з його біографією. Тому в поданні життєвого шляху історика вагому роль у дисертації відіграв такий метод історичного дослідження, як історико-біографічний. Він передбачає опис, реконструкцію та аналіз обставин життя, результатів діяльності історичної особи. Завдяки використанню цього методу було виокремлено та охарактеризовано основні періоди біографії Л. Кубалі та етапи його наукової діяльності. Зокрема, було виокремлено два періоди – краківський та львівський. У науковій діяльності історика також було окреслено два основні періоди.

Історико-генетичний метод зазвичай застосовується для вивчення генези конкретних історичних явищ та аналізу причин їх змін. За визначенням І. Ковальченка історико-генетичний метод – це послідовне розкриття властивостей, функцій змін досліджуваної реальності чи явища в процесі історичного руху, що дає можливість максимально наблизитись до реальної історії об'єкта (цит. за Мазур Л.) [190, с. 153], тобто головне завдання цього методу – пояснити факти, виявити причини їх появи, особливості розвитку та наслідки [190, с. 153]. Для дослідження конкретної теми, тобто наукового доробку Л. Кубалі за рахунок застосування цього методу було з'ясовано інтелектуальне підґрунтя, еволюцію його поглядів та підходів, шляхи формування ним основних наукових ідей, котрі були представлені в його дослідженнях щодо сюжетів з української історії.

Історико-діахронічний метод в історичній науці призначений для аналізу конкретного явища на різних етапах його існування. У випадку з історіографічними та біоісторіографічними дослідженнями йдеться про аналіз тих чи інших сюжетів на певному етапі творчості історика. Використання цього методу дало можливість простежити характер і динаміку уявлень Л. Кубалі про історію України, відповісти на питання стосовно змінюваності їх подання протягом усієї його діяльності та їх взаємозалежності від загальноприйнятих наукових поглядів на відповідні теми, а також, враховуючи соціально-політичну ситуацію другої половини XIX – початку XX ст., вплив на погляди історика загальної політичної ситуації на польських та українських землях.

Протягом 1960-х–1970-х рр. у працях А. Сахарова, який спирався на здобутки Л. Черепніна та М. Нечкіної, було сформульовано припущення про можливість застосування в історіографічних дослідженнях, поруч зі спеціально-історичними методами, специфічних історіографічних методів, а саме історіографічного аналізу та синтезу. Застосування методу історіографічного аналізу передбачає зокрема наявність у дослідженні двох етапів. Першому притаманний аналіз соціокультурних умов стану та розвитку історичної науки певної доби. На другому етапі встановлюється та її зв'язок з ключовими тенденціями розвитку історичної науки аналізованого періоду. В свою чергу, проблематика історичних досліджень зумовлює обсяг та рівні джерельної бази дослідження, методика та принципи джерелознавчого аналізу, які реалізуються через стиль історичного мислення та подаються у вигляді конкретних досліджень історика [177, 211]. Ця схема значною мірою була використана для виконання поставлених завдань у дисертаційному дослідженні. Зокрема це стосується загального тла історичної науки та політичної думки того часу. Було встановлено місце творчості історика в загальному процесі розвитку польської історичної науки другої половини XIX – початку XX ст. відповідно було з'ясовано основне коло наукових зацікавлень історика та їх зв'язок з провідними тенденціями розвитку історичної науки досліджуваного періоду.

У дисертаційному дослідженні використовується ряд специфічних термінів, які для однозначного розуміння вимагають додаткового уточнення.

Одним із ключових у дослідженні є поняття «образу». Саме через нього в дисертації розкриваються уявлення Л. Кубалі щодо українського козацтва, українських територій, окремих видатних діячів, подій тощо («образ»). Окрім того, термін також використовується для окреслення історіографічної бази дослідження («історіографічний образ»).

Конкретизуючи поняття «образу» минулого, слід констатувати, що найбільш повним визначенням цього поняття є дефініція, яку подала у власному дослідженні Л. Мазур – це уявлення про найбільш визначні історичні події, постаті, процеси, закріплені у суспільній свідомості та свідомості індивіда у формі стійкого коду. Історичний образ може відображати наукову та ненаукову інформацію. До основних властивостей образу належать: метафоричність, емоційність та упізнаваність [191, с. 249–250].

Як слушно зауважила сучасна українська дослідниця А. Атаманенко, поняття «образу» досить широке та різноманітне, проте більшість його визначень містять такий обов'язковий елемент як суб'єктивність. Уявлення про певні речі нестабільні, тому образ може змінюватися під впливом часу та різноманітних інших чинників [159, с. 255; 181, с. 40; 177, с. 179–182]

Термін «образ» в історичній науці вважається досить молодим і запозиченим з царини літературознавства. Тому окремого теоретичного та методологічного підґрунтя він не має і використовується істориками переважно суто інтуїтивно [178, с. 91; 167, с. 139]. Прикметно, що в останній теоретичній роботі, присвяченій історіографії як науці, – «Концептуальній історіографії» І. Колесник, є розділ, що стосується образу наукової дисципліни, історіографічного образу, але зовсім не піднімається питання саме «історичного образу».

Поняття «історіографічний образ» має більш конкретне визначення у вітчизняній науці, чи не вперше отримавши теоретичне обґрунтування у статті

С. Болдиря і Є. Чернова [162], надрукованій у «Харківському історіографічному збірнику» за 1996 р. Не даючи жорсткого конкретного визначення цьому поняттю, автори принаймні зробили спробу охарактеризувати динаміку його формування. Формування кожного історіографічного образу, на думку вчених, відбуваються в рамках чотирьох основних етапів. Ці етапи, на думку авторів, не жорсткі, необов'язково рівні між собою у часі та можуть накладатися один на одного.

Перший етап отримав умовну назву «прижиттєвий». Його складниками, якщо йдеться саме про історіографічний образ історика, стають авторські тексти, реакції на них (як професійні, наприклад, рецензії, так і більш спонтанні і менш відрефлексовані реакції на творчість). Зрозуміло, що на цьому етапі сам історик може активно впливати на формування свого образу і, можна припустити, що, чим більше цей історик схильний до саморефлексії і чим краще він був знайомий з методиками і прийомами історіографічного дослідження, тим сильнішим буде його свідомий чи несвідомий вплив на формування свого «образу» [162, с. 94].

Другий етап авторами статті було напівжартома названо «некрологічним» або «некрофільським». Як зрозуміло з його умовної назви, він розпочинається відразу після смерті історика і складається з текстів етикетно-меморіального характеру – некрологів, спогадів учнів, вступів до посмертних і ювілейних видань автора. Навіть, якщо особи, які пишуть подібні тексти, не сповідують принцип *de mortuis aut bene, aut nihil*, все одно, сформований у їх творчості образ історика, буде помітно відрізнятися від того, що постане на третьому етапі – науково-критичному. З плином часу, коли всі особистісні (прямі й безпосередні) зв'язки з істориком, про чий історіографічний образ йдеться, зникають, учений-історик може стати звичайним класичним об'єктом історіографічного дослідження. Чим більш видатним ученим була досліджувана особа і чим далі в часі від нас вона знаходиться, тим більшою кількістю позицій літератури буде сформовано її історіографічний образ [162, с. 95].

Нарешті, четвертий етап був названий Є. Черновим і С. Болдирем редуційним. Рано чи пізно, якщо звісно не йдеться про істориків, яких взагалі забувають з тих чи інших причин, складний і багатогранний образ історика зводиться (редукує) до рівня класичної енциклопедичної статті або навіть епітета-метафори, з яким він буде надалі асоціюватися у більшості дослідників. Слід підкреслити ще раз, що проходження цих етапів не обов'язково здійснюється послідовно (наприклад, образ більшості маловідомих істориків не має третього етапу, вони з некрологів відразу можуть потрапити до енциклопедій), але ці етапи знаходяться у постійній взаємодії, тому, згідно з твердженням Є. Чернова та С. Болдиря, найкраще їх буде уявити у вигляді концентричних кіл – найменше прижиттєве знаходиться в середині «некрологічного», а те в свою чергу (залежно від конкретного випадку) в середині одночасно науково-критичного і редуційного [162, с. 97].

Для повноти характеристики такого поняття як «історіографічний образ» слід вказати також на деякі властиві йому недоліки. У статті «Образ історика: генеалогія поняття» дослідниця Д. Андросова-Байда звернула увагу на те, що поняття «образ» є настільки ж часто вживаним на прикладному рівні, наскільки й не розробленим на рівні теоретичному, а це призводить до серйозної плутанини під час його використання. Далі дослідниця зауважила, що складність структури історіографічного образу зумовлена тим, що «всі його складові не мають статичних ознак і перебувають у рухливих динамічних співвідношеннях, формула яких постійно змінюється. Під час реконструкції образу історика ця особливість проявляється в тому, що кожен дослідник, зосереджуючи увагу на певних моментах, не може уникнути проявів особистих преференцій» [158, с. 327]. Зрештою, як підкреслила дослідниця, «зручність цього поняття для розробок у полі сучасних гуманітарних студій надзвичайна, оскільки на тлі втрати наукою ролі «речника об'єктивних істин», «образ» став тією чарівною паличкою, яка дозволяє накинути на будь-який дослідницький

продукт (незалежно від об'єкту та методологічної платформи дослідження) «серпанок суб'єктивності» [158, с. 320].

Оскільки творчість історика не може розглядатись поза загальним контекстом розвитку історичної науки, слід звернути увагу на основні етапи її розвитку та притаманні їм риси. З історичних етапів, які виділяють у розвитку польської історичної науки, для цього дослідження важливими є періоди романтизму, позитивізму та неоромантизму.

Романтизм у польській історичній науці умовно обмежується двома визначними повстаннями – Листопадним 1831 р. та Січевим 1863 р. [318, с. 100]. У цей час, на відміну від просвітницької історіографії, за визначенням А. Ф. Грабського, польська історична наука надмірно звертала увагу на проблеми історії власного народу. На думку історика, це було цілком логічно в умовах відсутності державності, адже таким чином виражалася спроба захистити польське національне буття [250, s. 114]. Любов до національного минулого була ключовим мотивом у працях істориків. З неї виростало апологетичне трактування історії. Окрім того, така ситуація була природньою реакцією на політику загарбників [250, s. 119].

Апологетичні тенденції у трактуванні власного минулого сприяли формуванню уявлення про низку чеснот, які склали основу польського національного характеру. На думку А. Вежбіцького, який аналізував формування особливого образу польськості у текстах епохи романтизму, ідеальний поляк постає лицарем-захисником, католиком та «людиною плугу». У власних дослідженнях романтичні історики прославляли польський народ як народ лицарів та землеробів. Почав побутувати стереотип «справжнього» поляка – орача і лицаря. У майбутньому ці дві риси злилися в одну, тільки не селянин став лицарем, а навпаки, шляхтич став орачем. Таким чином пояснювалася колонізація сходу, так звана польська «цивілізаційна діяльність», яка мала спочатку військовий, а потім – щораз сильніший господарський характер [319, s. 123]. Не останнє місце відіграла у цьому процесі католицька віра, яка вирізняла поляків як народ, який

мешкав поруч з варварськими кресами на межі західної цивілізації [319, s. 125–126]. Власне у цей час, згідно з А. Вежбіцьким, формується ідея провіденційної визначеності польського народу, яка зокрема простежується в дослідженнях відомого представника романтичної історіографії К. Шайнохи [319, s. 126].

Як зазначає А. Вежбіцький, трактування романтичної історіографії в трикутнику «джерело-розум-інтуїція», як зазвичай вважають, не зовсім правильне. Зокрема, К. Шайноха був на стороні перших двох частин – джерела та розуму. Він вважав, що поетичність відсторонює історію від науки, вона деформує історичну реальність, а настанова історика – розповісти правду [318, s. 96]. Тому метою тодішніх істориків було скоріше комбінування поетичності та встановлених канонів історичної науки [318, s. 100].

Перехід до наступного, позитивістського етапу розвитку польської історичної науки, на думку А. Вежбіцького був обумовлений загальними тенденціями розвитку західноєвропейської історичної науки, він також мав суто польські особливості. Умовною межею між романтизмом та позитивізмом стало Січневе повстання 1863 р., поразка в якому докорінно вплинула на стан польського історіописання. Романтичне бачення історії вважалося не просто хибним, а й шкідливим для польського суспільства. На думку позитивістів, саме воно призвело до двох програних повстань [318, s. 100].

У цей час відбувається становлення історії як науки, тобто її повне відмежування від художньої літератури та найголовніше її інституалізація – утворення кафедр, заснування історичних товариств тощо. Для цього етапу було притаманне формування історичних шкіл у польській історіографії. Слід зауважити, що тривалий час в історичній науці точаться дискусії стосовно критеріїв та підстав виокремлення певної групи дослідників у школу [194, с. 11–14; 285, s. 24–26], тому часто поділ на варшавську, краківську та львівську школи у польській історичній науці другої половини ХІХ – початку ХХ ст. досить умовний. Самі ж школи (краківську, варшавську та львівську), виокремлюють не лише на підставі їх географічної локалізації, а й на основі виробленої їх

представниками загального погляду на історію польського минулого та причин занепаду Речі Посполитої, тому вони відповідно окреслені як «песимістична», «оптимістична» та «дидактична».

Сучасний український дослідник Є. Сінкевич зазначив, що хронологічно раніше була сформована краківська «песимістична» історична школа. Вона включала в себе переважно консервативні кола краківських професорів Ягеллонського університету. Найбільш відомі її представники В. Калінка, Ю. Шуйський, М. Бобжинський, С. Смолька, які тією чи іншою мірою представляли песимістичну концепцію історії Речі Посполитої в польській історіографії досліджуваного періоду. Вони вважали, що самі поляки були винні у занепаді власної держави, а сприяла цьому виборність королів. Саме відсутність сильної монаршої влади спричинила внутрішні суперечки та зрештою послаблення Речі Посполитої, з чого скористалися її сусіди [206, с. 57]. Відповідно до поглядів, головним напрямом досліджень представників краківської історичної школи була політична історія.

На відміну від краківської, варшавська «оптимістична» школа акцентувала увагу на тому, що необхідно не тільки відійти від дослідження суто політичної історії, а й розглядати проблеми економічного, соціального та культурного характеру. Варшавська історична школа сформувалася дещо пізніше, під кінець 1870-х рр. навколо Варшавського університету (тоді Головна школа – Szkoła Główna). До її засновників належали професори А. Павіньський і Ю. Плебанський, а до найбільш відомих представників – Т. Корзон, В. Смоленський, О. Яблоновський, О. Рембовський. З утворенням саме цієї школи відбулося закріплення за ними назв в історіографії – «варшавська» та «краківська», які оформилися в ході полеміки між ними на сторінках періодичних видань та на II з'їзді польських істориків у Львові 1890 р.

Представники варшавської «оптимістичної» історичної школи вбачали причину розділів Польщі безпосередньо у втручанні іноземних сил. Вони крити-

кували краківських колег за однобічність і політичну спрямованість їхніх історичних праць, за недооцінку впливу соціально-економічного та інтелектуального чинників на розвиток суспільства, акцентування на ідеї політичної незрілості польських правлячих кіл і тим самим формування і поширення «песимістичної» концепції історії Польщі. Вчені варшавської історичної школи натомість пропонували дивитися на польську історію ширше, враховувати соціальні, господарчі та культурно-освітні зміни та закликали розробляти й пропагувати «оптимістичне» бачення історії Польщі.

На відміну від краківської та варшавської історичних шкіл, які було виокремлено на підставі поглядів їх представників на польське минуле, львівську історичну школу було виокремлено за географічним принципом. У сучасній українській та польській історіографії у зв'язку з відсутністю єдиного визначення поняття школа в історичній науці, не можна чітко встановити чи була власне «львівська школа» саме школою. Більшість дослідників схильні вважати поняття «львівська історична школа» дещо умовним. Зокрема Є. Матерніцький констатує, що краще використовувати для означення цього осередку окреслення словосполучення «львівська педагогічна школа», оскільки вона була зосереджена навколо наукових семінарів професора Львівського університету імені Яна Казимира К. Ліске. Пізніше представники цього осередку об'єднувалися навколо Історичного товариства у Львові та його органу «Kwartalnik Historyczny». Серед них були, зокрема, Т. Войцеховський, О.-М. Бальцер, Л. Фінкель та ін. На відміну від краківської та варшавської історичних шкіл, львівські історики не вибудували чітко вираженої спільної концепції з історії Польщі, уникали синтетичних висновків та узагальнень про хід історичного процесу. Значну увагу вони приділяли застосуванню в дослідженнях з історії Польщі методів джерелознавчого аналізу та опікувались публікацією історичних документів [176].

Кінець XIX – початок XX ст. в польській історіографії позначився зростанням критики позитивістського підходу та зародженням неоромантичних тенден-

цій. Перехід до неоромантизму відбувався поступово, часом з гострими, методологічно-програмними дискусіями, які мали місце на III З'їзді польських істориків у Кракові. З'їзд відбувся в 1900 р., тому саме цей рік вважається роком остаточного оформлення польського неоромантизму. Паралельно з ним також розвився і модерністський напрям, який позначився більш глибокою спеціалізацією історичної науки, що в свою чергу сприяло появі таких напрямів як соціальна історія, економічна історія, історія культури тощо [282, s. 7–9].

На методологічні засади неоромантизму також вплив мали загальноєвропейські наукові тенденції, особливо на поглиблення методологічних та теоретичних рефлексій. Провідною стала критика позитивістської моделі історії, проте безсумнівними лишалися методологічні надбання позитивізму. Проте піддавалася сумніву об'єктивність історичної науки та доцільність надмірної уваги процесу нагромадження історичних фактів, історики протестували також проти відривання історичної науки від життя [282, s. 39].

На польському ґрунті, процес переходу позначився також міжпоколіннєвим конфліктом. Історики старшого покоління, до яких Є. Матерніцький зараховував і Л. Кубалю, були краще підготовлені до наукової роботи, але трималися за старі методологічні засади [282, s. 7–9], в той час як вже молоде покоління критикувало відірваність історичної науки від нагальних потреб суспільства, з якими польська історична наука зустрілася на переломі XIX – XX ст.

Характерним для цього етапу було зростання незалежницьких прагнень та суспільно-політичної боротьби в польському суспільстві, котра сприяла утворенню політичних партій. Історія була втягнута до ідеологічних та політичних суперечок значно сильніше, ніж до цього [282, s. 59].

Як підкреслив Є. Матерніцький, помітною була тенденція критики краківської «песимістичної» візії польського минулого та ухил до «оптимізму» варшавської історичної школи. «Оптимізм» польських істориків був пов'язаний насамперед з незалежницьким рухом. Перспектива війни між державами, у складі яких знаходилися польські землі, значною мірою піднімала національний дух

поляків та збільшувала віру в можливість відродження польської держави. У свою чергу це породжувало потребу в реабілітації давньої польської історії та очищенні польського народу від закидів стосовно відсутності державотворчих здібностей. З цієї причини дослідження епохи занепаду польської державності (тобто 1648 – 1763 рр.) не було популярним серед дослідників, і цим переважно опікувались історики старшого покоління (наприклад, Л. Кубаля та Ф. Равіта-Гавронський) [282, s. 70].

Натомість обґрунтування державотворчих здібностей польського народу дослідники шукали в історії польських визвольних змагань XVIII–XIX ст. Перевага «оптимістичної» візії минулого спонукала пробудження польської національної свідомості [207, с. 39]. Неоромантизм відновив на новій теоретичній основі старі романтичні уявлень про минуле. Науково-критичний аспект в дослідженнях відійшов у минуле, підпорядкувавшись політико-ідеологічному, що призвело до відродження старих міфологем, а саме прагнення відбудови польської держави в історичних кордонах 1772 р. до висунення ідеї її «цивілізаційного просування» на Схід шляхом поширення західної культури та створення на кресах «підмурку» християнського світу [207, с. 40–41].

Оцінити конкретний вплив істориків на суспільство, на думку Є. Матерніцького, досить важко, оскільки це дуже складне явище, проте з упевненістю дослідник констатував, що їхні праці спричинилися до зростання патріотичних настроїв та підсилили прагнення до незалежності. Проте іншою стороною медалі, на думку історика, була національна мегаломанія, а часом навіть відкритий націоналізм [282, s. 76].

Таким чином, підсумовуючи розділ зазначимо, що групування історіографічних джерел зумовлено насамперед історіографічним характером дослідження. Використані у ньому джерела були систематизовані в рамках трьох рівнів відповідно до їх значення для дослідження предмету дослідження. Перший рівень – це конкретний текст історика, який представлено працями, які

присвячені історії українських земель. На другому рівні сконцентровано загальний доробок Л. Кубалі. Аналіз цього рівня джерел дає можливість встановити місце та роль предмета, тобто українських сюжетів у загальному доробку історика. Третій рівень демонструє особливості загального історичного та історіографічного контексту часів Л. Кубалі. Загалом джерельна база дослідження відповідає критеріям автентичності, оригінальності, вірогідності та репрезентативності.

Аналіз історіографічної традиції дозволив визначити стан вивчення проблеми та окреслити її наукову новизну. Результати проведеного аналізу було подано крізь призму формування історіографічного образу історика. Це дало можливість простежити та охарактеризувати змінність сприйняття творчого доробку Л. Кубалі та встановити місце у цій рецепції проблем історії України в працях історика.

Застосування охарактеризованих вище методів дослідження дозволило встановити періоди творчої активності Л. Кубалі, дати їм розлогу характеристику та підкреслити особливості кожного з них, а також окреслити місце в них українознавчої тематики.

Оскільки наукова діяльність історика не може розглядатися окремо від епохи, важливим було також окреслення основних термінологічних одиниць дослідження, що сприяло уникненню непорозумінь, а подання домінуючих рис головних періодів розвитку польської історичної науки дозволяє визначити місце творчості Л. Кубалі в загальному розвитку польської історіографії другої половини XIX – початку XX ст.

РОЗДІЛ 2

ЛЮДВІК КУБАЛЯ – ПОЛЬСЬКИЙ ІСТОРИК ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

2.1. Краківський період: становлення Л. Кубалі як історика

У біографії Л. Кубалі умовно можна виокремити два періоди: краківський та львівський. Краківський період історика датується 1838–1869 рр., тобто від народження до переїзду до Львова, відповідно львівський – 1869–1918 рр. Слід зауважити, що окрім такого формального критерію для періодизації біографії історика, як місце його проживання, бралася також до уваги і наукова активність дослідника.

Л. Кубаля народився 9 вересня 1838 р. в селі Кам'яниця поблизу Нового Сонча, містечка на півдні Польщі в Малопольському воєводстві в родині судді Людвіка Кубалі та Вільгельми Кубалі, в дівочтві П'ясецької. У першій науковій біографії Л. Кубалі її автор Г. Барич наголосив, що невстановленою лишається точна дата народження історика: 4 чи 9 вересня 1838 р. [226, s. 602; 227, s. 181]. Проте із упевненістю можна стверджувати, посилаючись на особисті папери Л. Кубалі, що він народився саме 9 вересня 1838 р. [5, к. 325] (див. Додаток Г).

Відповідно до даних Г. Барича, достеменно не встановленими є обставини походження Л. Кубалі. Ця проблема пов'язана перш за все з тим, що збереглося небагато відомостей про дитинство та молоді роки історика. За свідченнями того ж Г. Барича, архівні матеріали з цього приводу до нас не дійшли, оскільки під час Другої світової війни архів Нового Сонча постраждав від пожежі [226, s. 602; 227, s. 181]. Тому одним із найбільш оригінальних свідчень про походження та дитячі роки історика, які дійшли до нашого часу, є спогади К. Хлендовського, товариша з часів навчання майбутнього історика. Власне у них можна знайти дещо відмінну версію походження Л. Кубалі: «Він був позашлюбним сином панни П'ясецької, дуже гарної жінки з Тарнова, і когось із Сондецьких; одні

говорили, що мешканця Маршалковича, інші – що простого гураля... [Все це] дуже його обтяжувало і, здається, спричинило віддалення від людей і щось на кшталт гордої несміливості. Він знав, що був вартий набагато більшого, ніж інші, але не довіряв людям, і слід було дуже постаратись, щоб розтопити лід, який його оточував» (цит. за Барич Г.) [227, s. 178; 234, s. 74].

Г. Барич вважав, що не існує підстав не довіряти свідченням К. Хлендовського, адже він був близьким другом Л. Кубалі [227, s. 179]. На додаток, як доказ слів мемуариста, Г. Барич навів аргумент про те, з якою легкістю і швидкістю Л. Кубаля-батько потрапив до зем'янського стану. Це стосувалася отриманням Л. Кубалею-батьком у власність Луковиці-Лапчинської (землі неподалік від місцевості, де народився майбутній історик). Г. Барич також наголосив, що раптове передання у власність такого значного маєтку від заможної родини Пеньожкув (Pięniożków) за чотири місяці до народження сина, було прямим свідченням того, що донька з цієї сім'ї була вагітна, а Л. Кубаля став «знайденим» для неї чоловіком. І, як вважав Г. Барич, К. Хлендовський дещо помилився з родовим прізвищем матері історика у своїх спогадах: Пеньожек, а не Пясецька (Piasecka) [226, s. 604–605]. Проте, оскільки вірогідних підтверджень цьому немає, цю версію слід вважати лише припущенням. Можна також зазначити, що проти цієї версії може свідчити хоча б напис на могилі родини Л. Кубалі на Личаківському цвинтарі у Львові, де зазначено, що там похована В. Пясецька.

Як стверджував Г. Барич, за чоловічою лінією родина Л. Кубалі походила з Цешина (містечка в Сілезії), де народився, ймовірно в 1770 р., його дід – кравець Юзеф Кубаля. Свого часу він переїхав до Галичини і обійняв посаду розпорядника королівських земель та майна. Там він одружився з донькою місцевого міщанина А. Вишневською. Помираючи Юзеф Кубаля залишив своїм дітям, (доньці та сину), майно в Луковиці. Батько майбутнього історика відмовився від спадщини на користь своєї сестри, щоб мати можливість навчатися у Львівському університеті та здобути освіту юриста. Власне після закінчення

цього начального закладу він отримав посаду судді в містечку Ліманова, неподалік села Кам'яниці [227, s. 177].

Слід констатувати, що насправді немає достатніх конкретних свідчень про дитинство та юні роки Л. Кубалі. Г. Барич, припустив, що зацікавлення історією у майбутнього вченого розпочалось можливо ще в часи, коли він дитиною мешкав у с. Кам'яниця. Саме там він міг познайомитись із відомим істориком Сондеччини Щ. Моравським [227, s. 183]. Точних відомостей про це немає, однак відомо, що історик був знайомий з його творами. Наприклад, він використовував їх для написання першого свого історичного нарису «Kostka-Napierski» («Костка Наперський») про селянське повстання часів Хмельниччини на Сондеччині.

До початкової школи Л. Кубаля ходив у Старому Сончі, а до середньої – вже в Новому Сончі. Закінчував середню освіту у Кракові в одному з найстаріших та найбільш відоміших навчальних закладів того часу – гімназії св. Анни. Успішність Л. Кубалі у гімназії була досить посередня: за даними Г. Барича майбутній історик займав 43 місце з 51 учня у класі [227, s. 183–184]. Разом з ним навчались такі майбутні відомі діячі, як письменник та комедіограф М. Балуцький, соціолог та юрист Л. Гумплович та історик М. Бохенек, з якими потім історик буде пов'язаний в університеті.

У 1857 рр. Л. Кубаля записався на факультет права Ягеллонського університету, про що свідчать каталоги студентів-правників 1857/1858 навчального року [227, s. 184]. Проте вже з перших років навчання його зацікавлення виходили за межі виключно юриспруденції. Як свідчить список відвідуваних Л. Кубалею лекцій з першого навчального семестру він відвідував заняття з етики, антропології, натомість протягом літнього семестру вивчав німецьку літературу та історію нової польської поезії.

Під час навчання в університеті Л. Кубаля став одним із співзасновників невеличкого студентського гуртка. До нього входило всього дев'ять студентів, більшість з яких були випускниками його рідної гімназії св. Анни. Його члени М. Балуцький, М. Бохенек, А. Щепанський, Л. Гумплович, власне Л. Кубаля,

К. Пшиходський, В. Мадейський, К. Вонгровський та А. Шинглярський, збирались разом кожної останньої неділі місяця для читання та обговорення своїх доповідей. Доповіді стосувались переважно спільних для учасників тем з історії, літератури та філософії. Вже згаданий Г. Барич вважав, що подібна студентська активність була своєрідною реакцією на слабкий стан науки та «задушливу академічну атмосферу» часів «бахівської реакції» [227, s. 184–186].

Наступного 1858 р. Л. Кубаля перевівся до Віденського університету, де навчався протягом подальших трьох років. Окрім того, він змінив напрям навчання з юриспруденції на філософію. Г. Барич припустив, що у Відні він брав активну участь у житті польської студентської громади. Між іншим, майбутній історик підтримував активні контакти зі своїм шкільним другом Л. Гупловичем та Т. Войцеховським, що давало можливість бути обізнаним з буремними подіями у Кракові та Галичині. Там з 1859 р. розпочалася активізація студентського руху, спрямованого проти процесу германізації освіти. Проявом цього стало дворазове складання подання до міністра освіти з проханням про уведення польської мови викладання та бойкот студентами лекцій [227, s. 185]. Це привернуло увагу університетської влади, яка досить жорстко відреагувала на цю ситуацію. Зворотною реакцією на дії університетської влади було створення перших конспіративних політичних груп студентської молоді в університеті. Одну з них створив у 1860 р. Н. Янковський, активний учасник підготовки та перебігу Січневого повстання [262, s. 66–67].

Восени 1861 р. Л. Кубаля повернувся до Кракова. У цей час він знову змінив власні академічні зацікавлення, перейшовши до активного вивчення історії. Що саме посприяло такій зміні достеменно не відомо, адже поза увагою залишаються три роки навчання історика у Відні. Так чи інакше, як свідчать каталоги та родоводи студентів історико-філософського факультету, Л. Кубаля значно збільшив кількість занять з історії та літератури. У 1861–1862 навчальному році він відвідував «Історію освіти у романо-германських країнах», семінари з історії раннього нового періоду та історії польського приватного права. Наступного

року значно зросла кількість занять у на той час вже відомого польського історика А. Валевського, який займався історією Польщі XVII ст. Зокрема це такі курси як «Історія польських королів з династії Ваза» та його ж практичні заняття з історії середньовіччя [227, s. 187–188].

У 1863 р. спалахнуло Січневе повстання. Краків, як і практично всі польські землі, під час повстання був поділений на два табори: «білий» та «червоний», які загалом оформилися в польському національному русі ще у 1861 р. «Білі» представляли переважно помірковані кола інтелігенції і виступали за ведення тактики «пасивної опозиції», яка б дозволила здобути політичну автономію для Королівства. «Червоні» ж сподівались здобути збройним шляхом повну незалежність для Польщі і відновити державу в кордонах 1772 р. Л. Кубаля, разом з більшістю представників студентської молоді, належав до «червоних» і вважав, що повстання повинне охопити усе суспільство і усім полякам необхідно взятися за зброю [154 s. 1–2].

Під час повстання Л. Кубаля проявив себе як активний громадський діяч. Відсутність загальноновизнаних у всій Галичині керівників руху, сприяла тому, що Л. Кубаля, А. Щепанський, І. Димідович та С. Мулковський у 1862 р. створили центральну організацію табору «червоних» – Головну Галицьку Раду (Rada Naczelna Galicyjska) [304, s. 171]. У рамках діяльності Ради Л. Кубаля двічі їздив до Варшави до голови Центрального Комітету Б. Шварце, щоб домогтись автономії для внутрішньої діяльності організації [227, s. 190]. Рада діяла таємно, а її члени видавали накази і маніфести, утворили підконтрольну раді організаційну систему, так звані Лави у Кракові, Львові та деяких інших містах. У відозві Ради від 25 листопада 1862 р. зазначалось, що організація повинна діяти як представниця Центрального Національного Комітету на території Галичини. Проте цей орган не отримав широкої підтримки серед галицьких політиків і був ліквідований у 1863 р. [291]

Окрім громадської діяльності, історик брав участь і в публіцистичних дебатах. Одна з найбільш яскравих дискусій розгорілася між колегою Л. Кубалі

А. Щепанським та Ю. Шуйським, одним із найбільш відомих представників табору поміркованих, який видавав часопис «Naprzód» («Вперед») та його продовження «Wolność» («Свобода»). На противагу цим часописам А. Щепанський та Л. Кубаля спробували створити власний часопис «Ojczyzna» («Батьківщина»). Однак вийшов друком всього один номер з досить промовистою назвою, яка вказувала на мету видання «Відповідь на номер 11 «Naprzód» (від 3 червня)» [227, s. 191].

Свою позицію щодо повстання та його наслідків Л. Кубаля більш предметно висловив у брошурі «Uwagi» («Уваги») під псевдонімом Rewny (Певний). Як і щодо більшості нелегально виданої преси, дискусійним є питання про місце видання брошури. Так Г. Барич підкреслив, що цим місцем була записана Варшава, тоді як дослідник творчості Ю. Шуйського М. Янечек у цьому випадку вказав Львів [254, s. 166].

Згідно з поглядами Л. Кубалі, головною метою повстання повинна була стати інтегральна боротьба за незалежність польського народу. Основу її успішності Л. Кубаля вбачав у необхідності створення та легалізації Національного Правління (Rząd Narodowy). Головною рисою руху, на його думку, мала бути його всеохопність та інтенсивність. Щоб цього досягти, необхідно було відкинути зневіру уряду в силу народу та зламати пасивність суспільства [154, s. 2].

Згідно з ним, засади «інтегральності боротьби» вимагали зміцнення уряду, надання йому навіть диктаторських повноважень, заборону на переговори з іншими партіями та організаціями, упровадження цензури, а також польових судів та невблаганної жорстокості як єдиних «ліків на випадок страху». Лише запровадивши такі міри, на думку Л. Кубалі, уряд зможе виправдати очікування суспільства. Історик висловлювався насамперед за сильну і централізовану владу: «народ роздертий, який відчуває потребу жити, тягне руки (...) за сильним центральним правлінням» [154, s. 2–3].

Підставою успішності нового правління Л. Кубаля вважав перетворення його з варшавського на загальнопольське, щоб воно представляло увесь польський народ. Усі поділи влади мають бути ліквідовані, а їх повноваження мають бути передані таємній Національній Раді (Rada Narodowa), головне завдання якої полягало в ознайомленні центральної влади з волею народу стосовно важливих питань повстання [154, s. 4].

Щоб Національне Правління та Національна Рада не перевищували власних повноважень, Л. Кубаля вважав за необхідне створити повстанську організацію для їхнього контролю. Ця організація мала безпосередньо бути пов'язаною з повстанським рухом і повинна була контролювати уряд, та застерігати народ щодо можливої зради. Також невід'ємним пунктом боротьби було надання селянам землі та політичних прав [154, s. 4].

Л. Кубаля взагалі відкидав будь-які форми опозиції під час повстання. Він наголошував на тому, що Національний Уряд пов'язаний з народом, а народ з Урядом, і якщо цей зв'язок зникне, то повстання однозначно зазнає поразки [154, s. 5].

Окремо історик підняв питання щодо можливості іноземної інтервенції як допомоги у повстанні. Коли б збройне повстання спалахнуло на території усіх польських земель, зокрема німецької Великопольщі та австрійської Галичини, а не тільки на території підросійської Польщі, то польський народ не потребував би допомоги з-за кордону. Історик вважав, що народ, який самостійно повстати не може, ніхто поважати не буде [154, s. 6–7].

Представник «білих», Ю. Шуйський відкидав тези А. Щепанського та Л. Кубалі. Окремі ідеї, скажімо щодо створення революційних трибуналів та їх виконавчих органів, які б діяли поза межами контролю Національного Уряду, він вважав занадто радикальними. На його думку, вони могли призвести до прямого прояву терору у суспільстві [254, s. 165–166].

У вересні 1863 р. тимчасово «червоні» отримали владу у місті, що відкрило для Л. Кубалі та його товаришів ширше поле діяльності. Л. Кубаля отримав в

управління дирекцію поліції. На думку Г. Барича, саме активна діяльність на цій посаді далі вплинула на кар'єру історика. Г. Барич також припустив, що, скоріше за все, Л. Кубаля підписав смертельний вирок якомусь відомому краків'янину, чого йому не забули «білі» [227, s. 195]. Важливо, що Г. Барич пояснював неможливість для Л. Кубалі у майбутньому побудувати наукову кар'єру в Кракові саме цим випадком. Проте немає жодних свідчень, які б підтвердили це. Саме ж джерело свідчень – це опосередковані спогади молодого працівника бібліотеки імені Оссолінських у Львові, який вже переповідає ймовірності, що можливо стосуються Л. Кубалі [315, s. 239].

Одразу після арешту Л. Кубаля було доправлено до в'язниці. Г. Барич, посиляючись на частково збережені спогади А. Щепанського, зауважив, що головним доказом для звинувачення були знайдені у помешканні Л. Кубалі документи щодо планів розширення повстання на всю територію Галичини. Документи, які стосуються судового процесу, за свідченнями Г. Барича, були розпорошені в результаті пожежі архіву на Вавелі, де вони зберігалися. Історику вдалося встановити, що судовий процес тривав майже два роки. Зрештою Л. Кубаля отримав покарання у вигляді 5 років ув'язнення. Як констатував Г. Барич, 16 березня 1865 р. його перевели до в'язниці у Йозефштаді (в'язниця Юзефув) [227, s. 197].

Перебуваючи в ув'язненні Л. Кубаля читав твори В. Шекспіра. Зокрема в нотатках з печаткою в'язниці, які зберігаються в особистих документах історика, можемо знайти переклад «Багато шуму з нічого». Пізніше вплив творів В. Шекспіра, на думку сучасної польської дослідниці В. Юлковської, буде помітним і в його власних драмах та наукових працях. Загалом Л. Кубаля належав до тих істориків, які розпочинали свою кар'єру не як науковці, а письменники. Зокрема він був автором двох драм «Gliński» та «Ruś» («Bohdan Chmielnicki»). Перша драма була присвячена подіям повстання М. Глинського у 1508 р. й опублікована у часописі «Dziennik Literacki» [37, 38, 39, 40, 41, 42, 43], а 21 травня 1867 р. відбулась її прем'єра в театрі Ю. Словацького у Кракові (див. Додаток Б).

Як припустила дослідниця О. Руда, з остаточною назвою наступної драми «Ruś» або «Bohdan Chmielnicki» Л. Кубаля так і не визначився [200, с. 211]. Якщо поглянути на хронологію роботи над цим твором, то судячи з датування збережених паперів Л. Кубалі в бібліотеці імені Оссолінських, писати він почав її ще в 1864 р., тобто перебуваючи в ув'язненні [4]. Твір так і не було завершено, а отже й не було опубліковано. Відомо, що головними героями цього твору з польської сторони були Владислав IV, С. Равера-Потоцький, А. Конєцпольський, Д. Чаплинський, його дружина Марія та А. Кисіль. З козацької – відповідно Б. Хмельницький, М. Кривоніс, І. Золотаренко, І. Богун, Ахмет-Гірей. Як видно з тексту самої драми, її дії відбуваються у Чигирині, Варшаві та Києві [4; 227, s. 198–199]. Важливо, що саме ця драма стала першим свідченням зацікавлення Л. Кубалі XVII ст.

18 листопада 1865 р. було оголошено цісарську амністію учасникам повстання. Після цього Л. Кубаля повернувся до свого рідного міста, звідки розпочав справу власної реабілітації у зв'язку з подіями 1863 р. Також він продовжив роботу над докторським дослідженням. Майже через рік 15 вересня 1866 р. історик написав подання про складання докторського іспиту. Згідно з діловодною документацією, яка збережена в особистій теці Л. Кубалі, іспит складався з кількох екзаменаційних блоків. Вже 19 січня 1867 р. Л. Кубаля склав перший блок, до якого входили класична філологія та польська література. 9 травня 1867 р. – другий блок, який включав питання з філософії та всесвітньої історії. Доволі швидкі темпи дозволили Л. Кубалі написати подання про прискорення складання третього блоку екзаменів 1 червня того ж року. На думку біографа Л. Кубалі, причиною цього були не лише особливі здібності вченого, а й поганий стан його здоров'я та необхідність якнайшвидше виїхати на лікування [227, s. 201–202].

Останні іспити з елементарної математики та фізики Л. Кубаля склав погано, через що змушений був чекати на повторний іспит ще два місяці. Зрештою, 12 грудня 1867 р. історик отримав ступінь доктора філософії, представивши дослідження «Stanisław Orzechowski i jego wpływ na rozwój i upadek Reformacji w

Polsce» («Станіслав Оріховський і його вплив на розвиток та занепад Реформації в Польщі»), опонентом якого був К. Мехежинський [227, s. 202].

Цікаву характеристику життя Л. Кубалі цього періоду залишив у своїх спогадах вже згаданий К. Хлендовський. Він підкреслив, що умови побуту історика лишалися такими ж як і в студентські роки: «... ніколи його не можна було бачити в скруті чи погано вдягненого, але також ніколи я не бачив його в кав'ярні чи в цукерні, і лише до театру ходив на стоячі місця на всі драми, бо, між нами кажучи, пробував себе в письменництві, хоч і не дуже вдавалося. Веселий настрій та євангелічний спокій душі його ніколи не відпускав. Хоча також ніколи не шукав товариства, оточувало його завжди багато молоді, які полюбляли його гумор» [234, s. 78]. У кімнаті, яка не опалювалася, на третьому поверсі зустрів К. Хлендовський Л. Кубалю, «закутаного в якесь сіре шмаття», який «робив нотатки з якогось великого манускрипту. Багато розкладених на столі та на підлозі книг вказували на вичерпне історичне дослідження» [234, s. 78].

Окрім наукової роботи, Л. Кубаля не залишав і політичної діяльності. Згідно з тезою польського дослідника Січневого повстання С. Кеневіча, Л. Кубаля займав не останнє місце у демократичних колах Кракова. З числа інших активних діячів він особисто контактував із князем А. Сапігою у справі організації в 1867 р. на території Галичини патріотично руху. Цей рух створювався на протигагу лоялістам та консерваторам, та його прибічники поширювали свої ідеї через групи, які представляли поляків з територій усіх трьох держав, які свого часу поділили польські землі. Головні ідеї цього руху мали проголошуватися через часопис «Polska». Відозву щодо збирання коштів на ці потреби було проголошено у березні 1868 р. Її також підписав Л. Кубаля [261, s. 205–209].

У 1869 р. в Ягеллонському університеті було створено кафедру польської історії. Л. Кубаля був одним із претендентів на посаду її голови. Разом з ним за кафедру змагались історики Г. Шмітт, Ю. Бартошевич, та Ю. Шуйський. Зрештою саме останній, на той час вже дуже авторитетний у наукових колах Кракова вчений, отримав кафедру того ж року [294, s. 183–184]. Г. Барич вважав, що

основна причина відмови Л. Кубалі посісти місце очільника кафедри мала політичний характер, а саме радикалізм поглядів Л. Кубалі під час Січневого повстання, який суперечив поглядам більшості краківських консерваторів. У свою чергу Д. Редерова стверджує, що не було жодних політичних суперечностей у цьому питанні. На її думку, саме суспільний та науковий авторитет Ю. Шуйського відіграв ключову роль у його призначенні [294, s. 184]. Після невдалих спроб побудувати наукову кар'єру у Кракові Л. Кубаля переїхав до Львова.

Таким чином, краківський період життя Л. Кубалі позначився насамперед активною його громадською позицією. Протягом Січневого повстання 1863 р. історик займав досить радикальну позицію і вважав, що повстання повинно охопити всі польські землі та привести до проголошення незалежної Польщі. З високою ймовірністю можна стверджувати, що саме такі ідеї стали причиною його ув'язнення. Також на цей час припадає його діяльність як драматурга. Достеменно не відомо з яких саме причин історик припинив написання п'єс, проте однозначно точно можна стверджувати, що саме з них розпочалося його зацікавлення історією XVII ст.

2. 2. Львівський період: наукова кар'єра дослідника

У 1869 р. на запрошення свого товариша В. Лозинського Л. Кубаля перебрався до Львова. З В. Лозинським він був знайомий ще зі студентських часів, а згодом підтримував з ним зв'язок, перебуваючи в ув'язненні [273, s. 557]. Саме він зрештою допоміг Л. Кубалі знайти роботу. З 28 вересня 1869 р. Л. Кубаля почав працювати суплентом, тобто заступником вчителя в одній із найновіших шкіл у Галичині – гімназії Франца Йосипа у Львові [227, s. 205].

Для того, щоб отримати посаду вчителя у будь-якому навчальному закладі Галичини, необхідно було скласти спеціальний вчительський іспит. Як констатують дослідники історії шкільництва другої половини XIX ст., він складався з

трьох частин: усних екзаменів з латини, грецької, польської та німецької мов, домашнього та педагогічного опрацювання запропонованої теми та оцінки проведеного уроку [289, s. 70–71]. Навіть ступінь доктора не звільняв кандидата від складання вчительських іспитів [290, s. 97].

Як повідомляє Г. Барич, 15 липня 1871 р. Л. Кубалі подав подання на складання вчительського іспиту з географії та історії в школі з польською мовою викладання [227, s. 209–210].

Далі Г. Барич констатував, що оцінку проведених ним уроків зробив тодішній директор гімназії Франца Йосипа А. Оскрада. У протоколі останній залишив, на думку біографа, досить скромну характеристику уроку: «Говорить голосно і виразно, виклад має зрозумілий, а в навчанні вміє пояснити і приготувати учнів на кожному рівні шкільної науки» (цит. за Барич Г.) [227, s. 209].

Домашнє опрацювання Л. Кубалі мало назву «O genezie, istocie i rozwoju cesarstwa rzymskiego» («Про генезу, сутність та розвиток Римської імперії»). Ця частина вчительського іспиту Л. Кубалі була оцінена як досить слабка. Екзаменаційна комісія прийшла до висновку, що роботі історика загалом не притаманна новизна та оригінальність поглядів на поставлену проблему, оскільки ним було представлено лише загальновідомі погляди [1, k.1].

Педагогічне завдання вимагало від Л. Кубалі продемонструвати власні погляди на те, яке місце посідає історія у шкільному вихованні, а також презентувати найбільш відповідний спосіб її викладання. Позиція Л. Кубалі стосовно завдань вчителя історії та її викладання як «виховання добрих громадян» була сприйнята комісією як повне нерозуміння ним завдань історичної науки [1, k.2]. Окрім цього, серед вад роботи було названо невпорядкованість матеріалу, тобто відсутність організаційного зв'язку між змістовними частинами праці. Також не без закидів була оцінена й мова Л. Кубалі, яка на думку комісії, вказувала на нерозуміння ним використовуваних ним понять [1, k. 2].

Починаючи з 1873 р., Л. Кубаля перейшов до більш цілеспрямованого вивчення історії саме XVII ст. Серед чинників, які могли вплинути на його зацікавлення цим періодом, Г. Барич виокремив його попередні уподобання цієї епохи, адже історик вже звертався до цих подій, написавши в ув'язненні драму «Ruś» [200, s. 211]. О. Руда припустила, що на зацікавлення епохою середини XVII ст. вплинуло праці дослідника політичної історії Польщі цього періоду Щ. Моравського, які, на думку дослідниці, залишили помітний слід в свідомості молодого людини, а наступним поштовхом до цього стали лекції А. Валевського. Також важливою віхою було знайомство з творами польського поета-романтика Ю. Богдана-Залеського, представника «української школи» в польській літературі [200, s. 209–210].

В. Юлковська припустила, що могли вплинути на нього нариси відомого польського історика К. Шайнохи, який також вивчав історію цього періоду. Окрім зацікавлення спільним періодом, від К. Шайнохи Л. Кубаля перейняв як своєрідний взірець жанр нарисів, взявши його як еталонну форму своїх творів [256, s. 83–84].

У 1874 р. Л. Кубаля було переведено до гімназії Яна Собеського у м. Золочів, що дещо дезорганізувало його наукову діяльність. Користуючись дешевими журналістськими проїзними квитками, які йому давав В. Лозинський, Л. Кубаля їздив із Золочева до Кракова для роботи з «Теками Нарушевича» [227, s. 206]. За підтримки того ж В. Лозинського і намісника Галичини А. Голуховського, поціновувача творів Л. Кубалі [313], йому вдалося досить швидко змінити місце роботи. Щоправда не увінчалась успіхом його спроба перевестись до гімназії св. Анни у Кракові. Проте, завдяки доброзичливості нового директора гімназії Франца Йосипа Й. Самолевича, йому зрештою вдалося повернутися до вчителювання. Л. Кубаля працював вчителем у цьому навчальному закладі до 1906 р. [28, s. 58].

Збережені та опубліковані річні звіти з гімназії імені Франца Йосипа дають можливість відтворити професійні обов'язки та кар'єрне зростання Л. Кубалі протягом 37 років викладання у цьому навчальному закладі.

До основних предметів, які викладав Л. Кубаля, належали історія, географія та вступ до філософії. Часом до предметів додавалися польська та німецька мови [23, s. 34; 22, s. 2]. Окрім того, Л. Кубаля викладав додатковий предмет – історію рідного краю. У 1877 р. Л. Кубаля отримав у керівництво клас [23, s. 34], а наступного року – титул професора [24, s. 76]. У 1878 р. він став заступником директора гімназії [25, s. 56, s. 59]. 22 квітня 1890 р. Л. Кубаля отримав досить високий VIII ранг вчителя [26, s. 63]. Цей ранг був одним з найвищих, його могли надавати переважно директорам навчальних закладів за високі заслуги, і дуже рідко могли отримати вчителі, лише за значний внесок у розвитку шкільництва [290, s. 130–131]. У 1894 р. Л. Кубалю було нагороджено орденом Франца Йосипа за бездоганну службу в гімназії. Нагороду йому урочисто вручав М. Бобжинський [27, s. 18].

Наукові праці, які історик протягом шести років публікував на сторінках «Przeglądu naukowego i literackiego», з певним доопрацюванням були перевидані як двотомне видання під назвою «Szkice historyczne» у 1880 р., які було перевидано за життя історика два рази – в 1896 р. та 1901 р.

На початку 1880-х рр. Л. Кубаля брав участь у спробі налагодження українсько-польських відносин у Львові. Тоді все більших обертів набирало українське/русинське питання в Галичині. Як зауважив польський історик С. Кеневіч, у польському суспільстві існувало два протилежних бачення цього питання, яке полягало насамперед у визнанні чи невизнанні руського етносу як окремого та самостійного. Відомий суспільно-політичний діяч на цій ниві А. Сапіга, який власне очолював польську сторону у цих перемовинах, підтримував саме визнання русинів та виступав за діалог з ними. Він вважав, що основою протиріч між поляками та русинами був не мовний конфлікт, а, перш за все, економічні та релігійні відносини [261, s. 354].

У 1881 р. до Львова прибув П. Куліш, який сприймався місцевими українцями як посланець з-за кордону. Письменник виступав з такими закликами, що Польща віками несла світло західної цивілізації на українські землі, а тепер повинна її підтримати у боротьбі проти московських утисків. Потрібно тільки аби поляки визнали самостійність України і надали їй у Галичині умови для вільного розвитку. Такі думки проголошував П. Куліш у листуванні з давнім знайомим Ю. Крашевським, і, можливо, як припускав С. Кеневіч, спілкуючись усно з істориком Л. Кубалею у Львові [261, s. 379].

В історіографії існує думка про те, що П. Куліш сам напряму зв'язувався з ними, проте цьому немає підтверджень [218, с. 32–34]. Обставини знайомства Л. Кубалі та українського діяча лишилися у спогадах М. Лободовського про П. Куліша, який розповідав йому, що Л. Кубаля, з яким він познайомився в одній із кав'ярень, заявив, що якісь багаті «пани готові дати 2 млн. гульденів на видавничі справи за умови прийняття ним австрійського підданства. П. Куліш погодився, назвавши суму 1,5 млн., яку пропонував витратити не тільки на видання, а й на українську жіночу Гімназію та інтернат. Очевидно Л. Кубаля мав на увазі саме А. Сапігу, Р. й Ю. Чарторийських – магнатів, демократів і українофілів. Проте навряд чи Л. Кубаля мав повноваження робити такі заяви. Скоріше всього, він лише збирався звернутися до «князів», проте так і не зробив цього» [218, с. 32–34].

Іншу версію знайомства подала дослідниця творчості П. Куліша О. Кравченко. Вона припустила, що Л. Кубаля сам прийшов до письменника з листом від Ю. Крашевського [185, с. 278]. Можемо припустити, що Л. Кубаля виконував роль посередника між П. Кулішем та А. Сапігою, Р. Пузиною, Р. та Ю. Чарторийським. Про це свідчать листи П. Куліша до Л. Кубалі. Переписка тривала недовго – протягом березня-липня 1882 р. У листі від 8 липня 1882 р. П. Куліш просив Л. Кубалю передати А. Сапізі, Р. Чарторийському та Р. Пузині примірники (не вказано які) [13, к. 353]. Так само у листі від 28 травня 1882 р. П. Куліш писав, щоб Л. Кубаля при можливій зустрічі з А. Сапігою пояснив, що

не зміг з ним особисто зустрітися, бо не знав про його наміри прийти [11, к. 347–347].

Так чи інакше, у цих перемовин були свої результати. А. Сапіга, Р. Чарторийський та Р. Пузина погодилися на фінансування преси, яка мала сприяти польсько-українському зближенню: Чарторийський давав 14000 на придбання друкарні, Сапіга обіцяв у перший рік 6000, а протягом наступних 4000. Газета мала називатися «Хутір». Умовою було аби П. Куліш прийняв австрійське підданство, тоді відповідну заяву буде подано до намісництва. П. Куліш повинен був розмовляти з цього приводу у Відні з Ф. Смолькою, Ф. Земляковським, а один із князів обіцяв йому аудієнцію в цісаря. Щодо останнього, то не відомо чи П. Куліш її отримав, а от про плани зустрічі з Ф. Смолькою та Ф. Земляковським він писав у листі до Л. Кубалі [14, к. 357–360].

Слід додати, що листування двох істориків виходило за межі посередництва Л. Кубалі в цьому діалозі. Зокрема П. Куліш питав поради в нього стосовно того, які праці польських істориків краще прочитати з історії народів від Балтики до Чорного моря [6, к. 327–328]. Також точно відомо, що він позичав у Л. Кубалі деякі твори В. Шекспіра [8, к. 335]. П. Куліш жалівся історику на недостатнє сприйняття його в польській пресі, що не давало йому можливості брати участь у діалозі на більш високому рівні [9, к. 339–340]. 18 травня П. Куліш вислав політичну маніфестацію (назву не зазначено) для того, щоб Л. Кубалю її перечитав і зробив свої зауваження стосовно питання «історичної правди та національності» [10, к. 343]. Також він писав до польського історика у справі відмови від російського та перехід під австрійське підданство [14, к. 357–360] (див.Додаток В).

У 1883 р. вийшло друком дослідження Л. Кубалі «Jerzy Ossoliński» у двох томах. Як одноголосно підкреслюють дослідники творчості історика, праця хоч і наразилася на гостру критику з боку краківського історика М. Бобжинського, проте, незалежно від цього, саме це дослідження принесло найвище визнання його творчості – у 1884 р. його обрали до Академії Знань (Akademia Umiejętności)

[294, s. 189]. Проте щодо обрання Л. Кубалі до Академії Знань серед дослідників його життя та діяльності немає одностайності. На думку Г. Барича, Л. Кубаля міг стати членом Академії вже у 1873 р., але йому відмовили у затвердженні його кандидатури [227, s. 221]. У свою чергу дослідниця Д. Редерова зауважила, що прізвище історика дійсно було представлено у документі, який датується 1873 р. Проте цей документ становить лише інформаційний матеріал для засідань Академії. Цей документ містив близько 70-ти прізвищ істориків, філософів та публіцистів. Прізвище Л. Кубалі там присутнє, але немає жодних свідчень, того, що він був прийнятий до історико-філософського відділу Академії Знань [278, s. 188]. На сьогодні неможливо встановити, чи дійсно Л. Кубаля було прийнято тоді до цієї наукової установи, адже сам документ не зберігся, а лишився тільки запис про його існування в інвентарях секретаріату Академії Знань.

Після виходу монографії, присвяченої Є. Оссолінському, Л. Кубаля тривалий час не писав жодних нових творів. Згідно з даними біографів, багато уваги історик присвячував вчителюванню, яке забирало у нього значну частину часу [227, s. 214; 243, s. 554–555].

У 1891 р. після смерті К. Ліске для вченого відкрилась можливість посісти посаду на кафедрі польської історії Львівського університету. Серед кандидатів були представлені Л. Кубаля (як «головний кандидат»), Л. Фінкель та А. Семкович. Комісія під час прийняття рішення розділилася між кандидатурами Л. Кубалі та А. Семковича. Парадоксально, але зрештою було вирішено, що очолить кафедру після К. Ліске його учень Л. Фінкель [227, s. 222].

У 1893 р. Академія Знань зусиллями її голови С. Смольки клопотала про переведення Л. Кубалі у депутати до парламенту у Відні, що створило б йому умови для роботи у віденських архівах. До того ж політична посада передбачала надання багатомісячної відпустки, а це давало більше часу власне для наукової роботи. У листі до В. Лозинського С. Смолька писав: «нашим обов'язком думати про те, щоб щось для Кубалі зробити і полегшити одному з найвідоміших наших

письменників подальшу працю на науковому полі» [227, s. 225]. Однак загалом не відомо з яких причин, але Л. Кубаля так і не погодився поїхати до Відня. Г. Барич вважав, що такими кроками Академія Знань хотіла «підсолодити гіркоту» від невдалих його змагань за кафедру у Львівському університеті [227, s. 225]. Натомість Д. Редерова, яка спеціально звернула увагу у власному дослідженні на діяльність Л. Кубалі в Академії Знань, зазначила, що Л. Кубаля взагалі досить мало уваги приділяв роботі в цій установі [294, s. 188]. Зокрема це можна простежити в щорічних звітах Академії Знань, де між 1894 р. та 1907 р. не фіксується жодної наукової активності дослідника.

Також слід зазначити, що історик хоч і небагато уваги приділяв діяльності в рамках Академії Знань у загальнонауковому та організаційному плані, але він брав участь у діяльності, пов'язаній з виданням історичних джерел. Варто підкреслити, що видавничий напрям був досить активним серед представників львівського грона Академії. У 1874 р. було утворене Львівське Гроно Комісії Академії Знань. Створили його, окрім власне А. Бельовського, такі історики як А. Хіршберг, А. Малецький, І. Шараневич, а також Б. Каліцький та Л. Кубаля. Однією з цілей утворення цього грона було отримання фінансування і допомоги у виданні джерел [237, s. 510]. У 1897 р. на засіданні грона обговорювався стан справ на 1898 р. стосовно розширення нового, сьомого тому видання джерел «*Monumenta Historiae Poloniae*». Л. Кубаля висловився за видання щоденника Радзівіла [278, s. 166; 2, к. 37]. На засіданні Ради Т. Войцеховський вніс пропозицію призначити Л. Кубалю відповідальним за укладання програми видання актових матеріалів XVII ст. Л. Кубаля погодився і запропонував видавничу програму для Історичної Комісії [2, к. 38]. Проте серед документів Академії програми публікації не збереглося [278, s. 166–167].

Відповідно до діловодної документації Академії Знань, її дійсним членом Л. Кубаля став у 1901 р. У тому ж році він обійняв посаду директора Бібліотеки Павліковських у Львові (після іншого історика Г. Шмітта). Саме на цій посаді Л. Кубаля працював до кінця життя [227, s. 227].

Робота у школі та в бібліотеці не заважали історика активно працювати на користь міста. Після смерті К. Ліске у 1891 р. Л. Кубаля став довголітнім головою Літературно-художнього кола (Koła artystyczno-literackiego). Це об'єднання письменників, журналістів та артистів існувало з метою підтримки розвитку літератури та мистецтва Львова та Галичини. Літературно-художнє коло вело досить активну діяльність, видаючи книги та альбоми. А у 1896 р. воно почало видавати «Rocznik Koła Literacko-Artystycznego we Lwowie» [265].

У 1894 р. у Львові відбулася одна з найбільш визначних та масштабних подій не лише міста, а й всієї Галичини того часу – Загальна крайова виставка у Львові (Powszechna Wystawa Krajowa) [209]. Як голова Літературно-художнього кола Л. Кубаля був співорганізатором одного з її заходів – I З'їзду журналістів та літераторів у Львові. Крайова виставка була присвячена 100-літтю повстання під проводом Т. Костюшка. Щоб підкреслити значення цієї події, відомий художник-баталіст В. Коссак написав славнозвісну панораму «Битва під Рацлавицями». Для встановлення цієї панорами (її розмір сягав 120 на 15 м) у грудні 1893 р. було створено спеціальну комісію, серед членів якої був і Л. Кубаля. Зараз ця сама панорама знаходиться у Вроцлаві.

З ініціативи Літературно-художнього кола у 1897 р. було встановлено пам'ятник відомому польському письменнику графу А. Фредро у Львові. Очолював комітет по встановленню пам'ятника саме Л. Кубаля [242]. Так само як панорама Рацлавицька, після Другої світової війни він був перевезений до Вроцлава, де зараз знаходиться на площі Ринок.

У 1906 р. Л. Кубаля залишив викладання у школі. Цікаво, що про роки роботи у гімназії Франца Йосипа Л. Кубаля писав як про найбільш науково безплідні 37 років [227, s. 225; 243, s. 521]. Власне лише після виходу на пенсію Л. Кубаля почав працювати над наступними власними нарисами. Вже у 1910 р. вийшла друком його серія нарисів «Wojna Moskiewska w r. 1654–1655» («Московська війна 1654–1655 рр.»). Цими нарисами Л. Кубаля започаткував

написання історії «Північної семилітньої війни», яка згідно з ним тривала з 1654 р. до 1660 р. [136, s. IV].

У листі до Л. Фінкля історик висловлював побоювання, що через власний вік не встигне дописати історію цієї війни. Наступні публікації «Wojna szwedzka» та «Wojna Brandenburska» з'явилися відповідно у 1913 р. та 1916 рр. Дослідження також були оформлені як нариси. Цими працями Л. Кубаля намагався продемонструвати той знаменний з польської точки зору період історії, пояснити її незрозумілий занепад і подальше ще більш таємниче відродження Речі Посполитої. Досить позитивно ці нариси оцінив автор «Потопу» Г. Сенкевич [301, s. 332–337].

Окрім схвального відгуку цього відомого письменника, за ці дослідження Л. Кубаля у 1914 р. отримав премію імені пробоща П. Барчевського, яку призначала Академія Знань [227, s. 228]. Повторно, але вже за загальний науковий доробок історик отримав її в 1918 р. Слід зауважити, що Л. Кубаля був тричі номінований на цю премію. У 1910–1911 рр. Академія номінувала його третій том історичних нарисів «Wojna Moskiewska», але безуспішно [18, s. 190].

У тому ж 1918 р. відбулось святкування 80-річного ювілею Л. Кубалі, під час якого йому було надано титул почесного професора Львівського університету [239]. Вже через місяць Л. Кубаля помер. Його остання праця «Wojny duńskie i rokóј oliwski» («Данські війни та Оливський мир»), яка завершувала цикл історії «Північної семилітньої війни», була опублікована в 1923 р. за редакцією Л. Фінкля.

Похований Л. Кубаля на Личаківському кладовищі у Львові. Місто вшанувало пам'ять про нього, назвавши одну з вулиць на його честь. Зараз ця вулиця носить ім'я етнографа В. Шухевича.

Про родину історика відомо небагато. Його дружина Леона походила з родини Тшчінських гербу Побуг (1853–1934 рр.). Вони мали чотирьох дітей: двох синів і двох доньок. На жаль, про доньок відомо дуже мало. Це були Марія та Ядвіга. Ядвіга стала дружиною З. Прухніцькою (Z. Próchnicki, 1875–1939 рр.)

відомого суспільного діяча часів II Речі Посполитої, юриста та спеціаліста у сфері політичного права [295, s. 114–115].

Старший син Томаш Кубаля народився у 1878 р. у Львові та був скульптором. Натомість про молодшого сина Вавжиньца Кубалю відомо трохи більше. Народився у 1885 р. і був відомим політичним та науковим діячем Галичини. Зокрема на початку 1930-х рр. він став першим віце-президентом міста Львова та входив до національно-демократичного політичного спрямування. Тривалий час він мешкав у Варшаві, після чого переїхав до Катовіце, де помер у 1967 р.

Отже, львівський період найбільш науково активний у діяльності Л. Кубалі. Саме після переїзду до Львова він розпочав ретельне дослідження історії середини XVII ст. Побудувати класичну кар'єру університетського професора Л. Кубалі не вдалося. Історики припускають, що причиною цього могли стати відмінні від пануючих політичні погляди Л. Кубалі, проте прямих свідчень цьому в джерелах не лишилося. Протягом 1871–1906 рр. історик працював учителем у гімназії імені Франца Йосипа, пізніше – на посаді директора бібліотеки Павліковських. Наукову та суспільну популярність історикуні принесли його «Szkice Historyczne» та «Jerzy Ossoliński». Окрім наукової та вчительської діяльності, проявляв ініціативу в організації Загальної крайової виставки, був організатором Літературного товариства тощо. За свою наукову спадщину був двічі нагороджений премією імені Барчевського.

2.3. Особливості творчості історика та погляди Л. Кубалі на роль і місце історії

Зміст питання про місце та функції історії зазнавав змін відповідно до певного етапу розвитку історичної науки та часто залежав від потреб суспільства того чи іншого періоду, тому доцільно простежити основні тенденції у розумінні цієї проблеми польськими істориками середини XIX – початку XX ст., щоб зрештою встановити місце поглядів Л. Кубалі на це питання.

Історик розпочав своє навчання в Ягеллонському університеті наприкінці 1850-х рр., за часів побутування романтичних тенденцій у польській історіографії. Для цього періоду був притаманний тісний зв'язок історичної науки з актуальними проблемами суспільного життя. Наука насамперед стояла на обороні старих цінностей та старого порядку [252, s. 15]. На перший план висувалася виховна та дидактична функції історії. Польська історична наука слугувала вихованню свідомого своїх обов'язків патріота. Як вважав відомий польський історіограф М. Г. Серейський, мотивом для пізнання минулого мала бути не проста цікавість, як за часів Просвітництва, а пошук відповіді на питання: які причини слабкості та занепаду Польської держави, які дії та устрій можуть забезпечити її відновлення та велич? Окрім того, більш практичним завданням історичної науки, було обґрунтування права польського народу на історичні кордони Речі Посполитої на основі історичних документів [252, s. 17].

Ситуація докорінно змінилася у 1860-х рр. Січневе повстання 1863 р. не дало очікуваних результатів для польського суспільства, а його безпосереднім наслідком стали невинуваті жертви та репресії. Протягом перших двох десятиліть після повстання польський народ втратив надії на здобуття незалежності як з точки зору внутрішньої політики, так і на міжнародній арені. Як реакція на агресивну політику країн-загарбниць, у Королівстві Польському почала домінувати концепція органічної праці, яка найкраще відповідала інтересам поляків [279, s. 86–87].

Дещо інша ситуація була в Галичині. На думку сучасного польського дослідника А. Вежбіцького, події 1863 р. стали тією хронологічною межею, яка зумовила інтенсифікацію песимістичного напрямку в суспільній думці. Його представляло переважно краківське наукове середовище. У той час як романтична історіографія вірила в необмежені можливості «польського духу», песимістична доводила, що романтична візія історії була «фальшивою», і відповідно ставала основою неправильної, помилкової політики [319, s. 161]. Саме під гаслами боротьби з будь-якими проявами романтичного суб'єктивізму,

проголошуючи об'єктивізм як постулат «чистої науки», історики відкидали будь-які політичні та світоглядні тенденції. Головним завданням науковця було дбати про розширення джерельної бази та вдосконалення методів її критики [279, s. 88]. Як і для більшості національних історіографій, для польської це був період її найбільш інтенсивного розвитку. Саме на цей час припадає найбільша творча активність Л. Кубалі.

Початок ХХ ст. зумовив помітні зміни у польському суспільному житті. Політична ситуація сприяла зростанню націоналістичних тенденцій, які у свою чергу призвели до атак на позитивізм. Відомий львівський історик-неоромантик С. Закшевський критикував істориків-позитивістів за «зневіру в давню Польщу, за знищення емоційних зв'язків, які поєднували народ з традицією, за «розбрат з минулим» [252, s. 411]. Стислій науковості протиставлялося співпереживання минулого, відчуття життя та творчий індивідуалізм. По мірі того, як зростали прагнення соціального та політичного визволення польського суспільства і народжувалися надії на відновлення незалежності, ревізії стали потребувати також і історичні концепції. Усе частіше піднімалося питання функції історії у житті народу. Тому канони простої об'єктивності вже не могли задовольняти суспільство [252, s. 410–411], а образ давньої анархічної Польщі, нездатної до управління та з її моральним занепадом, який виправдовував поділи, що постулювалось краківською історичною школою, здавався невідповідним до прагнень народу до незалежності. Почала набирати популярності оптимістична візія. Історики все частіше поверталися до романтичних тенденцій, які були апологетичними щодо минулого [252, s. 412].

Стосовно ролі та місця історії в житті суспільства Л. Кубаля висловлювався переважно у вступних або висновкових до власних праць. В одному зі своїх перших досліджень «Jan z Czarnkowa i jego Kronika» («Ян Чарнковський та його Хроніка») Л. Кубаля підкреслив, що насамперед «...історія покликана навчити» [49, s. 6]. Цінність історичних праць, відповідно до поглядів історика, полягала у

тому, щоб охопити діяльність людей, які творять історію, належно їх представити і морально оцінити [49, s. 6].

У дослідженні «Handel i przemysł za czasów Stanisława Augusta» («Торгівля та промисли за часів Станіслава Августа») дослідник вказував на визначальний зв'язок між сучасним станом польського суспільства та його минулим. Перш за все, на нього та його майбутнє негативно впливало забуття історії. Історик критикував суспільство того часу за необдуманість дій, які призвели до занепаду польської держави, і пов'язував це, в першу чергу, з розривом із власною історичною традицією: «Чому ж приписати, якщо не перерваній нитці з минулим, що наше суспільство, маючи тисячу років життя за собою, виглядає так, ніби тільки-но на цій землі осіло (...), що кожне покоління живе лише для себе...» [44, s. 6–7]. Історія та історичні дослідження повинні підтримувати «реальні основи і зв'язок з рідною землею, а край – весь досвід свого минулого, якщо цього немає втрачається зв'язок» [44, s. 6–7].

Використання досвіду минулого, на думку історика, було важливим для розвитку суспільства: «Минуле, – зауважував історик, – нероздільно з'єднане з нашим організмом та нашою пам'яттю» [152, s. IV]. Світ без знання минулого «...був би хаосом. Знайомство ж з історією розширює нашу пам'ять про давні часи, оживляє її й упорядковує...» [152, s. V]. Історик підкреслював, що такий зв'язок особливо важливе значення має у зв'язку зі станом польського суспільства у XIX ст.: «Не оглядаючись у минуле, теперішнього пізнати не можна, а оцінюючи нинішній стан, треба брати під увагу минуле і майбутнє» [152, s. V].

Л. Кубаля вважав, що в часи, про які він писав (середина XVII ст.), історія слугувала оздобою і славою своєї батьківщини та була дороговказом для майбутніх поколінь. У XIX ст. ситуація змінилася: «Для нас, у сьогоденному стані, знання історії батьківщини має важливіше значення не лише тому, що додає цінності в чужих і власних очах, підносить патріотизм – але й коли переривається традиція і мовчать спогади, історія пробуджує їх до життя» [152,

s. V]. Завдання ж історика «воскресити з пилу старі звичаї, забуту віру, ... і поховані таємниці» [152, s. V].

Окрім того, історія це не просто приклади для наслідування, а й інструмент для виховання молоді. Особливо, враховуючи те, що сам історик більшість свого життя працював у гімназії ім. Франца Йосипа (1869–1906 рр.), тому для нього історія поставала своєрідним способом формування національної свідомості і утримання духовної цілісності суспільства в умовах боротьби за незалежність: «історія тримається землі, вчить історичної правди і людей спільним минулим і надією поєднує» [152, s. IV].

Те, як саме історик бачив місце історії у житті суспільства, наближувало його до романтиків. Проте вважати Л. Кубалю істориком-романтиком навряд чи можна. Тут особливу увагу слід звернути на його ставлення до історичних джерел. Можливо у дослідженнях Л. Кубалі не на достатньо високому рівні застосовувалась джерельна критика, проте історик досить добре розумів її наукове значення. Звертаючись до наукової спільноти, Л. Кубаля підкреслював, що історик не може чекати, доки будуть віднайдені усі джерела з конкретної проблеми, адже, перш за все, треба писати історію, використовуючи ті джерела, які відомі й доступні зараз. Зокрема у дослідженні «Jerzy Ossoliński», підкресливши перспективу написання біографії цього політичного діяча, історик зазначив, що це «справа важка, через брак матеріалів (...). Не треба вимагати від автора більше, ніж він може подати, або вважати неправильним, якщо тло картини зашироке. З часом відкривються нові джерела, пізніші праці прояснять і заповнять прогалини, відкриють таємні пружини і невідомі до цього події..., а на сьогодні вистачить, якщо з нагромаджених фактів з'явиться вся постать померлого...» [72, s. 5].

Окрему увагу історик звернув на стан і перспективи публікації історичних джерел. У доповіді на II З'їзді польських істориків, який відбувався у Львові в 1890 р. [87] Слід зауважити, що особливою рисою історичного наукового руху

кінця XIX ст. була археографічна діяльність у сфері публікації історичних матеріалів. Чи не найбільше було опубліковано джерел із середньовічної історії. Менше були представлені джерела з історії XIV та початку XV ст., так само не оминули дослідники власною увагою й видання джерел XVI ст. [287, s. 390] Л. Кубалю насамперед цікавили джерела XVII ст., які на той час були уведений до наукового обігу та досліджені досить побіжно [287, s. 391].

Історик наголошував, що якби дослідники чекали, доки всі джерела з історії XV і XVI ст. були б опубліковані, то настав би застій в історіописанні. У своїй доповіді він порівнював джерела з будівельним матеріалом для дослідника, наголошуючи на тому, що саме «джерела творять історика» [87, s. 4]. Особливо це було актуально, враховуючи той стан, в якому перебувало тогочасне польське суспільство. «Наше суспільство, – писав Л. Кубаля, – потребує більше ніж інші, історії; за відсутності власної [історії], читає те, що про нас напишуть іноземці. Чи це доля нашої історіографії дозволяти, аби іноземці писали нашу історію ...» [87, s. 4].

Він неодноразово вказував на необхідність писати історію на власних джерелах, «аби польську історію не писали іноземці» [152, s. V], тобто, щоб польська історія не подавалась через призму іноземних джерел, шведських, німецьких чи російських. У вступі до III тому нарисів «Wojna moskiewska» історик писав: «Не хочу сказати, що джерел, які я використав, достатньо. Не сумніваюся, що їх ще багато приховано, але обов'язок історика наказує нам не втомлюватися у власній праці і не чекати, доки нам польську історію напишуть іноземці, щоб ми на своє минуле дивилися чужими очима» [152, s. V]. Слід зазначити, що Л. Кубаля особисто зробив вагомий внесок у розвиток археографічної справи, адже в його працях значне місце займали публікації архівних документів з історії XVII ст. Особливо зросла кількість опублікованих ним матеріалів на сторінках його останніх досліджень (Див. Додаток А).

Праці Л. Кубалі неодноразово порівнювали з творами іншого польського історика К. Шайнохи. Зокрема підкреслювали схожість ще його сучасники

М. Бобжинський [230], Л. Фінкель [243], Б. Дембицький [240]. У сучасній історіографії цю тезу доводить В. Юлковська, котра у своєму дослідженні прямо називає Л. Кубалю послідовником К. Шайнохи. Дослідниця вважає, що до такого порівняння спричинилися одразу кілька факторів. Насамперед вибір дослідження саме історії XVII ст. як переломного для історичного майбутнього Польщі є, на думку авторки, свідченням продовження львівської традиції дослідження К. Шайнохи. Так само, обраний істориком досить непопулярний протягом другої половини XIX ст. жанр нарису, наближав його до К. Шайнохи. Варто підкреслити, що саме останній свого часу (у 1850-х рр.) був одним із перших, хто почав писати в цьому жанрі, і саме він дав йому таку назву – історичний нарис («szkic historyczny»). Л. Кубаля став продовжувачем цієї традиції. Проте, порівнюючи нариси обох істориків, В. Юлковська дійшла висновку, що Л. Кубаля вніс значні зміни до них як жанру, а саме розширив їхню наукову сторону, наповнивши її джерельним матеріалом та супровідним науковим апаратом [256, s. 86].

Дослідниця вважає, що спільною також стала доля їхньої творчої спадщини, а саме популярність серед широкого кола читачів, чому обидва завдячують своєму письменницькому таланту [256, s. 83–84].

Окрім наукових вподобань, В. Юлковська також вказала на подібності у біографіях: спільні трагічні переживання політичних подій 1846 р. (повстання у Кракові для К. Шайнохи) та 1863 р. (Січневе повстання для Л. Кубалі), які зрештою стали перешкодами для обох у побудові класичної наукової кар'єри історика. Також істориків поєднували нелегкі творчі умови, які треба було поєднувати з працею [255, s. 154–155].

Л. Кубалю до К. Шайнохи також наближають погляди на проблему змісту та вигляду історичного дослідження. В. Юлковська підкреслила, що у баченні К. Шайнохи майстерність історика мала поєднувати в собі два таланти: дослідника та митця [255, s. 269–270], тобто історик у своїй праці повинен показати критично-дослідницьку та творчу роботу. Л. Кубаля мав схожі

переконавання щодо того, як саме має виглядати історичне дослідження та які функції воно має виконувати.

Ще у власному першому дослідженні «Stanisław Orzechowski i wpływ jego na Rzeczpospolitą wobec Reformacji XVI wieku. Rzecz historyczna» дослідник вказував, що мистецтво історіописання полягає в тому, щоб «зацікавити публіку, попасти в її уподобання і подати зміст чітко й найбільш зрозуміло для читача. Без цього – писав Л. Кубаля – (...) найкращий зміст буде мертвим плодом, праця нудна, а автора належно не оцінять» [226, s. 231–232; 124, s. 94].

Також, у 1918 р. Л. Фінкель у некролозі Л. Кубалі зазначив, що останній свого часу писав до нього у листі: «...намагаюся подати якомога детальніший образ нашого минулого, щоб читач міг перенестися уявою в ті часи, які описую, аби пізнав не лише випадки і людей, а й край, звичаї, права...» [255, s. 165; 243 s. 519].

Стосовно вибору істориком такого досить непопулярного як на його часи жанру нарисів в історіографії висуваються певні припущення. Польський дослідник середньовіччя К. Малечинський у своїй неопублікованій праці «Historia historiografii polskiej» («Історія польської історіографії») припустив, що Л. Кубаля, можливо будучи свідомим щодо неможливості особистих архівних пошуків, необхідних для повного висвітлення описуваних подій, тримався саме за цей жанр, бо він не вимагав від дослідника показу абсолютно всіх історичних подій [324, k. 36].

Також можна припустити, що, окрім власне наукового чинника, на вибір такого жанру міг вплинути і загальний стан книгодрукування у ХІХ ст. Відомий польський історик Є. Матерніцький вважав, що наукова книга у ХІХ ст. відчувала брак державної підтримки, тому польські історики часто публікували дослідження за власний кошт і з ризиком для видавництва. Відповідно публікувалось не дуже багато праць, адже автори не хотіли понести значних збитків, а видавництва розмірковували щодо отримання зиску, що, як правило, сприяло насиченню книжкового ринку переважно популяризаторською літературою.

Важливу роль тут також відігравала мета – намагання познайомити широке коло читачів з минулим і традиціями польського народу. Історики XIX ст. не писали для вузького кола фахових читачів, намагаючись розширити свою аудиторію, орієнтувалися на всі освічені прошарки суспільства [284, s. 92]. Окрім того, на думку Є. Матерніцького, небагато людей могли зрозуміти написане в науковій праці. Саме Л. Кубалю Є. Матерніцький подавав як своєрідний приклад майстра «легких форм» історіописання, орієнтованого на широкого читача. До того ж ціна на наукові книги була висока. Наприклад, щоб придбати книгу Й. Лелевеля «Dzieje Polskie» шкільний вчитель повинен був віддати 5–7% своєї місячної зарплатні. У той час, як на нариси ціна зазвичай була в два рази меншою [284, s. 95].

У свою чергу В. Юлковська припустила, що, як і К. Шайноха, Л. Кубаля намагався уникати загальних наукових розправ, свідомо називаючи свої дослідження нарисам. Окрім того, Л. Кубаля, вбачаючи в історії своєрідний інструмент для виховання польської молоді та спосіб підтримання морального духу суспільства, обрав нариси як найбільш зручний шлях для зацікавлення якомога більш широкого кола непрофесійних читачів.

В. Юлковська виокремила ряд переваг нарису, які дають можливість досягти поставленої мети. По-перше, нарис досить помітно наближений до художнього твору, тому сюжет у ньому може бути представлений яскраво та динамічно, одночасно не втрачаючи науковості. По-друге, голосом оповіді може бути лише голос автора, і сам він може виражати власну думку будь-якими художніми та літературними засобами. По-третє, добір тематики у нарисах завжди повинен мати переконливий для читача характер, тому для сюжету зазвичай обиралися важливі та переломні моменти в історії народу. По-четверте, перевага нарисів знаходиться на межі літератури та історіографії – це ключова роль історичних постатей, які показані в новому світлі через конфлікти та емоції, як це практикувалося у творах, написаних у межах романтичної традиції [256, s. 74].

Звернутися до вивчення історії XVII ст. Л. Кубалю спонукало значення цього періоду для історії Речі Посполитої – історик вважав цей час переломним для подальшої історії польської державності. Сам Л. Кубаля підкреслив у власному дослідженні «Wojna szwedzka», що мета досліджень – показати приклад того, як Річ Посполита майже знищена під час Потопу, змогла відновитися: «...важко зрозуміти, як Річ Посполита, до недавнього часу така потужна, могла потрапити (...) в руки чужого монарха; (...) як пізніше зусилля, покликане твердою необхідністю, озброїло народ дисципліною та енергією; поєднало людей, навчених досвідом, що треба шанувати владу, а якщо вона погана (...), краще перетерпіти, ніж бунтувати (...). Найскладніше зрозуміти, як уярmlена і повалена Річ Посполита, змогла звільнитися та вирости в таку силу, яка пізніше (...) рушила на відсіч Відня» [137, s. VI].

Нариси давали історикам більше свободи у використанні низки художніх засобів, які дозволили зробити текст більш цікавим та привабливим для читача. Серед найбільш поширених засобів, які використовував автор, були детальні «густі» описи. За їх допомогою Л. Кубаля досить вміло передавав атмосферу, яка панувала наприклад перед або протягом визначних подій. Як приклад можна навести сюжет з облоги Збаража: «Неприятель наближувався поволі з незліченим натовпом черні і татарської орди. Звідусіль до нього сунуло хлопство, косами, серпами і вилами озброєне. (...) Перед наступаючим неприятелем повтікало хлопство з околиць (6000) разом з добитком своїм до Збаража, переляканий звір громадився в навколишніх лісах. Поза ним [неприятелем] лишилися згарища спалених міст, які підкоритися не хотіли, і тіла вирізаних мешканців. Звідусіль страшні новини тягнулися через збараський табір, як вихор бурі, яка наближається через малий дубовий лісок, і непокоїла жменьку поляків» [95, s. 110–111].

Подібно письменникові Л. Кубаля досить багато уваги звертав на описи природи та місцевості. Часто історик детально описував погодні умови напередодні битв. Це збільшувало ефект присутності і майже не впливало на вірогідність описуваних подій. Адже не так важливо, чи світило сонце, чи лив

дощ перед битвою, якщо це, звичайно, не вплинуло на загальний перебіг битви. Дослідження Л. Кубалі можуть бути прикладом того, як можна вписувати художні засоби до наукового твору. Більше того, описувані істориком погодні умови, в сучасній історіографії військової історії вони часто використовуються як джерело під час описів битв, наприклад битва під Зборовом [272, s. 75].

Яскравості описам додавали різні літературні засоби, наприклад, метафора, метонімія чи гіперболізація. «То був гарячий день, і закінчився він значною поразкою для козаків. Лежав труп на трупі, у деяких місцях з хлопа зростом. У ставку було багато людських тіл, що через трупи і хробаків не можна було води брати...» [95, s. 116]. Описуючи битву під Берестечком, він зазначив: «Тут вже не військо козацьке, польське і татарське стояло, а ціла Русь, Річ Посполита та Крим стали зі зброєю...» [29, s. 265].

Дієвим художнім засобом, використовуваним Л. Кубалею, також було наближення та віддалення в історичній нарації – своєрідна перспектива від історика до свідка. Польський історик літератури Т. Буйніцький зауважив, що ще К. Шайноха користувався таким прийомом для унаочнення описуваних подій, покликаючись на можливість за його допомогою візуального сприйняття тексту читачем. Цю методику довів до ідеальної, на його думку, саме Л. Кубаля, використовуючи такі вирази як «бачив», «чув», «одні казали» тощо [232, s. 113]. Такому ж «ефекту занурення» слугувало використання ним звуконаслідувальних вставок. Наприклад: «У мовчанні, з калатанням серця, з напруженою увагою чекали на неприятеля, який ревучи і виючи, як хвилі бурхливого моря, вдаряв тут і там у вали фальшивими атаками...» [95, s. 114], «козаки рушили зі страшенним криком (...) на окопи» [95, s. 115], «нарешті Хмельницький наказав затрубити назад» [95, s. 115]. Також «в замку гриміли гармати...» [95, s. 127] та «...у містах дзвони били безперестанку...» [95, s. 140].

Характерним для творів історика також були вставки промов та діалогів. Часто такі промови мали патріотичний зміст. Наприклад, промова князя Яреми Вишневецького у таборі під Збаражем [95, s. 119]. Примітно, що ця тенденція не

зникла і в пізніших нарисах історика. Зокрема, як приклад можна навести промову посла К. Беншовського з дослідження «Ugoda w Nadziaczu».

Схожу мету переслідували вставлені істориком до текстів діалоги. Наприклад під час переговорів між Б. Хмельницьким та послом М. Зацвіліховським під Збаражем, посла Яніцького з візиром [95, s. 121–122] тощо. Характерною рисою промов та діалогів була їхня ймовірність, тобто вони могли мати місце під час описуваних істориком подій, але він сам цього не доводив. Не завжди історик використовував посилання до таких вставок. Наприклад, ось переказ Л. Кубалею змісту розмови між козаками та поляками в окопах під Збаражем:

«— Чому панове не наказуєте нічого робити вашим підданам. Вже рік минає, літо проходить, а ще чинш з десятиною з бидла не забрали. Бутять жалісно воли, хотілося б їм на ярмарок до Вроцлава...;

– Маєте зараз вільне від роботи, – відповідали їм з обозу, – але скоро на знак підданства будете сипати Вишневецькому греблі на Дніпрі. Чинш не пропаде, забере його литовське військо. Десятину заберуть татари, але замість бидла, жінки й діти ваші підуть до Криму» [95, s. 123].

Інколи за джерело діалогу або промови в творах Л. Кубалі слугували художні твори. Наприклад, у нарисі «Oblężenie Lwowa» зміст розмови козаків під час штурму св. Юра було перенесено з селянки Б. Зіморовіца [89, s. 87–88]. Так само для більшого наближення до описуваної дійсності історик намагався зберігати оригінальну мову епохи, тобто вдавався до прийому мовного міметизму [248, s. 132]. Скажімо, він змінював мову викладу з польської на руську. Це присутнє у вже зазначеному вище фрагменті з нарису «Oblężenie Lwowa». Як зауважив М. Гловінський, така стратегія була характерна для переважної більшості письменників та для деяких істориків часів перетину романтичного та позитивістського історіописання. Він також наголосив, що вписування мови століття, про яке писав автор, також було основною рисою історичних повістей [248, s. 132].

Однією з характерних рис нарисів Л. Кубалі також була особлива увага до історичних постатей, що суттєво наближувало їх до романтичних творів. Зокрема першочерговим завданням історика, на його думку, мало бути повернення до життя визначних осіб для польської історії, про що свідчить біографічний характер значної кількості нарисів у творчості історика. Саме в них і їхніх вчинках Л. Кубаля вбачав приклади, якими можна навчити нащадків [72, s. 5]. Власне у монографії «Єжи Оссолінський» він так окреслив головне зобов'язання історика: «Воскресити з мертвих цю людину [Є. Оссолінського], наказати йому жити вдру-ге: зухвалий намір – якби не був обов'язком і завданням історика (...) для прик-ладу і науки для нащадків» [72, s. 5].

Незважаючи на перераховані літературно-художні засоби, загалом у власних дослідженнях Л. Кубаля тримався науковості. В. Юлковська зауважила, що тексти Л. Кубалі, хоча й помітно схожі на тексти К. Шайнохи, все ж відрізняють-ся науковою якістю: його праці мають набагато більше посилань на джерела. За підрахунками дослідниці, вони займають 2/3 від його наукових досліджень, що також є показником еволюції історичної науки протягом двадцятирічного про-міжку між дослідженнями цих двох істориків [256, s. 87]. Окрім того, В. Юлковською було виокремлено додаткову пояснювальну нарацію, яка, на її думку, слугувала для більш детального пояснення тексту. Саме через це інколи у посиланнях, окрім джерела інформації, Л. Кубаля подавав загальну ретроспективну картину, яка більш детально пояснювала основний текст [256, s. 90].

«Szkice historyczne» Л. Кубалі були цікавим явищем не лише в історичній науці, а й у літературі загалом. Праці, досить жорстко критиковані протягом другої половини XIX ст. позитивістами, одночасно користувалися помітною популярністю серед читачів, про що свідчать численні перевидання «Szkiców historycznych» та часті використання їх у суто дидактичних цілях.

Свідченням популярності праць Л. Кубалі стали неодноразові перевидання його нарисів (перші два томи тричі перевидавалися тільки в ХІХ ст.) та використання їх як джерела для написання дидактичної літератури. Події 1918 р., відновлення незалежності Польщі, змусили переосмислити завдання польської школи та відповідно пристосувати до неї дидактичні матеріали [320, s. 118]. До написання перших спеціальних підручників після отримання Польщею незалежності в освітньому процесі молодій державі головний ухил робився на емоційну сторону дидактичного матеріалу [320, s. 118]. Тому патріотично-виховний аспект досліджень Л. Кубалі став більш ніж придатним для використання їх у навчальних посібниках. На початку ХХ ст. набрав популярності порівняно новий вид навчальної літератури – виписи (wypisy). Їх використовували з метою надання учню уявлення про певний історичний період за допомогою екстрактів з праць відомих польських істориків. Л. Кубала був одним із тих авторів, на чий творах відбувалося формування уявлень учнів про козацько-польський конфлікт ХVІІ ст. у новій польській школі.

Значна частина подій польсько-козацького конфлікту була представлена саме творами Л. Кубалі. З його нарисів були взяті зокрема опис посполитого рушення під Сокалем за Яна Казимира, битва під Батогом, перше *Liberum Veto* тощо. Найбільш популярним сюжетом з досліджень історика була битва під Берестечком, до речі один із найбільш тенденційних нарисів у творчості історика. Окрім цього, фрагменти нарисів Л. Кубалі часто знаходяться поруч з виписками з досліджень К. Шайнохи та творів Г. Сенкевича. Його тексти зазвичай доповнювалися ілюстративним матеріалом, а саме творами «Ярема Вишневецький» та «Похід татар» відомого польського художника-баталіста Ю. Коссака (1824–1899 рр.) [241]. Також дослідження історика нерідко подавалися серед запропонованої літератури на самостійне вивчення. Окрім праць Л. Кубалі, історія Речі Посполитої у ХVІІ ст. також представлена дослідженнями К. Шайнохи, Ф. Равіти-Гавронського [321] та А. Яблоновського [246].

Підсумовуючи, слід зазначити, погляди Л. Кубалі на сутність історії та її ролі у житті суспільства були наближеними до романтичних, тобто насамперед історія повинна навчити та дати приклад для наслідування. Особливо це було актуально з огляду на особливості тогочасного становища польського народу. Відповідно до мети історичного дослідження історик використовував жанр історичного нарису, який дозволяв бути більш маневреним у використанні белетристичних художніх засобів і таким чином бути ближчим до непрофесійного читача.

У біографії Л. Кубалі можна виділити два етапи відповідно до міст з якими була пов'язана його творча активність: краківський (1838–1869 рр.) та львівський (1869–1918 рр.). Краківський період пов'язаний насамперед з публіцистичною та драматургічною діяльністю Л. Кубалі, а також його першими спробами в історіописанні. З переїздом до Львова починається відповідний етап у біографії історика, протягом якого Л. Кубаля працював виключно над дослідженням історії XVII ст.

Загалом у науковій діяльності Л. Кубалі можна виокремити три періоди. Перший умовно датується 1869–1883 рр., від виходу його дослідження, присвяченого постаті С. Оріховського, перших двох томів «Szkiców Historycznych» та монографії «Jerzy Ossoliński». Другий період (1883–1910 рр.) умовно можна назвати перервою у творчості, оскільки історик майже не публікував нових досліджень, проте активно працював над публіцистичними виданнями («Powszechna Historia Ilustrowana» та «Tadeusz Kościuszko»). Відповідно третій період, 1910–1918 рр., представлений чотирма томами історичних нарисів, присвячених історії «Північної семилітньої війни». Принциповою відмінністю від попередніх досліджень було помітне збільшення та урізноманітнення джерельної бази його праць та переорієнтація від написання окремих сюжетів з історії Речі Посполитої середини XVII ст. до цілісного зображення польсько-московської війни, котра тривала 1654 р. до 1660 р.

Становлення та розвиток наукової кар'єри Л. Кубалі відбувався протягом трьох історіографічних епох: романтизму, позитивізму та неоромантизму, до канонів кожної з яких вписати його творчість повною мірою не вдається. Свого часу його критикували історики-позитивісти за надто наближений до художніх творів стиль історіописання. Тоді як у часи домінування неоромантизму це вже вважалося його перевагою.

Протягом усієї творчої активності історика лишалася незмінною його переважно романтична візія значення та функцій історії у житті суспільства. Л. Кубаля вбачав у ній насамперед «вчительку життя», роблячи наголос на її виховному та моральному аспекті. Життя та діяльність історичних постатей для нього слугували прикладами для наслідування або навпаки недопущення повторення їх помилок. Взагалі увесь цикл його нарисів – це своєрідна історія поступового занепаду, а згодом і раптового відновлення Речі Посполитої.

Причиною популярності творів історика став його неповторний стиль, який приваблював читача своєю динамічністю та яскравістю. Саме для досягнення такого результату історик вдавався до низки літературних засобів. Серед них вставки промов та діалогів, легенд, детальних описів, посилена увага до ключових історичних осіб тощо.

Проте не можна без застережень віднести історика до романтиків, адже насправді Л. Кубаля мав досить чітке уявлення про важливість джерел та необхідність виваженої методики роботи з ними, близьке до позитивістського, чому може слугувати підтвердженням вибудований ним науково-довідковий апарат у власних дослідженнях та опубліковані у вигляді додатків археографічні матеріали.

РОЗДІЛ 3

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ СЕРЕДИНИ XVII ст. ТА КОЗАЦТВО У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ Л. КУБАЛІ

3.1. Просторова локалізація та зміст понять «Україна» і «українські землі» в уявленні Л. Кубалі

Як і значна частина інших історичних термінів, поняття «Україна» зазнавало змін на різних етапах розвитку польської історичної науки, а тому спочатку доцільно розглянути загальні тенденції його використання польськими істориками другої половини XIX – початку XX ст. Для усіх етапів розвитку польської історичної науки спільним залишалось бачення ними України майже винятково як невід’ємної частини Речі Посполитої, проте сама ця назва в окремих дослідників могла стосуватися різних її частин. Наприклад, у польській просвітницькій історіографії цей термін вживався для позначення південно-східного або тільки східного кордону Речі Посполитої. Часто також Україною називали територію, яка обмежувалася межами колишнього Київського князівства [305, s. 34–36].

За доби романтизму до вже окресленого розуміння «України» в кордонах території Київщини додалось означення місця, де власне мешкають православні, а пізніше й греко-католики, і де розмовляють руською мовою або різними її діалектами. Вона географічно була локалізована між річкою Південний Буг та південно-східними кордонами Речі Посполитої до 1654 р. Наприклад, Ю. Бартошевич, який чимало уваги звернув на це питання у дослідженні «*Co znaczyła i gdzie była Ukraina*» доводив, що поняття «Україна» змінювалось географічно залежно від того, як просувалися кордони Польської держави. Він зазначав, що, на відміну від німецьких марок, які вважались політичним інститутом, Україна була просто назвою прикордонних земель Речі Посполитої [224, s. 169–170]. Проте історик також наголошував, що, починаючи з часів повстання Богдана Хмельницького, «Україна» зі звичайного слова перетворилася на власну назву. Саме так почали називати землі, охоплені козацькими бунтами, де власне

була встановлена влада гетьмана. Відповідно до її поширення змінювалася й територія України [224, s. 189–190].

Для польської історіографії другої половини XIX ст., тобто часу домінування позитивізму, також було характерне визначення території України в межах давнього Київського удільного князівства та степів Нижнього Подніпров'я [305, s. 154–156].

Наступний етап розвитку польської історіографії – неоромантизм – помітно вплинув на особливості використання поняття «Україна» у дослідженнях польських істориків. Для цієї доби стало характерним використання терміну «Русь» і «русинський» замість «Україна» та «український». Не останню роль у цьому відіграла політична ситуація на початку XX ст., а саме активне зростання українського національного руху на початку XX ст., представники якого надавали перевагу термінам «Україна» та «українці», ніж більш відомим на той час в історичному контексті поняттям «Русь» і «русський» [307, s. 160]. Взагалі, за даними польської дослідниці А. Пушки, поширення політоніму «українець» під кінець XIX ст., який до цього замінювався в документах Галичини терміном «русин», остаточно закріпився в діловодній документації після 1900 р. [289, s. 75–76]. У такій ситуації, на тлі зростання українського національного руху та розвитку української історичної науки польські історики намагалися утримати українську історію та українські землі в межах історичної Речі Посполитої [199, с. 9]. Згідно з тезою А. Стемніка, неоромантики частіше позначали українські землі терміном південно-східні креси (окраїни) [305, s. 232–234].

Окрім фактору суто географічного розташування України, у сприйнятті польськими істориками українських земель визначною також була категорія «свійщини». Розглядати українські землі з цієї позиції означало вписувати її, по-перше, до меж Речі Посполитої, а, по-друге, – до її культури. У текстах польських дослідників це могло проявлятися у використанні таких словосполучень як «наша Україна» чи «польська Україна» або в поданні українських земель винятково як окраїн Речі Посполитої, власне як це було у дослідженнях вже згаданого вище

Ю. Бартошевича. На думку сучасного польського історика А. Стемпніка, польські історики-позитивісти відійшли від цієї категорії і трактували українські землі як території, відмінні від польських. Однак неоромантична історіографія, яка значною мірою залежала від тодішніх політичних тенденцій, повернулася до трактування України саме в категоріях «свійщини» [305, s. 212].

З огляду на те, що дослідження Л. Кубалі стосувалися історії середини XVII ст. та подій козацько-польського протистояння поняття Україна вживалося досить часто, але без спроби надання йому конкретних окреслень.

З тексту першого тому «Szkiców historycznych», присвяченого подіям від жовтня 1648 р. до Зборівського трактату 1649 р., чітко не можна встановити, які саме території обіймала Україна в розумінні дослідника. Проте у нього загалом досить рельєфно сформувався загальний образ українських земель як бунтівного краю, як землі, яку небудь-що слід заспокоїти, причому перш за все застосовуючи військову силу [95, s. 122].

Більш чітко істориком окреслюються адміністративні кордони України у нарисах, присвячених подіям після підписання Зборівського договору 1649 р. Можна припустити, що Л. Кубаля слідує за тенденцією, котра була присутня в історичних джерелах середини XVII ст. Чимало українських істориків вказують на те, що саме Зборівський договір став поворотною точкою в ототожненні України власне з козаками [219, 209, 179]. На думку українського дослідника В. Степанкова, після укладення Зборівського договору в документації Б. Хмельницького термін «Україна» отримав новий зміст. Тепер він означав не лише окремі від Речі Посполитої території, але й державно-політичну одиницю [209, с. 447].

Свідченням того, що укладення Зборівського договору надало більш конкретної географічної локалізації Україні в розумінні Л. Кубалі є те, що вже в другому томі нарисів, опублікованому одразу за першим у 1880 р., який охоплював події вже від Зборова до Жванця, Україна трактується винятково в межах трьох згаданих воєводств. Наприклад, у нарисі «Wyprawa Żwaniecka», де

йдеться про молдавський похід гетьмана, Л. Кубаля, описуючи його наміри, зазначив, що Б. Хмельницький хотів «приєднати Україну до Валахії», тобто говорить лише про ті терени, які ним контролювалися [145, s. 174]. Наприкінці цього ж нарису, пишучи про плани гетьмана укласти договір з Москвою, історик охарактеризував його аналогічно: «Гетьман у березні піддав себе і цілу Україну в підданство» [145, s. 189]. Що ж стосується загального образу українських земель у нарисах, уміщених у другому томі, то він у цілому залишився незмінним. Україну Л. Кубаля представив бунтівним краєм, використовуючи такі словосполучення як «збунтована Україна» [145, s. 214] чи «замирення України» [71, s. 10].

В опублікованій в 1883 р. монографії «Jezry Ossoliński», котра хронологічно охоплює роки життя коронного канцлера, тобто 1595 – 1650 рр., тобто в ній описуються ті ж самі події, що і в першому томі «Szkiców historycznych». Так само як і в попередніх дослідженнях Україна в трактуванні автора є бунтівною, охопленою козацькими заворушеннями, територією: «...ті 500 козаків в усіх козацьких полках і цілій Україні бунт підняли» [71, s. 146]. Як відомо, наслідки перших перемог Б. Хмельницького над коронним військом зумовили суттєве розширення меж повстання. Л. Кубаля охарактеризував це так: «...розійшовся крик бунту по цілій Україні» [71, s. 146]. Відповідь польської влади, котра була виражена в діях коронного гетьмана С. Потоцького, також була охарактеризована істориком у досить схожий спосіб: «...рушив на порятунок України, щоб загасити вогонь, котрий так зайнявся, що ні села, ні міста не було, де б не закликали до сваволі» [71, s. 146].

Цікаво, що такі козацькі території, як Запоріжжя і Низ, на думку Л. Кубалі, здебільшого не вважалися частиною України. Так у цьому ж дослідженні історик зазначив: «Тим часом, Хмельницький (...), повернувшись на Запоріжжя, скликав до себе козаків. Писав до короля і до гетьмана листи зі скаргами та умовами, згідно з якими готовий повернутись на Україну» [71, s. 148].

Після тривалої перерви у творчості історика у 1910 р. була опублікована третя серія нарисів – «Wojna moskiewska», де було викладено події 1654–1655 рр. У ній також присутня тенденція до використання означення «України» як території винятково Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств, які належали козакам відповідно до Зборівського договору. Особливо виразно це спостерігається в описі істориком процесу укладення договору Речі Посполитої з Московією: «Після новини про укладений мир військо запорозьке розійшлося. Хан розпустив зағони, а Хмельницький повернувся до Чигирина, аби поховати сина і віддати Україну в московські руки» [30, s. 46].

Після Переяславської ради та переходу козацьких земель під протекторат московського царя для позначення українських земель у текстах Л. Кубалі почав з'являтися також термін «Малоросія». При цьому історик міг використати одразу поняття «Україна» й «Малоросія» одночасно, і зазвичай йшлося про одні й ті ж землі. Наприклад, описуючи ситуацію з призначенням старост у Києві та Чернігові, історик підкреслив: «Козацький гетьман прагнув стати волоським господарем і хотів мати на Україні підлеглих воєвод, яких обирали шляхта і козаки. Царський уряд на такі відносини з Малоросією погоджуватися не хотів» [116 s. 84]. Отже напевно, характеризуючи відносини козацької та московської сторони, польський історик паралельним використанням термінів Малоросія та Україна спробував розмежувати позиції двох сторін.

Так само в останньому, шостому, томі нарисів «Wojny duńskie i rokój oliwski», описуючи перебіг московсько-польських переговорів в Борисові 1659 р. під час московської війни, історик охарактеризував конфлікт, який виник через те, що польська сторона не хотіла визнавати за царем титул самодержця Білої і Малої Русі та надавати слово під час переговорів козацьким послам. Згідно з ним, московський посол Н. Одоєвський відповів на це так: «То дивно (...), що у вас на сеймах посол кожного повіту має голос; в Малоросії повітів багато, і ви не хочете дозволити малоросійським послам говорити...». У рамках цього ж діалогу взяв слово полковник І. Золотаренко: «... ви [звертається до

поляків], не бажаючи називати нас царськими підданими, противитесь божій волі... і зараз на Україні немає жодного полку, жодного полковника, жодного товариша, який би був королівським підданим» [136, s. 359]. Як бачимо, цитуючи московського посла Н. Одоєвського, історик назвав козаків «малоросійськими послами», тоді ж як, говорячи словами козака І. Золотаренка, у нього йдеться про Україну, а не про Малоросію.

Можливо, не останнє місце у такій синонімічній заміні термінів Л. Кубалею відігравали джерела та література, якими він користувався для написання цих нарисів, а саме «Актив ЮЗР» та «Архіву ЮЗР», «Малоросійського листування» М. Забеліна, а також досліджень Д. Бантиша-Каменського, М. Марковича, М. Костомарова та ін. Так чи інакше, така взаємозаміна поняття «Україна» терміном «Малоросія» свідчить про те, що для дослідника Україна мала насамперед козацький характер, тобто це землі, контрольовані козаками. Окрім того, як цілком слушно підкреслюється в праці М. Мальчевської-Павелець, у ХІХ ст. для польської історіографічної традиції було типовим називати землі, які відійшли до складу Російської імперії, саме Малоросією [277, s. 156].

Польські та українські дослідники кінця ХІХ – початку ХХ ст. вказували на те, що зі зростанням козацьких державницьких прагнень назва «Україна» почала набувати політичних забарвлень [189, с. 237; 253, s. 776]. У текстах Л. Кубалі можна неодноразово зустріти словосполучення «козацька держава» [116, s. 54], «руська держава» [116, s.78] або «Україна».

У дослідженнях Л. Кубалі можна натрапити на позначення українських земель терміном «Козаччина» («Kozaczyzna»). При чому поняття могло вживатися одразу у двох значеннях – соціальному та територіальному (географічному): як для позначення козацької спільноти, так і для території. Використання поняття «Козаччина» у територіальному значенні можна зустріти ще у працях Й. Лелевеля, який таким чином намагався уникнути складності в окресленні цих територій [305, s. 82]. Пишучи про передумови та причини

укладання Гадяцької угоди та погіршення стосунків з Московським царством, історик зазначив, що гетьман був змушений шукати татарської допомоги: «Ці поразки, разом з новинами про недобрі наміри Москви, на думку гетьмана і всієї козаччини, схилили Виговського до пошуку татарської допомоги. Хан погодився взяти під опіку Виговського і закликав короля, щоб той вислав гетьманів і сам йшов до України [134, s. 94].

Інколи змістовне наповнення поняття «Козаччина» розширяється: ним окреслюється не лише козацька спільнота, а й уся козацька держава: «Носач виступив з прагненням, аби Річ Посполита дотримала обітниці і віддала корону царю, а права України забезпечила окремим договором. Виговський вважав, що коли Польща об'єднається з Московією, то й козаччина зможе приєднатися до цієї об'єднаної держави зі своїми правами, і запропонував королеві план, щоб польське військо стало на кордоні Козаччини (...) [134, s. 106].

Слід додати, що для позначення козацької держави Л. Кубаля рідко використовував офіційну назву «Військо Запорозьке», хоча вона безумовно була йому відома з джерел. Ця назва зустрічається в працях історика, проте не вдається зрозуміти, в якому саме сенсі він використовував це поняття, адже завжди писав його з малої літери. У документах «Архіву ЮЗР», на які часто посилається Л. Кубаля така назва вживається неодноразово. Проте він, пишучи «wojsko zaporoskie», використовував винятково малі літери навіть у посиланнях на ті джерела, де це словосполучення написано з великої [134, s. 116]. Так, ніби тут йдеться не про назву держави, а військову ватагу козаків.

Наприклад, характеризуючи намагання І. Виговського укласти договір зі шведським послом, історик зацентрував увагу на вимогах гетьмана визнати «військо запорозьке з провінціями та підданими як вільний народ і захищав перед усіма кордони козаччини по Віслу аж до Пруссії» [134, s. 90]. У цьому уривку безсумнівно термін ужитий для позначення козацького державного утворення, проте слід зазначити, що він у його працях взагалі не конкурував з терміном «Україна», який саме в такому значенні вживався значно частіше. У

той самий час слід підкреслити, що така тенденція була присутня і в козацьких джерелах, якими користувався польський історик. Як зазначають сучасні українські дослідники діяльності козацької канцелярії В. Степанков та Т. Чухліб, для документації часів Б. Хмельницького після Переяславської Ради було більш характерним використання терміну «Україна», ніж «Військо Запорозьке» саме для позначення держави козаків [209, с. 477, 219, с. 13–41].

Як вже наголошувалось вище, поняття «Україна» у працях Л. Кубалі не отримувало чіткого адміністративного окреслення, проте найчастіше воно поширювалося на кордони трьох воєводств. Слід зазначити, що історик не завжди був послідовним в обмеженні України саме в таких кордонах. У цьому випадку примітним є нарис «Zaprzepaszczona kraina» [149, 141], присвячений військовій кампанії 1655 р., у результаті якої було спустошено територію Східного Поділля. Власне дослідник виокремив з трьох воєводств Брацлавщину, яку до цього не виділяв з меж «України».

Наприклад, характеризуючи особливості фортифікації тамтешніх міст, він підкреслив: «Часто тут [на Брацлавщині] і на Україні можна було зустріти подвійні і потрійні міста» [141, s. 176]. Тобто, згідно з ним, описуване ним Брацлавське воєводство, тут особисто для нього не є частиною України. Проте слід зауважити, що, незважаючи на те, що автор писав про ці території як осібні від України, він одночасно підкреслював їхню економічну та релігійну спільність [141, s. 176–177].

Попри те, що для праць Л. Кубалі не була властива характеристика окремих регіонів і найчастіше він обмежувався описами міст і фортець, Брацлавщину він подав досить детально і з надмірним поетизуванням. Як приклад можна навести одну з найбільш яскравих цитат у його нарисах з цього приводу: «(...) цей край, сьогодні понурий і монотонний, потопає у вольностях, а коли в зоряну ніч загорілися вогні в козацьких вікнах, не було зрозуміло, де закінчується небо, а де розпочинається земля...» [141, s. 173].

Взагалі для цього нарису була характерна присутність рис міфу Аркадії, що найбільш рельєфно проявляється в описах ним міст Брацлавщини та їх подальшої долі. Л. Кубаля описував їх досить мальовничо й патетично. Так, у Балнівці «пшениця росла в людський зріст» [141, s. 175], у Жабокричах були «квітучі сади і скрізь було повно людей, а дітей було як трави. Всі вміють читати, навіть сироти» [141, s. 175]. Ободівка – це «місто, ще гарніше за попередні» [141, s. 175], а Умань взагалі надзвичайно «славиться своїми багатствами» [141, s. 176]. Також Брацлавщина, на його думку, взагалі вирізняється на тлі інших регіонів: «По мірі того, як ширилася пустка Волиню й північною Київщиною, тим більш людно ставало тут. ...[Цей край – О.П.] приваблював плодючістю землі та легкістю збуту товарів» [141, s. 175]. Таке уявлення про Брацлавщину відсилає нас до міфу «втраченого раю», присутнього в польських джерелах XVII ст. Так навіть сама назва нарису «Занапащена країна» вже говорить про сплюндрований і загублений край. Л. Кубаля наголошує: «Брацлавщина стала пустою (...). З тієї землі, з того раю, повного молока і меду, зникло колишнє яскраве життя. З-під весняних розтопів і багна в 1655 р. виднілися згарища і непоховані тіла; зі своїх лігвищ у непрохідних борах виглядали голод і хвороба, їх кликав (...) величезний птах, зловісний привид майбутнього... і весь край був повитий смутком, як непроглядною імлою» [141, s. 206]. Головну провину за руйнування Брацлавщини історик покладав винятково на козаків та особисто гетьмана Богдана Хмельницького.

Також у цьому нарисі присутні елементи Ягеллонської ідеї, яка стала побувати в польській історіографії починаючи з наукових досліджень львівського історика К. Шайнохи. Ця ідея підкреслювала особливе місце польського впливу на економічний та культурний розвиток східних земель Речі Посполитої (українських, білоруських та литовських). Її використання набрало нових обертів на початку XX ст., коли власне і був написаний цей нарис. Стосовно цього нарису Л. Кубалі відомий сучасний український історик Л. Зашкільняк зауважив, що його поява була пов'язана насамперед із загостренням суспільно-політичних

відносин між поляками та українцями в Галичині на початку ХХ ст. [173, с. 361–362]. Тому, можливо, що саме під впливом цих подій елементи цієї ідеї відобразилися у змісті праці, а саме в акцентуванні уваги на пануванні багатой давньої польської культури на теренах Брацлавщини: «Споглядаємо з гордістю, скільки зроблено на цій землі польською культурою, бо в часи кривавих змагань з Хмельницьким не споруджувалося прекрасних палаців, дворів, церков, костелів, промислів і дитячих ясел. Було зрештою на що подивитись...» [141, s. 172–173].

Не останню роль у формуванні наведеного вище образу цих земель, відіграло джерело, яке послуговувало основою для написання цього нарису – «Подорож патріарха Макарія з Алепо до Москви» (далі «Подорож»)². Цей твір загалом є важливим джерелом з історії українських земель у середині XVII ст., оскільки він доніс до нас багато цінної інформації з географії, етнографії та особливостей релігійного життя цього регіону в середині XVII ст. «Подорож» містить опис шляху посольства патріарха Макарія південно-східною частиною Речі Посполитої [170, s. 28; 270, s. 16].

Особливо цікаво те, що грекомовний автор джерела описував подорож Малою Русю, як у той час називалася ця територія в грецьких джерелах, або козацьким краєм, як власне зазначено у тексті «Подорожі» [270, s. 117]. Терени, якими мандрували подорожні, не поділялися для них на Брацлавщину, Київщину чи Чернігівщину, і тим більше вони не називали ці землі Україною. Такі заміни робить сам Л. Кубаля. Це свідчить про те, що історик все таки мав певне уявлення про Україну та її кордони. Також примітно, що він називає Україною й ті землі, які в джерелі означені «козацьким краєм», тобто вони для нього були синонімами.

Слід зазначити, що певна плутанина з відокремленням Брацлава від решти України траплялася не лише у працях Л. Кубалі. Так, у перевиданні першого

² Л. Кубаля використовував для написання свого нарису перший англomовний переклад «Подорожі патріарха Макарія з Алепо до Москви» (The travel of Makarius / trans. F.C. Belfour. London, 1829–1836).

польського підручника авторства А. Левицького 1887 р. цей історик не називав Брацлав серед міст України, а відносив його до міст Поділля, хоча ще в першому виданні цього ж підручника це місто для нього було власне українським. Так само й у випадку з Л. Кубалею. Пишучи про пізніші події, Брацлавське, Чернігівське та Київське воєводства він окреслює як Україну [277, s. 156]. Таке окреслення території України без Брацлавщини також відповідало властивій для поглядів польських істориків ХІХ ст. тенденції розуміння під топонімом «Україна» майже винятково лише земель колишнього Київського князівства [305, s. 153, s. 233].

У п'ятому томі нарисів під назвою «Wojna brandenburska» Л. Кубаля виокремлював Україну як один із історико-географічних регіонів Речі Посполитої, поруч із Поліссям, Волинню та Поділлям: «бої гризли землю, заграда, як хижий птах нависла над тією частиною Речі Посполитої, яка без Кракова, Познані, без Пруссії, Литви, Полісся, Волині, Поділля, України боролася за своє життя...» [123, s. 191].

У наведеному уривку присутнє окреслення України з позиції «свійщини», що не було характерним для більш ранніх праць Л. Кубалі. Проте остаточно не можна стверджувати, що історик вважав Україну виключно польським землями, скоріше для нього вона мала козацький характер. Підтвердженням цьому може слугувати така цитата: «Не буду чекати, доки царське військо проти нас надійде; піду сам на Задніпров'я з цілим військом запорозьким і з татарами. Буду шукати бунтівників, а якщо їх царські люди захотять боронити або рушити на нашу Україну, я буду битися...» [134, s. 108]. Хоча тут теж слід зазначити, що історик використав зміст промови І. Виговського з праці М. Костомарова [184, с. 58].

У тому ж томі нарисів Л. Кубалі Україна знову ж охоплювала ті самі окраїнні воєводства: Київське, Чернігівське та Брацлавське. Описуючи перемовини козаків зі шведами, історик підкреслив: «Якщо козаки будуть прагнути незалежної держави на Україні в трьох воєводствах, Київському, Чернігівському і Брацлавському, то король їм це обіцяє...» [123, s. 189].

Як бачимо, на прикладі аналізу використання Л. Кубалею поняття «Україна» можна констатувати, що воно не визначалось істориком з точки зору етнічної приналежності, власне як і в більшості праць інших польських учених доби позитивізму та неоромантизму. Проте етнічний, а разом з ним і конфесійний чинник, був головним для розуміння ним поняття «Русь». На відміну від України, Русь для дослідника була більш конкретним поняттям. Під ним Л. Кубаля розумів передусім територію Київської митрополії. Описуючи ймовірні плани Богдана Хмельницького, Л. Кубаля вважав: «(...) постала в його голові [Б. Хмельницького] козацька держава, кордони якої прагнув поширити на цілу територію польської Русі, тобто київської митрополії (...)» [133, s. 9].

Важливо, що він не замінював цим поняттям термін Україна, як це було в дослідженнях неоромантиків. Русь, згідно з Л. Кубалею, охоплює такі історико-етнографічні регіони: Волинь, Поділля, Червона Русь, Полісся та Україна. Всі вони поєднані руським народом, його мовою та вірою. Історик зокрема наголосив: «(...) і що над пропозиціями Веллінга була рада, на котрій постановили не вести з королем жодних переговорів, якщо їм не віддають цілої Русі, де грецька віра існувала, і мова ще трималася аж по Віслу» [123, s. 151].

Окрім тенденції розуміти українські землі через категорію «свійщини», для дослідників неоромантичної історіографії було типовим, як вже наголошувалось вище, використовувати поняття «Русь» замість «Україна». Для Л. Кубалі це не було принциповим. У більшості випадків він використовував поняття «Україна», рідше як синонім до нього застосовувалось «Русь». У дослідника також майже не використовувався прикметник «український», частіше «українний». Зокрема «українськими» було названо дослідників, чиїми працями він користувався для написання нарису про Переяславську Раду. До таких істориків Л. Кубаля відніс Д. Бантиша-Каменського [152, s. 361]. З цього можна зробити висновок, що для самого дослідника, як і загалом в його часи, Україною називалися землі під пануванням Російської імперії. Досить схожою на це була локалізація українських земель у працях іншого польського історика та

публіциста Ю. Бартошевича, який у 1863 р. розташовував «Україну» в рамках Київщини, а задніпрянську частину української території називав Малою Росією або Малоросією [224, s. 189–190].

Актуальним питанням для польської історіографії другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. було визначення характеру приналежності Червоної Русі (Галичини): польського чи руського/українського. У той час було досить типово називати українські землі Руссю, котра складалася з таких регіонів як Волинь, Поділля та Україна [225], але до неї також належали й землі Галичини. Л. Кубаля тут не становив якогось винятку. Про це свідчить зокрема така цитата з його нарису «Chmielnicki pod Lwowem i układy z hanem pod Jezierną»: «Натомість Радзейовський, (...) бажав, щоб Хмельницький повернувся на Україну і рідної землі не нищив» [32, s. 311]. Так само у тому ж нарисі ним було наголошено: «До короля Хмельницький писав, що повертається з-під Львова, через брак продовольства» [32, s. 320].

Окрім географічної локалізації України та термінологічного окреслення українських земель, також цікаво поглянути на соціальний характер населення, яке її населяє. Логічно, що терени Русі, куди входять вище перераховані регіони, населяли русини, тобто ті, хто розмовляє руською мовою та сповідує грецьку віру. Л. Кубаля писав про русинів, які мешкали в межах Русі, проте в його нарисах це майже не стосувалось власне топоніма «Україна». У соціальному плані, згідно з ним, українські терени населяли козаки. Він вважав, що поруч з козаками на території України проживає тільки чернь. Історик практично не говорить про руське населення України. Подамо декілька цитат: «... а Виговський братається з татарами. Козаки (...) і навіть старшина мало йому довіряють, бо частина їх бунтує, а чернь татар боїться» [134, s. 95]. Описуючи спробу відібрати у І. Виговського булаву, Л. Кубаля наголосив: «Бодай того б ніхто не дочекався, аби у Виговського відібрали булаву. Ми, царю, ані тобі, ані воєводі нічого такого не зробили, щоб ви нам наше козацьке право обирати гетьмана відібрали. Виговський голову ламав, щоб нас з тяжкої неволі визволити, і ми всі

при ньому жити й вмирати готові, і то ціла Україна, полковники, осавули, отамани, сотники і вся чернь заприсягаємось» [134, s. 97].

Примітною для досліджень Л. Кубалі також була відсутність терміну «креси», який набрав популярності наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. У цей час неоромантична історіографія почала активно оперувати ним, що пізніше вплинуло на таке ж іменування українських земель у польській історіографії у міжвоєнну добу.

Таким чином, польський історик виокремлював Україну як географічний об'єкт, поруч із Поліссям, Волинню та Поділлям. Щодо змістовного наповнення цього терміну, то насамперед слід зазначити, що Л. Кубаля не використовував етнічний підхід у його визначенні, власне як і більшість істориків другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Таким терміном для історика була «Русь». Так само «Україну» в його розумінні не можна назвати політичною одиницею, хоча досить часто вона виступає як об'єкт з політичною самостійністю. Також історик не мав для «України» чітко усталених адміністративних кордонів. У переважній більшості нарисів, де використовується топонім Україна, її територія адміністративно пов'язана з трьома воєводствами: Київським, Чернігівським та Брацлавським. Хоча стосовно останнього Брацлавського, в польського історика помітна певна непослідовність, адже, з одного боку, він зображував його як частину України, а з іншого – лише як частину Поділля. Одночасно Україна у дослідженнях Л. Кубалі є частиною Русі, поруч з такими історико-географічними регіонами як Волинь, Поділля та Червона Русь. У межах України ним виокремлюється також Низ або Запоріжжя. Слід підкреслити, що історик не використовував у власних дослідженнях термін «Дике поле» для означення українських територій. Описуючи події після Переяславської ради, він частіше використовував термін «Малоросія» або «Мала Русь» стосовно тих українських територій, які відійшли під протекторат Московії. Проте використовується цей топонім тільки тоді, коли йдеться про московську точку зору, козацька ж представлена ним як суто українська.

Якщо з точки зору географічного чи адміністративного означення Україна у дослідника має недостатньо конкретизований характер, то виразно можна простежити образ цих земель у його працях. У цілому Україна Л. Кубалею представлена як бунтівний край, причому, використовуючи цей термін, історик супроводжував його такими словами: «війська», «замирення» чи «заспокоєння». Л. Кубаля не приділяв особливої уваги населенню України та його характеристиці. Примітно, що мешканці України для нього – це майже винятково козаки. Сама ж «Україна» для дослідника є насамперед козацькою землею. Свідченням цього може бути використання ним як своєрідного синоніма до «України» терміну «Козаччина» у значенні територій, які належать козакам.

За етно-конфесійним принципом у дослідника також виокремлюється Русь, яка, на відміну від України, має визначені кордони і включає в себе, разом з Україною, такі історико-географічні регіони, як Волинь, Поділля та Червону Русь. Всі ці топоніми присутні у дослідженнях історика.

Відмінною рисою використання Л. Кубалею поняття «Україна» є практична відсутність тенденційності в його застосуванні. Зокрема це знайшло відображення в унікальній використанні ним поняття «південно-східні креси» або «Русь» з метою замінити ними поняття «Україна». Так само у дослідника, хоч і частково присутні, але досить слабо проявляються риси ягеллонської ідеї, яка також набрала популярності в польській історіографії середини XIX – початку XX ст.

3.2. Козаки та козацтво на сторінках досліджень Л. Кубалі

У розумінні Л. Кубалі українські землі мають виразно козацький характер тому було б доцільно поглянути власне на образ козацтва у його дослідженнях. Слід зазначити, що козацька проблема практично ніколи не втрачала своєї актуальності у дослідженнях, починаючи від праць польських хроністів, в яких

фіксуються початки формування козацького міфу ще в XVII ст. На особливості цього процесу звернув увагу сучасний польський історик П. Борек. Він довів, що початком цього процесу став 1621 р., і був пов'язаний з висвітленням польськими хроністами подій Хотинської битви, в якій істотну роль відіграли саме козаки під проводом П. Конашевича-Сагайдачного. Не було жодних сумнівів щодо позитивності козацького образу у польських пам'ятках цього періоду. Проте вже з другої половини 1620-х рр. у джерелах цей образ все більше змінюється на негативний. Особливо ця тенденція постулюється в середні XVII ст.. Зокрема, саме тоді з'явився мотив козацької зради, а в переказах після 1648 р. хроністи взагалі подавали козака переважно як убивцю, зрадника чи православного фанатика [231, s. 96–97, 247 s. 524].

Як зауважила О. Руда, саме сформовані польськими хроністами негативні стереотипи козацтва як руйнівної антидержавної сили згодом утвердилися в історичній науці XIX–XX ст. [203, с. 252]

За доби романтизму козаки викликали певне зачарування у польських істориків та письменників, їх сприймали як останніх лицарів Європи з особливим «самостійницьким інстинктом» [203, с. 254]. Проте романтизм був насичений міфами та стереотипами стосовно козаків, які, на думку О. Рудої заважали об'єктивно оцінити актуальну політичну ситуацію на сході та прагнення козаків до самостійності. Серед таких романтичних міфів був ягеллонський міф, ідея багатонаціональної польської держави та ідея місії давньої Речі Посполитої на Сході [203, с. 257].

Ситуація змінилася у другій половині XIX ст., коли пануючими в науці стали позитивістські методи. Напрацювання представників романтичної історіографії вважалися такими, які не відповідають вимогам історичної науки. Зародження та розвиток української історичної науки теж сприяли зростанню зацікавлення до козацької тематики. Позитивістські методи історіописання дозволили розширити джерельну базу дослідження козацької проблеми та більш глибоко на неї поглянути. Так історики звертали увагу на генезу козацтва, його еволюцію в

суспільний стан, на козацький реєстр та природу повстань. При цьому вони концентрувалися переважно на політичних подіях [203, с. 257].

Одним із найбільш тривалих міфів як у польській, так і в українській історіографії, є козацький міф. Як підкреслив Є. Матерніцький у статті «Kozacy i wojny kozackie XVIII w. w polskiej myśli historycznej doby porozbiorowej (do 1864 r.)», їх оцінювали залежно не стільки від результатів наукових досліджень, скільки від пануючої суспільно-політичної тенденції. Дивилися на минуле крізь призму проблем, якими жило тодішнє польське суспільство, а головне – відсутність власної держави та прагнення до її відновлення [283, s. 156].

Згідно з поглядами О. Рудої, злам XIX–XX ст. вважається часом активізації польської національної міфотворчості та характеризується початком переходу до негативних означень козацтва – їх зображали дикими та невблаганними «різунами». Насамперед це було пов'язано з політичними подіями, коли українські та польські дослідники шукали історичних аргументів для підтримки своєї політичної позиції та переорієнтовували історичну науку на патріотично-виховні цілі [203, с. 257].

У контексті дослідження козацької проблеми праці Л. Кубалі посідають особливе місце в історіографії історії польсько-козацького конфлікту середини XVII ст. На момент виходу перших томів його «Szkiców Historycznych», тобто на початок 1880-х рр., козацька тематика ще не була глибоко дослідженим явищем. У вступі до праці «Historia Polski» (вийшла друком в середині 1860-х) краківського дослідника Ю. Шуйського було зазначено, що історія козаків XVI і XVII ст. на той час залишалась практично не дослідженою. Одним із перших спеціальних досліджень, присвячених козакам та їх історії, була «Znaczenie i wewnętrzne życie Zaporoża» («Значення та внутрішнє життя Запоріжжя») М. Гліщинського [255, s. 348].

Більше детально на цій темі зосередився львівський історик К. Шайноха, який опублікував свій нарис у часописі «Biblioteka Warszawska» під назвою «Dwa lata dziejów naszych» (йшлося про події 1646–1648 рр.). Більшість істориків

XX ст. вважали автором своєрідного козацького міфу саме К. Шайноху. Сучасний український дослідник історії козацтва В. Щербак вважає, що загальна оцінка козаків як явища в польській історіографії однозначно була негативна – руйнівна антидержавна сила, яка стояла «на перешкодi польському культурному плугу». Зокрема у праці К. Шайнохи козаки були охарактеризовані як збіговисько різного люду, який не так боровся з татарською агресією, як займався переважно грабіжництвом [220]. Хоча, наприклад, за спостереженнями В. Юлковської, історик другої половини XIX ст. Ф. Равіта-Гавронський закидав тому ж К. Шайносі занадто сентиментальне ставлення до козаків. Сам історик у власній праці відстоював важливість цивілізаційної місії польської культури на східних окраїнах Речі Посполитої [255, s. 349–350].

У нарисах Л. Кубалі відсутні будь-які спроби пояснити походження запорозьких козаків, оскільки ці питання знаходились поза хронологічним межами «Szkiców Historycznych». В одній із характеристик козаків історик писав, що «був то люд дикий, мішаної національності, «наливайкової віри», ворожий до будь-якої суспільної організації, без війни (...) жити не могли – нещастя і прокляття руського краю, який через них спокійно жити і розвиватися не міг» [30, s. 3].

Однією з найбільш уживаних характеристик козака у нарисах Л. Кубалі став епітет «дикий». Наприклад, описуючи Тимоша Хмельницького, майбутнього нареченого Розанди Лупул, історик, окрім того, що зверхньо назвав його «Tyמושkiem», охарактеризував його як «молодого і дикого козака», який своїми діями спровокував «занепад її [Розанди Лупул] дому і тяжку війну для Речі Посполитої» [86, s. 136]. Серед усіх козаків мабуть Тиміш Хмельницький дістав найбільш негативну характеристику: «Розповідають, що маломовний наречений вдарив шаблею і закричав: допоки та шабля при мені, не перестану топити Ляхів» [145, s. 178].

У п'ятому томі нарисів під назвою «Wojna Brandenburska» можна прочитати таке: «... щодо козаків сказали: ті люди, як дикий звір; треба їх спершу

приласкати, а потім використати. Як зрозуміють, що на них тиснуть, то ні ваші, ні наші не будуть» [86, s. 136].

Цікаво, що козацьку віру Л. Кубалю охарактеризував як «наливайкову». Відомо, що сам термін походить з кінця XVI ст., коли його вперше вжив ініціатор церковної унії Іпатій Потій, назвавши своїх опонентів «наливайковою ордою». Йшлося, насамперед, про священника Дем'яна Наливайка, проте сам Іпатій Потій пов'язував православних скоріше з керівником козацького повстання Северином Наливайком. Як підкреслив С. Плохій, з часом такий легковажний термін як «наливайківці» почали вживати до усіх православних [197, с. 144]. Тому означення козацької віри як «наливайкової» у дослідженнях Л. Кубалі вказує скоріше на негативне трактування ним саме віри козаків. Окрім того, стосовно віри козаків Л. Кубалею використовується також таке поняття як «схизматик», що теж містить у собі досить негативний контекст.

Невід'ємною складовою образу «віри козака», який історик скоріше за все запозичив з праць хроністів XVII ст., стали чарівниці та відьми: «Серед тлуму черні та козацького війська снувало безліч попів, ченців – і відьом» [29, s. 260]. На думку сучасного польського історика П. Борека, для польських хроністів було типовим поєднувати в описах козаків та чарівниць. Такий зв'язок, як вважає дослідник, повинен був слугувати інструментом демонстрації нерациональності та інфернальності козаків [231, s. 232].

Характерно, що, на відміну від зображення відомих історичних осіб, скажімо Б. Хмельницького чи І. Виговського, які подаються Л. Кубалею захисниками православної віри, рядові козаки у нього мають виразно підкреслену безбожність. Особливо яскраво це може продемонструвати поданий дослідником у нарисі «Obłężenie Lwowa» фрагмент взяття козаками собору св. Юра, який, до речі, посідає одне з центральних місць у цій праці.

Опис цієї події дуже красномовний і детальний. Історик засвідчив, що ховалися в соборі «самі тільки русини, вважаючи, що козаки будуть шанувати свою кров, владичу митру і святиню свого обряду» [89, s. 89]. Однак козаки не зважали

на спільну віру і «напали прямо на цвинтар» [89, s. 89]. Описуючи цей момент, Л. Кубаля використав дуже багато емоційних епітетів: «люд (...) утворив збиту купу тіл, серед якої козаки сокирами дорогу собі робили, а трупи на подвір'я витягували» [89, s. 89]. Жорстоко ставилися козаки не лише до посполитого люду, а й до священників: «...ігумен кричав ..., щоб схаменулися. Козаки за це налили ...на голову оковитої і підпалили свічками» [89, s. 89–90]. Козаки представлені жорстокими і такими, які підуть на все заради наживи: «...відкривши гроби, рушили труни і згнилі тіла, рубали стіни, шукаючи захованих скарбів...» [89, s. 90].

Описана подія і образ козака-безбожника значною мірою був перенесений істориком з твору поета XVII ст. Б. Зиморовича «Kozaczyzna» [323, s. 73–81]. Проте варто підкреслити, що дослідник навіть применшив ступінь козацької жорстокості, адже творам Б. Зиморовича, як зазначають дослідники, була притаманна відкрита нетерпимість до інших релігій та народів, а особливо до козаків [174, с. 9]. Уведення до наукового тексту фрагментів художнього твору як джерела описуваних подій можна пов'язати з намаганням автора якомога яскравіше продемонструвати нелюдськість козаків, адже такий яскравий і барвистий текст швидше залишиться в пам'яті читача, аніж сухий науковий.

Як деструктивна сила козаки також постають у вже згаданому раніше нарисі Л. Кубалі «Zaprzeczona kraina» [149]. Праця присвячена подіям на Брацлавщині у 1655 р., які призвели до спустошення краю. Історик покладає провину за руйнування раніше квітучого краю винятково на козаків [149, s. 649].

Деструктивний козацький характер проявляється не лише у схильності до руйнування, але й у відсутності в них бажання побудови власної держави. У нарисі «Zerwanie ugody hadziackiej» історик додав до образу козака особливу рису – специфічний козацький характер, який зокрема став однією з причин зриву Гадяцької угоди. Історик підкреслив, що козаки не здатні збудувати свою державу, а тільки можуть підкорятися іншим: «Хто буде сильний – того і ми будемо» [150, s. 257].

Важливо, що однією з небагатьох позитивних характеристик козаків у нарисах Л. Кубалі було їхнє вміння добре воювати. Хоча такий талант ним найчастіше приписується окремим історичним персонажам. Серед них І. Богун, Т. Хмельницький, Д. Бурлай та інші [303, s. 91].

Досліджуючи образ козака у працях Л. Кубалі, також слід звернути увагу не тільки на наявне, але й відсутнє в його працях, те, що в літературознавстві називають «фігурою мовчання». Таке «мовчання» має не менш важливе значення для дослідження. Дослідник, не охарактеризував жодним чином форм козацької організації, тобто адміністративно-військового устрою та окремої судової системи. Л. Кубаля, який використовував матеріали АЮЗР і був добре знайомий з дослідженнями В. Антоновича та О. Лазаревського, напевно знав загальну структуру козацької держави.

У Л. Кубалі козацтво представлено переважно монолітно, хоча загальновідомо, що з кінця XVI ст., поділене на реєстровців та низових, воно таким вже не було. У нарисах історика, який просто не міг про це не знати, такого виразного поділу бракує. Низові козаки з'являються як окрема та активна соціальна група лише у конфлікті, який виник під час укладання Гадяцької унії 1658 р. [134].

Також у дослідженнях історика відсутній поділ козаків за соціальною ознакою. Не виокремлюються ним, з одного боку, генеральна і полкова старшина, а з іншого – рядові козаки. Козацька старшина представлена тільки найбільш відомими постатями, і не отримала загальної характеристики як окрема верства козацького суспільства. Як слушно зауважив сучасний польський дослідник Т. Срогош, фактично козацтво було зображене Л. Кубалею як маса без певних соціальних характеристик [303, s. 89].

Таке дещо спрощене зображення козацького світу польським істориком підкреслює стереотип козака, якому була чужа будь-яка соціальна чи політична організація. Хоча протягом описуваних автором років (1648 – 1660 рр.) козацьке

державне утворення мало сформований бюрократичний апарат, канцелярію і судову систему, у нарисах Л. Кубалі про це не йдеться.

Загалом представники козацької старшини присутні в дослідженнях Л. Кубалі, але не як окрема соціальна група козацтва, а як деякі найбільш відомі особи. Як слушно зауважив Т. Срогош, Л. Кубаля створив цілу галерею козацьких постатей у власних нарисах. У ній зокрема присутні Б. Хмельницький, Т. Хмельницький, І. Виговський, І. Богун, Д. Бурлай, Ф. Джеджалій та багато інших [303, s. 89–90]. Важливо, що описуючи їх, історик надавав їм більше позитивних рис, ніж негативних, на відміну від того, як це було у випадку зі звичайним козаком.

Взагалі, слід підкреслити, що постаті козацьких гетьманів та ватажків для історика відігравали важливу роль у створенні історичного тексту, адже практично всі події, про які писав Л. Кубаля, обертаються навколо них. Зважаючи на те, що значна частина нарисів Л. Кубалі присвячена подіям Хмельниччини, історик цілком природньо присвятив чимало уваги саме особі найбільш відомого козацького гетьмана, яка буде більш детально розкрита в наступному розділі цього дослідження.

Як амбітного та вмілого дипломата зобразив Л. Кубаля І. Виговського, «військового писаря, міністра та праву руку Хмельницького». Т. Срогош влучно підкреслив, що дослідник називав його не Іваном, а Яном, підкреслюючи, що гетьман був польським шляхтичем [303, s. 91]. Порівняно із зображенням образу Б. Хмельницького, історик майже не звернув увагу на його приватне життя. Більш детально він зупинився на становленні його політичної кар'єри та приходу до гетьманської влади. Л. Кубаля охарактеризував його як освічену людину, завдячуючи чому він і став довіреною людиною Б. Хмельницького.

Досить розлогу характеристику дістав на сторінках нарису про Берестечко Іван Богун: «Новий [наказний – О.П.] гетьман був найпопулярнішим полковником в козацькому війську і наразі ніхто не мав сумніву, що у цьому нещасному становищі він один здатний своїм розумом, дотепністю і відвагою

врятувати усіх від неухильної згуби. Відвага лева, хитрість змії, підступність лиса і нерозважність вихору, пульсували в його жилах. Свобода степу, війна були його стихією, його мало хвилювало, з ким і де воювати, аби тільки його ніяким іншим заняттям не обмежувати. Військовий геній і жіночий каприз створили цього козака, якому не було рівних. Серед табірних пісень, під звук кінського копита, могла прийти йому думка, яку втілював в життя раніше, аніж її подумав; одразу ударяв перш ніж цілив, швидше робив, ніж думав» [29, s. 292–294].

Як вже зазначалося, нариси Л. Кубалі були одним з джерел натхнення Г. Сенкевича для написання «Вогнем і мечем». Власне одним з таких перенесених з досліджень історика персонажів, на думку Ю. Кіяса була постать І. Богуна (в романі Г. Сенкевича Юрко Богун) [262, s. 120–121]. Для порівняння можемо навести опис цього героя у романі Г. Сенкевича: «Серед імен різних полковників і отаманів козацьких (...) [воно – О.П.] було на усіх устах по обидві сторони Дніпра. Сліпці співали пісні про Богуна на ярмарках і в корчмах, на вечорницях дівчата оповідали про молодого ватажка. Хто він був, звідки взявся, ніхто не знав. Це точно, що його колискою був степ, Дніпро, пороги і Чортотлик (...). Від малого зжився і злився з тим диким світом. (...) Школою йому були вилазки на Дике поле за татарськими зграями і отарами, засади, битви (...). Інших днів не знав – як на коні, інших ночей – як при вогні в степу. Рано став улюбленцем всього Низу, рано став сам водити інших; і незабаром своєю відвагою всіх перевершив (...). Його діями керувала уява. Часом, прибувши до Чигирини, Черкас чи Переяслава гуляв на смерть з іншими запорожцями, часом жив як монах, до людей не говорив і в степ тікав (...). Деякі вважали його за шаленця, бо то була душа люта і бурхлива. Чому він жив на світі і чого він хотів, чого прагнув, кому служив – сам не знав. Він служив степам, бурі, війні, любові та власній уяві (...) [300, s. 32–34].

З подібним колоритом історик подав також І. Золотаренка: «Керував 20000 козаків під час облоги Могилева. Швагер Хмельницького, ніжинський полков-

ник. (...) Цей козак, непохитний у кривавій роботі, шанував його [Б. Хмельницького – О.П.] як батька. Вірний як пес – хоч би йому ноги відтяли, піде за тобою. Страшна бестія, коли його спускали з ланцюга. Дикість його росла, коли бачив слабкість супротивника, так умів сподобатися, лестити своєю услужливістю, зухвалою фантазією, що горді бояри заздрили йому. Поважно йшов, огрядний хлоп у червоній гетьманській шапці з одним пером. Довгі вуса спливали йому на груди, ніс сплюснутий, ніздрі розкриті, під хмурым лобом велике випукле око» [91, s. 269].

Отже, збірний образ українського козака у Л. Кубалі представлений досить стереотипно для польської історіографії відповідної доби. Можна стверджувати, що деякі його риси значною мірою були перенесені з польських джерел XVII–XVIII ст., зокрема анархічність та дикість. Козак усіляко протиставляється цивілізації та не шанує віри. Коли мова ним ведеться про козацьку старшину через характеристики окремих постатей, то тут маємо справу з більш позитивним і далеко не стереотипним образом козака. Історичним постатям у Л. Кубалі загалом притаманна реальність, почуття, дії, прагнення та емоції, чого, звичайно, не мало б бути в історичному дослідженні кінця XIX – початку XX ст. Проте, спираючись на доволі відчутне прагнення історика подати історію Речі Посполитої для широкого кола читачів, можна припустити, що для нього перш за все було важливо створити яскравий образ, який би закарбувався у пам'яті читача.

Підсумовуючи розділ, слід зазначити, що Україна у більшості творів Л. Кубалі – це власне географічний об'єкт, поруч із Поліссям, Волиню та Поділлям. Історик не використовував етнічний підхід у визначенні цього поняття. «Україна» в його розумінні не була повноцінною політичною одиницею, хоча часто виступала як об'єкт з політичною самостійністю. У цьому контексті Україна, на його думку, мала виразно козацький характер.

У переважній більшості нарисів, де Л. Кубалею використовується топонім Україна, її територія адміністративно пов'язана з трьома воєводствами: Київським, Чернігівським та Брацлавським. У дослідженнях історика також зустрічаємо терміни «Малоросія» або «Мала Русь», яким називалися ті українські території, які відійшли під протекторат Московського царства після Переяславської ради 1654 р. У працях дослідника практично відсутня тенденційність у питанні стосовно окреслення українських земель поняттями «південно-східні креси» або використання топоніму «Русь» як замітника «України».

Окрім того, у нього спостерігається чітка різниця у зображенні козаків, як загального явища, та козаків, як окремих історичних постатей. Аналіз загального образу козацтва, характерного для ранніх праць історика, можна помітити, що вони зображені винятково як деструктивна анархічна сила. Це чітко простежується в нарисах, присвячених битвам, де козаки представлені передусім як вороги. Інше уявлення про козаків зустрічаємо, коли йдеться про історичні постаті, які у своїй більшості отримали можливо й не завжди позитивні оцінки, але з упевненістю можна констатувати, що це були більш різноманітні й цільні характеристики.

РОЗДІЛ 4

ХАРАКТЕРИСТИКА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТА ДОБИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ ЛЮДВІКОМ КУБАЛЕЮ

4.1. Місце образу Б. Хмельницького у творчому доробку історика

Перш ніж перейти до висвітлення безпосередньо особливостей формування й використання образу Б. Хмельницького в дослідженнях Л. Кубалі, варто звернути увагу на місце історичних осіб у його творчості. Дослідниця В. Юлковська відзначала визначний вплив на його праці з боку творчості видатного англійського драматурга В. Шекспіра, вважаючи, що саме з драм письменника Л. Кубаля запозичив своєрідний спосіб зображення головних героїв та побудову сюжетної напруги [255, s. 164]. Про захоплення Л. Кубалі творами цього письменника свідчать авторські переклади його п'єс на польську мову, зроблені ще під час ув'язнення у Йозефштадті [4, к. 3]. Також слід зазначити, що власну кар'єру Л. Кубаля розпочинав саме як драматург. Драматургічний доробок його не був надзвичайно багатим: він написав всього дві драми «Gliński» [37, 38, 39, 40, 41, 42, 43], та «Ruś» («Bohdan Chmielnicki») [4, к. 1–49]. Як бачимо власне з самих назв, автор присвятив їх реальним історичним постатям.

Перше власне наукове дослідження історика теж мало біографічний характер. Це була розвідка присвячена С. Оріховському. Дослідження було опубліковане в 1869 р. у часописі «Dziennik Literacki», а роком пізніше вийшло як окрема брошура [124]. Перевидання цієї ж праці з розширенням та ілюстративним матеріалом відбулося у Львові та Варшаві 1906 р. [125]. До нього зробив свої зауваги польський історик початку ХХ ст. С. Коссовський [267]. Останній, на думку сучасного українського дослідника Д. Вирського, поставив гуманіста в один ряд з М. Реєм, канонічним «батьком» модерної польської літератури. Також як вважає дослідник, у баченні Л. Кубалі С. Оріховський став трактуватися як недооцінений польський геній, «уособлення цілої Речі Посполитої» та «батько

XVII ст. у Польщі». [166, с. 25–26]. Слід відзначити, що ця праця, написана у жанрі біографії, тривалий час, майже століття, лишалася єдиним широким дослідженням, присвяченим С. Оріховському [298, с. 285]. В уявленні Л. Кубалі С. Оріховський був тією особою, «яка Річ Посполиту і патріотизм поєднала з католицтвом» в умовах, коли значна частина польської шляхти стрімко перейшла на протестантизм [125, с. 88]. Ще одне дослідження, за яке історик отримав наукове визнання, стосувалось життя та діяльності коронного канцлера Є. Оссолінського [71, 72]. Також характеристики отримали такі історичні постаті як польський король Ян II Казимир [8077], шведський король Карл Густав [77], лідер селянського повстання 1651 р. А. Костка-Наперський [78, 79], державний та політичний діяч Є. Радзівський [111, 112, 113, 114, 11577], один з найбільш відомих полководців XVII ст. С. Чарнецький [74], великий гетьман Литовський Я. Радзивілл [50], керівник національно-визвольного повстання 1794 р. Т. Костюшко [155, 156, 157] та ін.

З огляду на описуваний істориком період, постать Б. Хмельницького була присутня у більшості його текстів і отримала достатньо широку характеристику. Одним із перших, хто звернув увагу на особливості характеристики образу Б. Хмельницького у творчості Л. Кубалі був відомий український історик М. Грушевський. Зокрема він протиставив образ гетьмана у польського історика тій негативній оцінці Б. Хмельницького, яка присутня, у дослідженнях П. Куліша, П. Буцинського та Ф. Равіти-Гавронського [168, с. 1487]. М. Грушевський назвав Л. Кубалю одним із найбільших панегіристів гетьмана [196, с. 309]. Він також зазначив, що «похвальне слово Хмельницького було звернене спеціально против польських письменників, які продовжують хибну політику легковаження Хмельницького, його талантів і їх переваги над польськими противниками» [196, с. 314; 168, с. 743].

В «Огляді української історіографії» схвально оцінив образ Б. Хмельницького, поданий у серії нарисів «Московській війні» («Wojna Moskiewska») Л. Кубалі, відомий український історик Д. Дорошенко. Він назвав

характеристику козацького гетьмана у польського колеги «зразком об'єктивності», який, незважаючи на те, що гетьман був ворогом польського народу, не позбавлений великого організаційного, військового та політичного хисту [169, с. 152].

Переважно образ Б. Хмельницького у трактуванні Л. Кубалі розглядався істориками не спеціально, а в контексті вивчення тих чи інших проблем: загалом військової справи тієї доби, укладення угоди в Переяславі тощо. Так український діаспорний дослідник Дж. Басараб назвав Л. Кубалю неперевершеним в описі персоналій та воєнних дій. Зокрема, на його думку, ним досить яскраво був зображений і Б. Хмельницький, перш за все як дипломат. Згідно з ним, успіх козаків у зовнішній політиці був обумовлений значною мірою особистою участю гетьмана. Він також підкреслив, що Л. Кубаля не був тенденційним у питанні зображення гетьмана, а намагався проаналізувати його діяльність більш детально [228, с. 118–121].

Сучасний дослідник І. Ярмошик сконцентрував власну увагу на дослідженні польськими істориками битви під Берестечком. Зокрема він торкнувся і нарисів Л. Кубалі. На його думку, останній зобразив гетьмана як талановитого полководця, але зовсім безпідставно звинуватив у пияцтві [221, с. 3–4]. Так само вважає сучасний польський історик Т. Срогош, який присвятив власну розвідку аналізу образів козацьких ватажків на сторінках нарисів Л. Кубалі. На думку дослідника, створивши цілу галерею козацьких портретів, Л. Кубаля найбільшу увагу звернув на особу Б. Хмельницького. Згідно з ним, козацький гетьман – це одна з найбільш цікавих та водночас провокаційних історичних постатей. З одного боку, Л. Кубаля не применшував талантів козацького гетьмана, а з іншого – акцентував увагу на його вадах, наприклад, на пияцтві [303, с. 89–91].

Діаспорний дослідник Ф. Сисин звернув увагу на те, що оцінка діяльності українського гетьмана Л. Кубалею була дуже схожою на ту, якої дотримувались представники державницької школи в українській історіографії перед початком

Першої світової війни. Тобто він бачив Б. Хмельницького представником домінуючої сили у Східній Європі, як, скажімо, О. Кромвеля – у Західній. Згідно з ним, здатність гетьмана контролювати ситуацію, майстерність ведення ним міжнародних відносин, його харизматична персона поставили Польщу на коліна і залякували її навіть з могили ще довго після його смерті [306, р. 537–539].

На відміну від вищезгаданих досліджень, які розглядали це питання у контексті більш широких проблем, розвідка херсонської дослідниці А. Ткачук була присвячена виключно аналізу постаті Б. Хмельницького у творчості польського історика. Важливо, що у цьому дослідженні помітні перші спроби зафіксувати різницю між зображенням постаті Б. Хмельницького на ранньому етапі досліджень та у пізніших працях історика. А. Ткачук звернула увагу на те, що у перших нарисах історик не був прихильником Б. Хмельницького, а вже пізніше намагався представити цю особу більш об'єктивно. На думку авторки, через відсутність критичного підходу до джерел, а також слабкість історіографічної традиції у тогочасній польській історичній науці Л. Кубалю мав схильність дещо демонізувати постать гетьмана [213, с. 139–140]. Проте загалом це питання у цьому дослідженні не знайшло більш широкого висвітлення.

Сучасний український філософ та релігієзнавець П. Кралюк у 2017 р. опублікував монографію «Богдан Хмельницький – людина та легенда», у якій побіжно звернув увагу на образ гетьмана у дослідженнях Л. Кубалі. Дослідник охарактеризував наведений образ польським істориком як суто позитивний. Насамперед це пов'язано з тим, що П. Кралюк використовував для своєї праці виключно третій том нарисів Л. Кубалі, де дійсно Б. Хмельницький представлений добрими оцінками. Окрім того, сучасний автор зробив припущення стосовно причин зацікавлення Л. Кубалею постаттю Б. Хмельницького. Насамперед це був особистий досвід революційної діяльності польського історика, тобто участь у Січевому повстанні 1863 р., що означає, що його привабила саме революційність та радикальність постаті гетьмана. Хоча навряд чи можна повністю погодитися з такою тезою сучасного українського дослідника, адже немає жодних доказів

цьому серед збережених матеріалів. Другою причиною зацікавлення, на думку П. Кралюка, було саме молоде середовище історика – лемківське. Автор тези вважає, що зацікавлення українською тематикою, було пов'язане з його перебуванням серед лемків, які були культурно ближчими до українців, ніж до поляків. Філософ припустив, що Л. Кубаля теж за походження був лемком, дивлячись на його прізвище [186, с. 70–71].

Як вже зазначалося, умовно творчість Л. Кубалі можна розділити на два періоди. Перший з початку 1880-х рр. до 1910 р., коли було опубліковано перші два томи «Szkiców Historycznych» та монографія «Jerzy Ossoliński», та другий (1910–1923 рр.), коли вийшло друком продовження «Szkiców Historycznych». Відповідно можна розділити на два етапи і процес формування образу Б. Хмельницького у дослідженнях історика.

Цікаво, що спочатку історик переважно називав Б. Хмельницького «бунтівником» та «неприятелем». Так у нарисі «Obleżenie Zbaraża i bitwa pod Zborowem» Л. Кубаля наголосив, що невідомо «з яких причин – (...) 1648 р. Запорізькі козаки, підбурені одним бунтівником, (...) піднесли рокош проти Речі Посполитої» [95, s. 103]. Також історик вбачав у гетьмані головну причину неможливості залагодження конфлікту: «Людина, через яку мільйон людей потрапило до неволі, яка своєю особою становила, можна сказати, єднання Запоріжжя з ордою, повинна бути обезвладнена раз і назавжди. Допоки він щось значив, мир не був можливий; доки він гетьманував, не можна було робити поступок для козаків» [71, s. 251].

У першому та другому томах «Szkiców historycznych» Л. Кубаля спеціально не торкався питання про причини повстання. Проте він досить часто вказував на те, що власне Б. Хмельницьким керувало майже винятково бажання помсти за особисті кривди з боку Д. Чаплинського [95, s.152]. Більше уваги на цей сюжет історик звернув у монографії «Jerzy Ossoliński». Зокрема він зазначив, що після невдалих спроб знайти справедливості у Варшаві, окрім здобуття співчуття короля Владислава IV та однієї його поради («Чаплинський має зброю і ти маєш

зброю, тож обороняйся»), Б. Хмельницький підняв повстання через власну мету, скориставшись несприятливими для польської влади умовами в українських воєводствах [71, s. 136].

Особливо яскраво образ Б. Хмельницького розкривається Л. Кубалею у нарисах, присвячених битвам та військовим кампаніям. Такими нарисами у перших двох томах стали «Obleżenie Zbaraża i pokój pod Zborowem» [95], «Bitwa pod Beresteczkiem» [29], «Krwawe Swaty» [81] та «Wyprawa Żwaniecka» [145]. Слід зауважити, що ці нариси у Л. Кубалі мають досить суб'єктивний характер, адже історик виразно стояв на стороні польського війська [95, s. 103]. Власне, протиставляючи «своїх» та «чужих», Л. Кубаля у цих нарисах сформував образ героя та антигероя. Таким героєм був для нього Ярема Вишневецький: «князь цей, улюбленець цілого народу (...) Військо, прославляючи героя, скількома битвами та перемогами уславленого, не хотіло мати іншого лідера» [95, s. 105]. Відповідно антигероєм та ворогом був гетьман Б. Хмельницький. Саме цим можна пояснити приписування Л. Кубалею винятково негативних якостей гетьману в цих нарисах. Зокрема однією з таких характеристик є підкреслене пияцтво Б. Хмельницького: «усі військові дії залежали від того, чи був гетьман п'яний, чи тверезий. Від того також залежала карність і порядок у таборі. Коли він пив, пило ціле військо...» [29, s. 261].

У нарисі «Bitwa pod Beresteczkiem» Л. Кубаля зобразив гетьмана з досить «демонічними» рисами: «Коли, оточений владиками, хрестами, світлом, серед співів, дзвонів, кадил і цілої пишноти костельної, в червоному одязі, в князівській шапці на голові вийшов з намету і понурим оком провів довкола, відразу порядок і дисципліна поверталися до табору. Тремтіло все, коли на чолі полковників проходив шеренги, коли злився, ричав як буря, кляв на всі сторони світу і пекла і страшив людей своїм жахливим голосом, червоним обличчям, кривавими очима і спіненими устами» [29, s. 247]. Саме на образ такого козацького гетьмана звернув увагу польський письменник Г. Сенкевич, підкресливши, що в цьому описі міститься «цілий образ того страшного чоловіка, який, окрім усього,

будить у нас подив і зацікавлення. Та постать покрита до цього часу якоюсь таємницею» [275, s. 693].

Слід додати, що вплив Л. Кубалі на уявлення про Б. Хмельницького також можна спостерігати у відомого художника Я. Матейка. Сучасний краківський дослідник А. Свьонтек, досліджуючи образ козацького гетьмана на полотнах художника, звернув увагу на його еволюцію та на можливе запозичення з нарисів Л. Кубалі. Дослідник зауважив, що, якщо на перших картинах художника гетьмана було зображено радше негативно, то пізніше Я. Матейко подав зовсім інший образ гетьмана, принаймні не негативний, а повний внутрішніх суперечностей. Автор доводить, що для зображення на картині «Bohdan Chmielnicki z Tuhań-Wejert pod Lwowem» Б. Хмельницького художник точно користувався працями Ю. Шуйського. Також Я. Матейку, на думку автора, була відома праця Л. Кубалі, в якій детально описаний цей сюжет. Матейкове бачення цих подій виглядає більш подібним до Л. Кубалі, ніж до Ю. Шуйського. На картині, так само як і в нарисі, постає перед гетьманом постать Яна з Дуклі, яка врятувала Львів від його нападу [308, s. 114] (Див. Додаток Д.).

Взагалі Л. Кубалю показав Б. Хмельницького як жорсткого командуючого, який піде на будь-які жертви, щоб досягти поставленої мети: «Хмельницький, бачучи, що штурм не вдався, крові козацької не жаліючи, вирішив розпочати облогу (...) виставив усі сили і не щадив крові і людей, аби закінчити зі Збаражем» [95, s. 126].

Для досліджень Л. Кубалі характерна також авторська емпатія, тобто співпереживання героєві. Зокрема, описуючи попередні домовленості польського короля з Б. Хмельницьким під Зборовом, історик намагався увійти у становище гетьмана: «Тяжча була справа з Хмельницьким (...) Усі його приготування, надії зазнали невдач. Що для нього було 40000 козаків, коли він мав у рази більше; що для нього гетьманство, коли він хотів і мав удільну владу? Його обіцянки і погрози пішли в ніщо, хлопська чернь мусила повернутись у підданство, орда з королівського дозволу могла брати в ясир людей, яким він свободу

обіцяв» [95, s. 151]. Майже так само було й у таборі під Берестечком: «Гетьман козацький ходив як неприкаяний по наметах, часами ніби прокидався від страшного сну, розкидав накази, грозив цілому світу, кляв і знову впадав в апатію і – пив цілими днями. (...) Що творилося в душі того чоловіка, який на все знаходив рішення, а тільки для себе спокою знайти не міг, того ніхто точно не знав... » [29, s. 261]

Слід підкреслити, що перші два томи нарисів історик побудував переважно на польських хроніках та щоденниках. Зокрема найбільш часто він посилався на «Літописець, або Хронічку різних справ і подій...» Й. Єрлича, «Аннали Польщі від смерті Владислава IV» В. Коховського та «Щоденник» С. Освенціма. Природньо, що автори цих джерел мали пропольську орієнтацію. Так для В. Коховського Б. Хмельницький уособлював головну причину нещастя Речі Посполитої. Придворний історіограф Яна II Казимира, а услід за ним і Л. Кубаля, хоч і визнавав полководницький та дипломатичний хист козацького гетьмана, дуже часто приписував йому слова або дії, які були вигадками. Наприклад, один із перших успіхів козаків під Зборовом Л. Кубаля, посилаючись на В. Коховського, пояснив так: «На дорозі від Збаража до Зборова (...) ріс великий дуб. Там, як оповідають, заховався Хмельницький (...) ціле військо польське перерахував і оглянув поле битви» [95, s. 139].

Третій том «Szkiców Historycznych» з'явився друком у 1910 р. Незважаючи на те, що нариси хронологічно стосувалися подій після 1654 р., дослідник звернув окрему увагу на діяльність Б. Хмельницького перед Переяславською радою. Висвітлення політики гетьмана до Переяслава переслідувало у Л. Кубалі дві мети. По-перше, між першими двома томами і третім томом «Szkiców Historycznych» була майже тридцятирічна перерва, тому нарис «Bogdan Chmielnicki i jego działalność do r. 1654», який розпочинає третю серію нарисів, став своєрідною актуалізацією подій для читача. По-друге, Л. Кубаля вважав, що однією з причин

«Північної семилітньої війни», яка точилася протягом 1654–1660 рр., стала політика Б. Хмельницького: «Хмельницький піддався в 1654 р. Москві і накликав війну, яку описати прагну» [30, s. 6–7].

Історик, як і більшість інших дослідників, які писали про події повстання і зверталися до постаті гетьмана, порушив питання щодо його походження. Л. Кубаля дотримувався думки про його нешляхетське походження: «народився в Черкасах, ймовірно в 1596 році, був сином заможного козацького сотника і підстарости чигиринського». Дослідник припустив, що, можливо, майбутній гетьман мав військове шляхетство, але підкреслив, що воно жодним чином не підтверджене [30, s. 19–20].

Для тодішніх дослідників історії Хмельниччини походження гетьмана відіграло істотну роль у відображенні причин і перебігу повстання, адже одна справа, коли повстає шляхтич, а інша – коли на виступ наслідуються звичайний козак. Ця проблема піднімалася ще в джерелах часів повстання, які зазвичай характеризували походження Б. Хмельницького як низьке або «плебейське». Прикладом може слугувати праця польського хроніста В. Коховського. Наголошення на низькому соціальному статусі мало занизити значення постаті Б. Хмельницького в очах читача. Наприклад, це можна помітити і в дослідженнях львівського історика-аматора Ф. Равіти-Гавронського, який популяризував версію про єврейське нешляхетське походження Б. Хмельницького [264, s. 170 – 171].

Висвітлюючи це питання, Л. Кубаля спробував показати всю його складність. Історик докладно проаналізував цю проблему, але зробив це переважно у посиланнях [152, s. 339]. З цього приводу слід наголосити, що сучасна польська дослідниця В. Юлковська припустила, що для того, щоб не руйнувати художньої нарації, історик усі суперечливі питання, пов'язані з тою чи іншою проблемою, висвітлював у посиланнях [255, s. 172].

Діяльність Б. Хмельницького до початку повстання польський історик охарактеризував як гідну довіри й корисну для підтримання політичної стабільності Речі Посполитої. Більше того, як таку, що взагалі не вказувала на підготовку до

бунту: «...ніколи не бував у жодних повстаннях чи свавільних козацьких бунтах, завжди був вірний війську Речі Посполитої» [30, s. 20–22].

Якщо у попередніх дослідженнях Л. Кубаля більше характеризував Б. Хмельницького як бунтівника та неприятеля, то у пізніших нарисах гетьман набрав рис державного діяча і постав творцем козацької держави, ідея якої, на думку історика, прийшла йому після перших несподіваних перемог над коронним військом в 1648 р. Л. Кубаля підкреслив: «виникла в його голові ідея козацької держави, кордони якої хотів поширити на територію цілої польської Русі, тобто на київську митрополію» [30, s. 9]. І власне саме з позиції державного діяча Л. Кубаля порівняв українського гетьмана з О. Кромвелем.

Тяжкість умов, в яких перебував Б. Хмельницький, на відміну від О. Кромвеля, була пов'язана, на думку Л. Кубалі, з тим, що його влада з усіх боків мала відкриті кордони. Окрім того, «...все треба було створювати: фінанси, господарство, адміністрацію, стосунки з сусідніми державами. Мусив добирати і навчати людей, вдивлятися в найдрібніші деталі. А те, що його військо не помирало з голоду, що воно мало зброю, гарних шпигунів і вигідних агентів, що йому ніколи не бракувало грошей... то його особиста заслуга, якій можна позаздрити, і не лише у нас, у Польщі» [30, s. 7–8].

Щодо держави Б. Хмельницького історик спробував проаналізувати чинники, які допомагали її будувати. Зокрема він вважав, що непересічне значення у цьому питанні мало оточення Б. Хмельницького, яке складалося переважно з його родичів. Саме воно відіграло визначну роль у придушенні бунтів, які часто виникали серед козаків, особливо після поразок козацького війська [30, s. 12].

Л. Кубаля позитивно відгукувався також про генеральну військову канцелярію часів Б. Хмельницького, очолювану Іваном Виговським. Історик підкреслював надзвичайну ретельність, з якою у ній велась особливо міжнародна кореспонденція: «Гетьман мав власних секретарів і пильнував, аби листи до султана, цісаря, хана, шведського короля, лорда протектора, до Ракочі і обох господарів, і до всіх чиновників, і впливових осіб у Москві, в Туреччині, в Криму і в Польщі

були правильні в титулах, формі і навіть написані відповідним стилем. Найбільш важливі, здається, редагував сам» [30, s. 12].

Хоч пізнішим нарисам притаманний менший ступінь белетризації в описах, у них також не обійшлося без романтичних нот в образі гетьмана. Так само як і в нарисі «Облога Збаража і битва під Зборовом», тут можна зустріти неодноразові згадки про пияцтво Б. Хмельницького. Але, на відміну від попередніх текстів, тут його пристрасть до алкоголю виглядає виправданою: «А пив до смерті, коли мусив робити те, чого не хотів» [30, s. 18]. Також, на відміну від ранніх нарисів, тут, у поданні Л. Кубалі, його згубна звичка не впливала на політику гетьмана: «Але пияцтво і зрушення, яким так легко піддавався, не мали вплив на перебіг публічних справ. Був подібний до бездонної холодної глибини, яка залишається непорушною, хоч на її поверхні величезні бурі бушують» [30, s. 18–19].

Проте слід зазначити, що незважаючи на такі досить позитивні характеристики, для Л. Кубалі Б. Хмельницький залишався все ж зрадником та бунтівником: якщо Олівер Кромвель, на його думку, «підносив свою батьківщину, то другий [Б. Хмельницький – О. П.] – її нищив і зраджував» [30, s. 8–9].

Примітною рисою нарисів Л. Кубалі, опублікованих після 1910 р., стало помітне розширення їх джерельної бази дослідження за рахунок джерел суто козацького походження – літописів та матеріалів «АЮЗР», праць таких істориків, як Дмитро Банти-Каменський, Микола Маркевич та Ізмаїл Срезневський. Можна припустити, що знайомство з цими джерелами та літературою сприяло виваженості образу Б. Хмельницького, тобто Л. Кубалю всіляко намагався показати постать гетьмана та його значення як для польської, так і для української сторони. Зокрема більш детально почав вимальовуватись образ Б. Хмельницького-оборонця православної віри, особливо у нарисі, який стосувався Переяславської ради 1654 р. Саме православ'я, відповідно до логіки Л. Кубалі, стало основою вибору Московського царства як нового союзника для геть-

мана Б. Хмельницького. І саме таку аргументацію подав історик у промові гетьмана в Переяславі: «(...) прагну народ руський з неволі визволити, за віру православну воювати...» [116, s. 50].

Також історик наголошував на порівнянні Б. Хмельницького з Мойсеєм: до Києва гетьман «в'їжджав 24 грудня, в неділю ввечері, серед пострілів гармат і дзвонів. Весь люд вибіг і вітав його, як Мойсея, рятівника, визволителя» [30, s. 25]. Таке порівняння може бути свідченням того, що історик намагався показати ту роль, яку мав гетьман для усього руського населення та козаків.

Власне намагання Л. Кубалі продемонструвати значення постаті гетьмана для обох конфліктних сторін добре простежується в описі смерті та поховання Б. Хмельницького. Демонструючи польську точку зору, історик цитував В. Коховського: «помер (...) підлий трунар спокою, що Крим, Москву, Дакію, Семиграддя і Оттоманську державу на нас кинув – тягар для Польщі, кара Божа для Русі» [123, s. 214]. Козацька сторона істориком представлена досить промовистою непрямомою цитатою з «Истории Малороссии» М. Маркевича: «Сироти ми нещасні – батьку, куди ж ти подівся? Хто про нас буде думати? Хто захистить від ворогів? Хто нас рятувати буде? Зайшло наше сонце, а ми на загибель лишилися!» [123, s. 215]. У самій праці цього історика першої половини ХІХ ст. цей опис виглядає так: «Кто теперь поженет врагов наших и защитит нас от них? Померкло солнце наше! мы остались врагам на расхищение» [193, s. 382]. Як бачимо, польський історик додав два вирази до слів з роботи М. Маркевича, але саме вони презентують Б. Хмельницького не лише як козацького гетьмана, яких до нього було багато, а й як «батька руського народу». Окрім цього, Л. Кубалю констатував, що гетьман до того ж став творцем козацької держави: «Тут у Суботові (...) знаходиться гроб Хмельницького, а з ним похована і козацька держава» [123, s. 216].

Підсумовуючи зазначимо, що постать Б. Хмельницького у дослідженнях Л. Кубалі загалом посідала вагоме місце. Більшість дослідників, які звертали

увагу на образ козацького гетьмана у творчості польського історика, підкреслювали складність та суперечливість цього персонажу. У проаналізованих вище дослідженнях бачення польським істориком постаті Б. Хмельницького розглядались переважно суто статично, тобто без еволюції та змін. Більшість істориків торкались цього питання у контексті більш конкретних проблем та у рамках синтетичних оглядів історії подій та регіону, про які писав Л. Кубаля. Цікаву спробу проаналізувати загальний образ Б. Хмельницького у творчому доробку польського історика чи не вперше зробила А. Ткачук. Вона зауважила різницю у зображенні Б. Хмельницького у перших двох томах «Szkiców historycznych» та пізніших дослідженнях, але більш детального висвітлення цей аспект у дослідженнях авторки не отримав.

Формування образу Б. Хмельницького у його дослідженнях можна розділити на два етапи. Основу джерельної бази для перших за часом появи тематичних досліджень історика склали польські джерела, переважно хроніки Я. Рудавського, В. Коховського, Й. Єрлича, які не відрізнялися позитивним трактуванням діяльності козацького гетьмана. Тому часто Л. Кубаля, слідуючи за джерелом, зображав Б. Хмельницького як доволі підступного ворога. Окрім того, не можна залишити поза увагою вплив на його наукову діяльність з боку драматургічного доробку Л. Кубалі. З високим ступенем імовірності можна припустити, що саме драматичність такого персонажу як Б. Хмельницький була перенесена до нарисів з неопублікованої дотепер його драми «Русь» («Богдан Хмельницький»). Про вплив письменницької діяльності на наукові праці автора свідчить також присутність у них авторської емпатії та формування чіткої структури «герой-антигерой» в «Szkiców historycznych».

Другий етап досліджень історика відзначився зміною підходу до написання нарисів та розширенням джерельної бази. Зокрема помітно збільшилась у його дослідженнях кількість використаних матеріалів «АЮЗР». Знайомство з ними посприяло виваженості суджень історика щодо постаті гетьмана та його діяльності. Свідченням цього може бути зміщення акценту з образу бунтівника

на образ державного діяча та спроби автора у власних творах порівняти погляди на діяльність Б. Хмельницького, характерні для представників обох протиборчих сторін.

4.2. Хмельниччина як один з центральних сюжетів у дослідженнях Л. Кубалі

З постаттю Б. Хмельницького у дослідженнях Л. Кубалі нероздільно пов'язані події польсько-козацького протистояння середини XVII ст. Комплексно питання інтерпретації Хмельниччини в науковому доробку Л. Кубалі в історіографії майже не розглядалося. Єдина праця, де присутня спроба узагальнити погляди Л. Кубалі на події Хмельниччини, це праці львівської дослідниці О. Рудої [201; 199]. Переважна ж більшість істориків звертали увагу на це питання у контексті дослідження більш конкретних проблем: битв та облог, укладання договорів, зокрема Переяславської ради тощо.

Досить багато уваги дослідники присвятили характеристиці польським істориком перебігу бойових дій під час повстання Б. Хмельницького. Увага до військових сюжетів у працях Л. Кубалі була помічена одразу після виходу його першого тому нарисів. Зокрема в огляді нової літератури, написаному відомим польським письменником Г. Сенкевичем під псевдонімом Літвос (Litwos) було висловлене щире захоплення описами облоги Збаража та битви під Берестечком у нарисі Л. Кубалі [274]. Дослідник джерел повісті «Вогнем і мечем» Ю. Кіяс вважав, що саме ці нариси були запозичені Г. Сенкевичем для цього твору [262, s. 131–134].

Якщо говорити про суто наукове вивчення військових сюжетів Хмельниччини у творах Л. Кубалі, то зацікавлення ним розпочалося з середини 1970-х рр. зі статті познанської дослідниці А. Кубяк. Вона проаналізувала творчий доробок історика як джерела з історії військової справи Речі Посполитої XVII ст. Авторка зазначила, що Л. Кубаля намагався зобразити перебіг подій об'єктивно і певним чином йому це вдалося. Проте А. Кубяк також підкреслила, що праці історика

скоріше можна назвати оповіданнями, аніж повноцінними науковими дослідженнями, оскільки їм бракує синтетичного підходу [271, s.111]. Також вона зазначила, що описи військових операцій вказують на те, що автор не розумів усіх стратегічних особливостей тих подій і пов'язала це з відсутністю військового досвіду в самого Л. Кубалі [271, s.110].

Інший дослідник історії військової справи М. Франц проаналізував творчий доробок Л. Кубалі як джерело до вивчення історії козацького військового мистецтва. Його стаття – це огляд нарисів Л. Кубалі, присвячених польсько-козацьким війнам XVII ст. [244, s. 33] Автор дійшов висновку, що праці Л. Кубалі не були класичними дослідженнями з історії військової справи, проте для дослідників вони й до сьогодні мають вагоме значення [244, s. 47].

Розглядаючи польську історіографію битви під Батогом 1652 р., сучасний український дослідник історії козаччини В. Степанков звернув особливу увагу на нарис «Krwawe swaty» Л. Кубалі. На його думку, нарис став першою спробою в польській історіографії з'ясувати причини, передумови і перебіг битви. Він підкреслив схожість поглядів Л. Кубалі з українським дослідником М. Костомаровим стосовно політики молдавського господаря Василіє Лупу, яка стала ледь не основним чинником поновлення українсько-польських воєнних дій. Також український історик підкреслив суто романтичне забарвлення цього нарису. На його думку, хоч польський учений і сконструював нарис на основі змісту польських джерел, але без їх критичного аналізу, тому його опис значною мірою має риси белетристичної оповіді. Л. Кубаля творить модель ходу битви не на основі аналізу інформації наявних джерел, а на підмурку власної уяви, керуючись принципом, що власне так це й могло відбуватися. Причому він настільки талановито намалював яскраву й переконливу панораму подій, що будь-якому читачеві складно уникнути зачарування нею й, відповідно, засумніватися у її правдивості. Все зображено так майстерно, що навіть дрібні деталі не лише не породжують сумнівів, а, навпаки, вселяють додаткову впевненість в істинності сказаного [207, с. 208–210]. Нарис «Obleżenie Zbaraża i

bitwa pod Zborowem» також стисло проаналізувала сучасна дослідниця Н. Білик [160].

Сучасний дослідник польсько-українських стосунків А. Стемпнік зауважив, що погляди польських істориків того часу на причини повстання під проводом Б. Хмельницького та загалом на цей конфлікт переважно пов'язані з належністю дослідників до конкретної історичної школи другої половини ХІХ ст.: краківської, варшавської або львівської.

Наприклад, більшість представників краківської «песимістичної» історичної школи розглядала повстання як результат своєчасно нерозв'язаної «козацької проблеми». Скажімо, відомий історик Ю. Шуйський вважав, що до повстання призвела політика грабіжницької колонізації України. Інший представник цієї школи М. Бобжинський також пов'язував вибух повстання з жорстокою політикою Речі Посполитої на українських теренах [305, s. 199].

Варшавські ж історики переважно вбачали причини конфлікту в особистості Б. Хмельницького. Наприклад, Т. Корзон та В. Смоленський вважали, що повстання спалахнуло через виключно особисте бажання гетьмана помститися Д. Чаплинському. Що більше, на їхню думку, Б. Хмельницький скористався скрутною соціально-економічною ситуацією на українських землях. Так само особисту кривду та особисті зацікавлення козацького гетьмана за головні причини конфлікту вважав і львівський історик А. Левицький [305, s. 204–206].

Слід зазначити, що, аналізуючи доробок будь-якого польського історика ХІХ ст., виняткову складність зумовлює усталене в історіографії намагання вписати кожного вченого другої половини ХІХ ст. до однієї зі згаданих вище трьох шкіл. Творчість Л. Кубалі тут не є винятком. Так К. Тименецький у власному дослідженні відніс його до представників «львівської історичної школи» [312, s. 67]. Пізніше Л. Кубалю до цієї ж школи віднесла й А. Кубяк [271, s. 112]. При цьому дослідниця зробила власне припущення, ґрунтуючись на аналізі мети діяльності «львівської історичної школи» – критичному представленні минулого. З такою характеристикою не погодилась краківська

дослідниця Д. Редерова, вважаючи, що джерельний педантизм львівських польських представників історичної науки не дозволяє віднести Л. Кубалю до цього осередку [294, s. 195]. Єдине, що поєднувало історика та представників цієї школи – це уникання ними дискусій стосовно загального бачення польської історії та причин занепаду Речі Посполитої.

З виходом у світ присвяченого Л. Кубалі нариску краківського історика Г. Барича стала побутувати думка про його тривалу конфронтацію в ідейних поглядах з представниками краківської історичної школи, зокрема з М. Бобжинським [227].

У свою чергу Є. Матерніцький зазначив, що з упевненістю можна стверджувати, що хоч Л. Кубаля, як правило, не долучався до дискусій між варшавською та краківською школами, але його погляди, без сумніву, були ближчими до першої, ніж до другої [281, s. 238]. Таким чином на сьогодні питання належності Л. Кубалі до якоїсь із трьох історіографічних шкіл залишається відкритим. Ця особливість історика може бути проілюстрована також на аналізі його уявлень про вплив потужного польсько-козацького протистояння на історію Польщі у XVII ст.

Дослідниця О. Руда вважає, що Л. Кубаля посідав нейтральну позицію між поглядами песимістичної краківської школи та оптимістичної варшавської. Використовуючи багатий архівний і монографічний матеріал, Л. Кубаля подавав читачам лише образ минулого, даючи їм право на власну оцінку історичних подій [201, s. 225].

Своєрідність підходу Л. Кубалі до теми передусім проявляється у його спробі окреслити природу Хмельниччини. Зазвичай події 1648 – 1654 рр. в істориків отримували певне стале термінологічне окреслення: бунт, повстання, війна тощо. Наприклад, краківський історик Ю. Шуйський називав ці події «внутрішньою козацько-руською революцією» [305, s. 199]. Представник варшавської історичної школи Т. Корзон називав ці події «бунтом» [305, s. 204–205]. На відміну від цих істориків, Л. Кубаля не мав чітко визначеного терміну, яким

позначав описувані ним події. Слід наголосити, що найбільш часто вживаними в його нарисах щодо цих подій були поняття «бунт» і «повстання». Якщо навіть історик і не називав самі події конкретним терміном, то часто Б. Хмельницького характеризував власне як «бунтівника» [95, s. 105]. Хоча інколи в його працях можна натрапити й на такі терміни як «домова війна» [29, s. 246], «рокош» [95, s. 105], «ребелія» [145, s. 229] або «козацька війна» [29, s. 233]. Можна припустити, що така поліваріантність термінів щодо подій XVII ст. у працях дослідника частково пов'язана з використовуваними ним джерелами. Наприклад, цитуючи Ф. Обуховича у нарисі «Pierwsze «Liberum Veto», Л. Кубаля назвав ці події «домовою війною» [101, s. 90]. Користуючись мовою офіційної реляції про Зборівську кампанію у нарисі «Obleżenie Zbaraża», він підкреслив: «з яких причин року 1648 козаки підбурені одним бунтівником (...) піднесли рокош проти Речі Посполитої» [95, s. 105].

Щодо встановлення причин початку козацького повстання Л. Кубаля займав проміжну позицію між представниками варшавського та краківського осередків. З одного боку, історик вважав однією з причин повстання соціально-економічну політику Речі Посполитої на українських територіях, а з іншого – підкреслював визначну роль постаті Б. Хмельницького та вплив його конфлікту з Д. Чаплинським, що й став приводом для повстання.

Розглядаючи соціально-економічні причини повстання, польський історик звернув увагу на стан українських воєводств напередодні нього. У другому томі дослідження «Jerzy Ossoliński» він зауважив, що майже десятиліття на території України панувало суцільне невдоволення. Його причиною стала прийнята в 1638 р. «Ординація Війська Запорізького», яка зменшила козацький реєстр до 6000, перетворивши кілька десятків тисяч вільних козаків на селян. У такому стані «козаки зі школи Конашевича, де кожен може самостійно цілою армією керувати, сиділи без діла, або служили в нижчих рангах реєстровців. Козаки з-під Смоленська і Хотина заробляли собі на життя рибальством або ходили за панським плугом» [71, s. 134].

Історик також визнавав існування утисків щодо селян на українських землях, які породжували з їх боку ненависть до Речі Посполитої. Л. Кубаля вважав це небезпечним явищем, оскільки після «Ординації» серед селян стало чимало професійних військових козаків. «У такому разі, – наголошував Л. Кубаля, – козацька справа ставала поступово справою руського люду, підбурюваного попами-схизматиками, козаками, які стали селянами. (...), а оскільки Річ Посполита козаків заспокоїти не хотіла і не могла, то вибух повстання був лише питанням часу» [71, s. 134].

Іншим поштовхом до повстання, на думку Л. Кубалі, стало рішення сейму 1646 р., яке скасувало всі приготування до війни з Туреччиною. Історик досить негативно оцінив таку політику польського сейму, адже «можна безпечно гнобити невільників, збільшуючи тиск до останнього, але розв'язати пута і хотіти їх зав'язати знову, того без пролитої крові зробити не можна» [71, s. 138].

Як вже зазначалось, історик був переконаний у тому, що провідну роль у повстанні відіграв саме Б. Хмельницький. Л. Кубаля підкреслив, що гетьман з досвіду писаря добре знав слабкість королівської влади і розумів, що Річ Посполита добровільно ніколи не змінить ординації.

У другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. у польській історіографії Хмельниччини виникало питання стосовно існування домовленостей між Владиславом ІV та козаками у 1646 р., закріплених у привілеї із запевненням, що коронне військо піде не далі, ніж Біла Церква. До таких істориків належали К. Шайноха та Л. Кубаля [164, с. 220]. Він також припускав можливість перспективи щодо укріплення монаршої влади протягом війни з Туреччиною: «Взагалі (...) Хмельницький, як і інші досвідчені в боях козаки, могли скоріше сподіватися, що під час турецької війни королю вдасться змінити Польщу на абсолютну монархію, яка їм забезпечить рівні права, аніж вірити в те, що король доможеться від шляхти повернення козакам колишніх привілеїв і вольностей». Саме в цьому, на думку дослідника, слід було шукати джерело козацьких уявлень

стосовно того, що «король гніватися не буде», якщо вони піднімуть повстання [71, s. 137].

Згідно з Л. Кубалею, невирішений конфлікт з Д. Чаплинським спричинив перетворення Б. Хмельницького на своєрідного «месника» [71, s. 140], якого в ньому вбачали козаки та селяни. Що більше, гетьман скористався невдоволеннями, які почали ширитися серед населення: «помітивши, що вся Русь схильна до повстання, він вирішив з цього скористатися» [71, s. 139–140].

На початковий етап повстання історик звернув увагу в монографії «Jerzy Ossoliński», де козацька проблема розкривається на тлі основного протистояння між двома групами польської шляхти – противниками та прибічниками коронного канцлера. Козаки та козацький «бунт», на його думку, були використані як інструмент дискредитації політики Є. Оссолінського, якого називали «автором громадянської війни» та звинувачували в домовленостях з Б. Хмельницьким [71, s. 178]. Оскільки історик сконцентрувався на політичному протистоянні між шляхтою, військові дії ним тут практично не висвітлювалися та спеціально не аналізувалися. Досить побіжно автором було описано битви під Жовтими Водами, Корсунем та Пилявцями. Так про битви під Жовтими Водами та Корсунем уміщено лише два речення: «частина [польського війська], яка йшла полем, була зраджена реєстровцями, знищена під Жовтими Водами. Переможець одразу рушив за гетьманами, догнав їх під Корсунем, табір розбив, військо знищив, гетьманів живих узяв до неволі» [71, s. 148; 89, s. 75].

Попри неувагу до самого перебігу бойових дій, Л. Кубаля зацентрувався на наслідках перемоги у цих битвах для стану справ на українських землях: «Після перших двох погромів коронного війська, коли шляхта втекла, стосунки на Україні змінилися. Вся королівська земля стала маєтком війська запорозького. Бояри і поповичі увійшли до козацьких реєстрів; з міщан, хто захотів, із селян – хто заслужив. Що жило – погнало в козацтво; після Корсуня важко було знайти в селах чоловіка, щоб сам не пішов, або сина не послав» [71, s. 148].

Пилявецьку битву історик вже охарактеризував трохи докладніше. Л. Кубалю вважав цю битву соромом для польського війська. Як у монографії «Jerzy Ossoliński», так і в нарисі «Obleżenie Lwowa w 1648 r.», дослідник критикував підготовку польського війська та особливо висловлював своє невдоволення його керівництвом, а саме гетьманами Д. Заславським, М. Остророгом та А. Конєцьпольським, яких, користуючись висловом Б. Хмельницького, він називав відповідно «периною, латиною та дитиною» [71, s. 205].

Загалом, характеризуючи ці три битви, історик вважав перші перемоги козацького війська суто випадковими. Проте саме вони, на його думку, спричинили появу у Б. Хмельницького ідеї про створення незалежної держави [30, s. 9].

Військові події наступних років були висвітлені Л. Кубалею значно детальніше, адже їм дослідник присвятив окремі нариси. Йдеться про облогу Львова [89], облогу Збаража, битви під Зборовом [95], Берестечком [29], Батогом та Жванцем [145]. Якщо поглянути на загальний науковий доробок автора, то слід констатувати, що нариси власне про військові дії становили переважну більшість його праць, що дало підставу його сучаснику, львівському вченому Л. Фінклю, назвати його істориком-баталістом [243, s. 520].

Окрім того, саме у цих нарисах проявився увесь письменницький талант Л. Кубалі, за який він посів особливе місце в польській історичній науці. Історик досить яскравою та емоційною мовою описував ці події. Наприклад, у нарисі «Облога Збаража» він зазначив: «У мовчанні, з калатанням серця, з напруженою увагою, чекали на неприятеля, який ревучи та виючи, як хвилі бурхливого моря, вдаряв тут і там у вали фальшивими атаками...» [95, s. 114].

Окрім емоційної мови, притаманної для цих праць, у них також був присутній суб'єктивізм автора. Насамперед історик однозначно ставав на бік польського війська, характеризуючи його як «наше», а козацьке – винятково як «вороже» та «неприятельське». Також дещо надмірно ним було підкреслено патріотизм та героїзм поляків. Наприклад, у тому ж нарисі про Збараж історик писав: «Багато вояків, які перший раз до бою стали, не мали уявлення про небезпеку,

яка їм загрожувала (...). Які б там не були мотиви, що привели і затримали їх під Збаражем, ніщо не може їм відняти героїзму, бо грудьми своїми вони постановили стримати похід неприятеля, щоб батьківщина і себе, і їх потім могла захистити» [95, s. 111].

Динамічність описуваних істориком битв привернули увагу Г. Сенкевича. Ю. Кіяс зазначає, що письменник чимало перейняв інформації саме з нарисів, присвячених військовим сюжетам. Так, наприклад, перебіг подій під Збаражем у більшості був перенесений з відповідного нарису Л. Кубалі. Як доводить Ю. Кіяс, з нього Г. Сенкевич взяв як загальний опис приготування до оборони Збаража, так і дрібні деталі, такі як згадку про закордонні півтори тисячі війська, боротьбу за табір, вогні в даліні, військові на валах, банкет в замку, присяги, які давав Б. Хмельницький ханові. Так само було перенесено особливості штурму, перерахування козацьких полків, атаки гусарії, напад Бурлая на полки Фірлея та смерть Бурлая [262, s. 130]. Навіть такі деталі як використання заслон від пострілів, вживання кінського м'яса, штурм Б. Хмельницького під час перенесення зі старих на нові вали, так само як і факт, що пороху вистачить на шість днів також походять з нарису Л. Кубалі [262, s. 131].

Як відомо, завершення Зборівської кампанії 1649 р. увінчало укладення відповідної угоди. Тогочасна польська історична наука переважно сприймала Зборівську угоду, як прояв слабкості Речі Посполитої і вважала будь-який компроміс з Б. Хмельницьким просто неможливим [305, s. 211]. Л. Кубалю чітко не висловлювався з цього приводу. Для дослідника це був насамперед кінець першого етапу боротьби: «Перша козацька війна закінчилася, як відомо, Зборівським трактатом. Тієї угоди ані Річ Посполита, ані Хмельницький дотримуватись не збирались, і серед взаємних скарг пройшов цілий наступний рік, в якому ані спокою, ані війни не було» [29, s. 233]. З іншого боку, укладення Зборівської угоди, на думку Л. Кубалі, стало найвищим тріумфом дипломатії Є. Осолінського [71, s. 310].

Як видно з наведеної цитати, сторони не збирались дотримуватися умов, адже в самому договорі історик вбачав загрозу існуванню шляхетської Речі Посполитої: «Угода робила з Хмельницького силу, для якої королівська влада нічого не значила (...). Урядника, котрий мав 40000 війська з необмеженою владою і у якого без війни з сусідньою силою булави було не відібрати, не можна називати підданим» [95, s. 154].

Битва під Берестечком, яка стала першою перемогою для польського війська, також детально була описана істориком. Проте ускладнює аналіз цього нарису відсутність посилань на джерела, якими користувався дослідник. Так само як і Збаразька кампанія, Берестечко ним було зображене винятково як героїчний сюжет в історії польського війська. Зокрема так автор описав польських гусарів: «Одразу за хоругвами шляхти побачив (...) ядро польського війська, славу і гордість Речі Посполитої: гусарію в усій красі. (...) Йшли гучно й різко, як янголи у срібній зброї; шуміли і бриніли крила на залізних плечах; блищала дорогим камінням кінська зброя...» [29, s. 240].

Знову ж варто зазначити, що битва під Берестечком теж була у значній мірі перейнята Г. Сенкевичем. Відповідно до порівняння Ю. Кіяса, ця битва була названа найбільшою битвою в історії світу в обох текстах, також знаходимо Ярему Вишневецького, який женеться без шапки, благословення підканцлера, смерть Амурата, викрадення Б. Хмельницького, «обмивання землі після битви», благання козаків про милість, переговори, вибір нового полководця – І. Богуна, прокладання дороги через болото, виїзд І. Богуна з табору, понурий настрій переможців та королівські сльози [262, s. 132].

Досить негативно в цьому нарисі історик охарактеризував короля Яна Казимира і як полководця, і як політика. Власне укладення Білоцерківського договору Л. Кубаля вважав помилкою політики короля, яка викликала суцільне невдоволення серед шляхти саме тим, що після битви під Берестечком, коли польська армія отримала перемогу, замість того, щоб закінчити війну, уклали з

Б. Хмельницьким угоду, яка дала йому можливість підготувати нові сили [101, s. 69].

Присвячений битві під Батогом нарис «Krwawe swaty», взагалі був першою спробою в польській історіографії з'ясувати причини, передумови й перебіг битви. У цьому нарисі історик досить жорстко охарактеризував козацько-татарський спосіб ведення війни, а про саму битву висловився так: «...рана Речі Посполитої. В окопах обозу 20000 трупів (...); квіт шляхетської молоді і багато знаменитих та досвідчених офіцерів» [81, s. 151].

Жванецька кампанія розпочала волоську кампанію 1653 р., яка була «для Речі Посполитої несприятлива, для козаків оплакана і не дуже вдала для об'єднаних князів: семигородського, мультянського та волоського господарів» [145, s. 173]. Приводом до цієї війни, на думку Л. Кубалі, стало бажання Б. Хмельницького отримати Волоське князівство, приєднати до нього Україну і таким чином з виборного козацького гетьмана перетворитись на васала Османської імперії [145, s. 174]. Угоду з кримським ханом, яку було підписано після поразки польського війська, Л. Кубаля назвав ганебною [145, s. 251] та «руїною честі Речі Посполитої», а саму цю виправу «марною і легковажною» [145, s. 248]. Власне Л. Кубаля серед істориком не був винятком, вважаючи, що гетьман не міг дотриматися Жванецьких домовленостей.

Отже, підсумовуючи зауважимо, що описуючи конфліктні події середини XVII ст. дослідник до кінця не визначився з їх термінологічним окресленням описуваних ним подій. Переважно використовував термін «повстання», «козацька війна», «домо́ва війна» тощо. Початковий етап повстання Б. Хмельницького не отримав у дослідника широкого висвітлення, натомість більш детально істориком зображуватися події після облоги Львова в 1648 р. Увага дослідника переважно фокусувалася на битвах, що давало можливість для побудови захоплюючої для читача нарації. Описи військових протистоянь мали слугувати прикладами польської мужності та хоробрості для польського читача.

Описуючи укладенні договори та домовленості, Л. Кубаля не вважав, що обидві сторони будуть їх дотримуватися.

Історіографічна традиція дослідження інтерпретації Л. Кубалею причин, перебігу та наслідків Хмельниччини переважно представлена дослідженнями лише окремих сюжетів таких як Збаразька битва чи Берестечко та власне постаті Б. Хмельницького. Їх відтворення польським істориком частково досліджували В. Степанков, Н. Білик, А. Кубяк, М. Франц та ін. Спробу узагальнити особливості висвітлення подій Хмельниччини Л. Кубалею здійснила О. Руда.

Формування та зміна образу Б. Хмельницького у науковому доробку історика мало два етапи. Більшість дослідників, які звертали увагу на образ козацького гетьмана у творчості польського історика, підкреслювали складність та суперечливість цього персонажу. Значною мірою це може бути пов'язано з впливом на його наукову діяльність з боку драматургічного досвіду, на користь чого може свідчити присутність у нарисах елементів авторської емпатії та формування чіткої структури «герой-антигерой». Пізніші дослідження історика характеризуються розширенням джерельної бази за рахунок джерел козацького походження, що посприяло більш виваженому представленню особи гетьмана та його діяльності. У цьому випадку в працях Л. Кубалі відбулася своєрідна заміна образу Б. Хмельницького-бунтівника на образ державного діяча.

Насамперед козацько-польський конфлікт для Л. Кубалі став головною причиною ослаблення Речі Посполитої та, як наслідок, подальшого втягнення її у «Північну семилітню війну», яка тривала протягом 1654 – 1660 рр. Причиною повстання ним вважались політичні передумови, які ускладнили соціально-економічне становище на українських землях. Зокрема такими політичними актами стали прийняття «Ординації Війська Запорозького» у 1638 р., яка спричинила перетворення значної кількості козаків на селян, а також рішення сейму 1646 р., яким було скасовано всі приготування до війни з Туреччиною. Не останнє місце

у розгортанні повстання, на його думку, посів конфлікт Б. Хмельницького з Д. Чаплинським.

Оскільки історик напевно не мав на меті зобразити добу Хмельниччини у цілому, то він практично не звернув уваги на перебіг військових дій на початковому етапі повстання, тобто фактично поза його увагою залишилися Жовтоводська, Корсунська та Пилявецька битви. Натомість більш детально він описав облогу Львова і Збаража, битви під Зборовом, Берестечком та Жванцем. Нариси, присвячені цим подіям, не містили якихось власних оцінок автора, а їх метою було відтворення ходу бойових дій за хронологічним принципом.

На відміну від відтворення перебігу битв, значно менше уваги він звернув на козацько-польські угоди. Однак, скажімо, у Зборівському договорі Л. Кубалю вбачав загрозу існуванню Речі Посполитої та неможливість контролювати подальшу діяльність Б. Хмельницького. Натомість Білоцерківські домовленості для нього стали результатом помилкової політики Яна II Казимира, якому замість укладання угоди слід було б завершити війну. Жванецька ж угода Л. Кубалею взагалі вважалася принизливою для Речі Посполитої.

У цілому саме Хмельниччина в дослідженнях Л. Кубалю постає головною причиною ослаблення Речі Посполитої та, як наслідок, подальшого втягнення її у «Північну семилітню війну». Серед передумов повстання історик виокремив передусім політичні, які у свою чергу ускладнювали соціально-економічне становище населення на українських землях. Не останнє місце в цьому також історик відвів постаті Б. Хмельницького та його конфлікту з Д. Чаплинським.

РОЗДІЛ 5

ПЕРЕЯСЛАВСЬКА РАДА ТА ГАДЯЦЬКА УГОДА В ІНТЕРПРИТАЦІЇ ЛЮДВІКА КУБАЛІ

5.1. Причини скликання та значення Переяславської ради у трактуванні Л. Кубалі

Аналіз поглядів Л. Кубалі на роль та значення подій у Переяславі 1654 р. знайшли часткове відображення в історіографії. Першим, хто звернувся до цього питання, був І. Крип'якевич. Він залишив свій відгук на дослідження, опубліковане в 1904 р. у часописі «Kwartalnik Historyczny», написане Л. Кубалею до 250-ї річниці Переяславської ради. Український історик звернув увагу на неточності, присутні в аналізі статей Переяславської угоди, а також необізнаність Л. Кубалі з історіографією проблеми [187, s. 17–19].

Матеріали цього дослідження, додавши окремі відомості про стан релігійного життя напередодні Переяславської ради, Л. Кубала переніс до третього тому «Szkiców historycznych» [116], присвячених перебігу московського етапу «Північної семилітньої війни». Зокрема до праць Л. Кубалі у цьому контексті зверталися в українській та польській історіографії О. Ясь [223] і М. Нагельський [195] відповідно. Скажімо, О. Ясь у дослідженні «Образи Переяслава в українській історіографії академічної доби (початок ХІХ – кінець 80-х років ХХ століття)» звернув увагу на коментарі Л. Кубалі щодо намірів, які переслідував Б. Хмельницький, укладаючи Переяславський акт, а саме на прагнення не тільки отримати допомогу супроти Польщі, а й за сприянням царських військ зміцнити свою владу в Україні. Подібні погляди, на думку О. Яся, висловлював також В. Липинський у монографії «Україна на переломі» [223, s. 556].

Сучасний польський історик М. Нагельський вважає, що окремі положення праць Л. Кубалі помітно вплинули на подальше дослідження подій Переяславської ради в польській історіографії. М. Нагельський вказав на досить

критичне ставлення його старшого колеги по цеху до самої угоди, але водночас той все ж підкреслював, що козацька старшина мала вибір: «віддати всі староства й спадкові маєтки шляхти, йти в підданство до Речі Посполитої і під татарську зверхність (після Жванця. – М. Н.) – або піддатися Москві». Окрім того, він зауважив, що Л. Кубаля перебільшував, коли писав, що внаслідок Переяславської угоди виникла сильна опозиція до козацького гетьмана на чолі з полковником І. Богуном, який насправді не прийняв присягу [195, s. 661]. Також М. Нагельський підкреслив, що всупереч тому, що в 1950-х рр. праці Л. Кубалі, як репрезентанта польської «буржуазно-шляхетської історіографії» оцінювали дуже критично, багато його міркувань лишаються актуальними й донині. Наприклад, це його оцінка Переяславської угоди й домовлених пунктів про вольності й привілеї Війська Запорозького як заслуги Б. Хмельницького, оскільки пізніші умови, нав'язані його наступникам, мали небагато спільного з тими, що підписувалися в березні 1654 р. [195, s. 661].

Переяславську раду 1654 р. історик вважав надзвичайно важливою історичною подією, адже вона завершила власне повстання Б. Хмельницького та спричинила «велику війну, яка не лише Польщу, а й цілу північну та східну Європу потрясла» [116, s. 47; 117, s. 220]. З підпорядкуванням козацьких земель під протекторат Москви конфлікт вийшов поза межі Речі Посполитої перетворившись на міжнародний.

Як зауважив А. Стемпнік, у польській історіографії ХІХ ст. переважно побутувала думка, що причиною укладення угоди Б. Хмельницького з Московським царством стала безвихідь, у якій опинився козацький гетьман [305, s. 211]. З цього приводу історик зазначив: «Він [Б. Хмельницький – О.П.] добре відчував, що повага до нього никне, а небезпека наближається. Селяни його слухати не хотіли, старі вояки через одного загинули, багато козаків до Росії перебралось, край знищений, міста і села спалені, населення зменшилось, меч Речі Посполитої висів над його головою, а турецька допомога була сумнівна. Змушений був слухати прокльони людей через те, що продає їх туркам і татарам,

що проливає кров для своїх особистих інтересів – відчував загальну відразу, розпач і безсилля. Ходив цілими днями по хаті, то знову вибігав у поле, блукав по спалених довкола селах, сіпав головою, стискав долоні та шарпав волосся. Після деякого часу повернувся до кімнати і відправив посольство до Москви» [145, s. 211].

Аналізуючи причини вибору саме московського протекторату, історик особливу увагу звернув на релігійний чинник та на стан православної церкви на українських землях. Слід зауважити, що ця проблема частково вже отримала висвітлення у першому дослідженні історика «Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce» [124; 125]. Головна увага у цьому дослідженні зверталася на феномен стрімкого проникнення реформаційних впливів на польські землі. У межах цієї проблеми історик окремо сконцентрувався на аналізі причин напруженості відносин між православною та католицькою церквами як одного з чинників, що сприяв популярності реформаційних релігійних течій.

Загалом сам стан католицької церкви в часи С. Оріховського історик опишував як незадовільний, перш за все, через діяльність духівництва [124, s. 55–56], яка породжувала небажання долучатися до католицького обряду серед простого населення та викликала чимало суперечностей зі шляхтою [124, s. 67]. Сама ж Польща конфесійно була сильно розділена: половина була католицькою, а половина – грецького обряду. Католицизм на польських землях, на думку історика, було дуже слабке, найслабше серед усіх народів Європи [124, s. 55–56]. Однак це не завадило автору підкреслити, що в релігійному житті Західної Європи особливе місце посіла Польська держава: «Польща була місцем бою, на якому стикалися дві потуги, які тримали совість Європи. Блискавки Ватикану, ненависть Царгороду не стосувалися греків, римлян, німців чи французів, а били по нашій землі, де на цілій лінії від Ризької затоки до Чорного моря стикалися два обряди з окремими цивілізаціями, з окремими людськими характерами.

Стоять до сьогодні поруч шпичасті вежі і куполи, але взаємна ненависть духівництва була і є ганьбою християнства» [124, s. 49–50].

Коріння напруженості у взаєминах між двома конфесіями, на його думку, також полягали в непослідовній діяльності католицького духівництва. Історик наголошував, що руське населення першої половини XVI ст., з одного боку, нехтувало латинським обрядом, але з іншого, мало на це привід. Самостійність руської церкви, її пряме підпорядкування Царгородському патріарху та близькість з Московським царством спричинила те, що польська влада, йдучи за інтересами латинського духовенства, дозволила себе переконати в тому, що Русь є природним ворогом Польщі, бо готова у будь-який час перейти на сторону Московського царства. Таке було ставлення католицизму до східної віри: загальна суспільна думка підважувала патріотизм руського населення в польському королівстві, а католицьке духовенство загалом не визнавало їх за християн. Таким чином польська влада здійснювала таку політику, яка, на думку Л. Кубалі, стала однією з головних причин занепаду Речі Посполитої [124, s. 59].

Слід підкреслити, що у своїх ранніх працях історик переважно негативно характеризував православне духівництво, вважаючи його передусім ворогами, які підтримують козаків та намовляють селян боротися проти поляків [145, s. 216]. Після зміни перспективи, коли головним ворогом для Речі Посполитої стало Московське царство, православне духовенство перестало трактуватися ним як суто вороже. Демонстративним прикладом може бути подання ним образу київського митрополита С. Косова, приязного до Речі Посполитої, супротивника Московського царства, проте безсилового на тлі владного гетьмана [116, s. 63–64]. Український історик С. Томашівський не погодився з такою оцінкою постаті митрополита, вважаючи, що Л. Кубаля оцінив його діяльність занадто позитивно. С. Томашівський пов'язав це, перш за все, з національною заангажованістю («пропольськими поглядами») польського історика, які завадили побачити недоліки політики митрополита [216, с. 20].

В оцінці Л. Кубалі, саме підпорядкування московському патріархату було важливішим, ніж політичний акт Переяславської Ради, адже забезпечило б панування Москви на Україні, яке б спиралося саме на об'єднаній церкві й не залежало б тоді від гетьманських рішень. Фактично під контролем московського патріарха знаходилася б вся Русь, межі якої сягали набагато далі, ніж підпорядковані козакам землі.

Небажання руської православної церкви до об'єднання з московським патріархатом, як підкреслив історик, пояснювалось набагато глибшими причинами, ніж могло здаватися [116, s. 69]. Київська митрополія, «колиска християнства на північному сході Європи, свята матір, як її називали, руського народу» [116, s. 69] мала значний вплив на відокремленість національного характеру руського народу, яке Москва не була в стані побороти. На думку Л. Кубалі, ця відмінність існує й до сьогодні (тобто до початку ХХ ст.) [116, s. 70].

Намагаючись продемонструвати культурну прірву між двома православними церквами, Л. Кубаля вдався до об'ємного ретроспективного опису. Історик вважав, що не останнє місце у формуванні відмінностей між двома церквами, належало впливам Речі Посполитої, завдяки чому в руській церкві відбулося багато змін, а саме введено чимало католицьких звичаїв. Стараннями Й. Борецького було ліквідовано багато непотрібних звичаїв, а митрополит П. Могила намагався запровадити єдність у ритуалі, засновував школи та академії, наказував друкувати літургічні книги, очистив і підняв церкву так високо і надихнув її таким почуттям вищості, що руське духовенство вважало православ'я в Києві за найчистішу форму східної церкви, а московитів за єретиків.

Натомість московське духовенство історик описував як «темне». Л. Кубаля підкреслив, що через незнання ним грецької мови до літургії потрапило багато помилок, і досить грубих, на думку автора, звичаїв, яких навіть патріарх Никон викорінити не зміг [116, s. 70]. Історик підкреслював те, що московити хрестилися двома пальцями, а «русини – трьома на доказ чистої віри в Трійцю».

Також він указував на те, що в московській церкві не було ані казань, ані хорального співу; святкували інші свята та шанували інших святих [116, s. 71].

Л. Кубаля також звертав увагу на існування різниці в обряді хрещення. Під час хрещення на Русі можна було три рази зануритися або облитися, в той час як у Москві обливатися не дозволяли, дитину разом з хресними ставили перед двома обличчям на схід і тільки після молитов три рази занурювали у воду, причому чимало дітей гинуло. Історик наголошував, що для руських вірян такі відмінності багато значили, адже вони боялися, що після підпорядкування на них чекає повторне хрещення. Л. Кубаля підкреслив, що антагонізм київської та московської церкви дійшов до такої зятості, що московити православних русинів взагалі не вважали за християн [116, s. 71].

Також, відповідно до роздумів Л. Кубалі, руську церкву не могли задовільнити майбутні ієрархічні стосунки. Руський єпископ «жив як вільний громадянин під покровительством прав Речі Посполитої», тоді як Москва сама ставитиме митрополита та єпископів, а духовенство буде сплачувати вищі податки. Підсумовуючи загальні настрої серед київського духовенства, історик зазначив: «Краще смерть, аніж московський митрополит у Києві» [116, s. 71]. Проте все ж найбільшою перешкодою до об'єднання обох церков, згідно з істориком, стало підпорядкування руської церкви патріархату Царгородському. Дослідник вважав, що ця приналежність для Русі стала тим самим, що для Польщі підпорядкування Риму. Власне константинопольське підпорядкування Київської митрополії було джерелом влади київського митрополита, тому перехід під владу патріарха Московського означав кінець його відносної самостійності.

Описуючи процес присягання на вірність московському цареві, історик підкреслював різницю між польським та московським ставленням до підданих. Після опису відмови воєводи В. Бутурліна на прохання Б. Хмельницького теж присягнути, оскільки нібито цар ніколи не порушить прав козаків, історик зазначив, що наприклад польський король завжди присягав на вірність своїм підданним, а сенатори підтверджують домовленості своїми підписами [116, s. 54–55].

Відповідно до поглядів історика, Переяславська рада та домовленості з Москвою стали ініціативою та справою винятково Б. Хмельницького та його власних амбіцій. Л. Кубаля вказав на цілковитий опір з боку старшини, проте його виявилось недостатньо. Він підкреслив, що старшина та полковники бачили наміри гетьмана піддатися цареві, бо перемовини вже тривали кілька місяців і могли йому завадити, але мусили визнати, що в тому стані, в якому тоді знаходилась Україна, іншого виходу не було. Точніше вибір був такий: « або віддати усі староства шляхті, йти у підданство до Речі Посполитої і під зверхність татарську, або піддатися Москві» [116, s. 58]. Окрім того, згідно з його тезою, московське підданство вважалось тимчасовим, так само як і попереднє турецьке [116, s. 57].

Дослідник також підкреслив небажання українського населення присягати московському цареві, вказавши на досить малу кількість людей, які на це згодились. Особливо драматично ці події розвивалися для київської православної церкви, для якої, на думку Л. Кубалі, цей день був великою «безповоротною втратою» [116, s. 63].

Аналізуючи Березневі статті, історик зауважив, що в них «козаки виступають як пани на Україні; промовляють від імені всього краю, подібно як шляхта Речі Посполитої». Піддаючись цареві, передавали йому цілий край, духовенство, «українну» шляхту, міщан та селян. Б. Хмельницький був, за висловом київського патріарха С. Косова у листі до царя, «начальником і володарем нашої землі, опікуном усіх». Історик також зазначив, що «статті Хмельницького», були більш прийнятними для козацтва, на відміну від наступних договорів, укладених послідовниками гетьмана, де провідна роль та місце козаків поступово зменшувалися, а самі вони поступово перетворювались на «поліцію краю» [116, s. 89].

Таким чином, у баченні історика Переяславська рада 1654 р. стала поворотним моментом у процесі переростання внутрішнього польсько-козацького протистояння в конфлікт між Московським царством і Річчю

Посполитою. Безпосередніми причинами для пошуку нових союзників Б. Хмельницьким стало безвихідне становище гетьмана. В свою чергу на вибір нового союзника перш за все вплинула спільність віросповідання. Проте разом з тим історик вважав перехід під Московський протекторат згубним не лише для панування Речі Посполитої на цих теренах, а й для самих козаків і щонайбільше для руської православної церкви.

5.2. Час гетьманування І. Виговського та Ю. Хмельницького в оцінці Л. Кубалі

Загалом Л. Кубаля досить незначну увагу звернув на події, які відбулися після смерті Б. Хмельницького. Про Корсунську раду, де було обрано гетьманом І. Виговського, історик лише побіжно згадав [134, s. 88–89]. Подальша політика нового гетьмана розкривалася автором переважно у контексті підписання Гадяцької угоди, якій дослідник присвятив два нариси «Ugoda Hadziaska» [134] та «Zerwanie ugody Hadziackiej» [150] у заключному, шостому, томі «Wojny duńskie i pokój oliwski». У них історик детально розглянув причини та хід укладення договору, проаналізував документи, оцінив ставлення обох сторін до об'єднання та вказав причини скасування цієї домовленості.

Якщо аналізувати загальне сприйняття Гадяцького договору в польській історичній науці другої половини XIX – початку XX ст., то слід зазначити, що польськими істориками вона трактувалася як досить позитивне явище у польсько-козацьких стосунках XVII ст. після тривалого протистояння. Як вважає сучасний дослідник К. Бобятинський, перші монографічні праці польських істориків з теми Гадяча постали саме з метою підважити негативний образ цього миру з козаками, який подавали у своїх працях українські та російські дослідники. Власне на противагу їм польські дослідники прославляли саму ідею Гадяцької унії, зображуючи її як перемогу західної культури на українських землях. Водночас ними зазвичай підкреслювалося, що саме козацька сторона несе цілковиту

провину за провал цього проекту через відсутність державотворчих тенденцій [161, с. 348].

У свою чергу дослідниця О. Руда вважає, що багато польських істориків, хоч і були прихильниками Гадяцької унії, насправді не вірили у можливість її довгого існування. На її думку, однією з визначальних умов нетривалості цієї угоди вони вважали саме втручання Московського царства у козацькі справи (М. Бобжинський, А. Левицький, В. Смоленський, А. Яблоновський, А. Соколовський) [199, с. 162–168].

Дослідники підкреслюють, що Гадяцький договір у польській історіографії означеного періоду часто прирівнювався до інших важливих союзів у польській історії, наприклад, Городельської чи Люблінської уній [269, s. 40–41]. Гадяцька угода також розглядалася у порівнянні зі Зборівською угодою 1649 р. У цьому контексті угода в Гадячі розцінювалася як така, що мала позитивні наслідки для Речі Посполитої, у той час як Зборівську вважали проявом слабкості польської влади [199, с. 162–168].

Л. Кубаля вважав, що будь-яке польсько-козацьке порозуміння було неможливе за життя Б. Хмельницького, адже «добрим знаком втілення надії» до налагодження стосунків між Річчю Посполитою та козаками історик назвав саме смерть гетьмана [134, s. 84].

Серед чинників, що безпосередньо вплинули на політичне зближення козаків та поляків, історик насамперед відзначив загальну політичну ситуацію, яка склалася напередодні перемовин. Не останнє місце у ній відіграла політика Московського царства, котра після смерті Б. Хмельницького почала поступово урізати козацькі привілеї, обмежуючи гарантовані їм статтями 1654 р. права. Саме це змусило, на думку історика, І. Виговського до пошуку нових союзників серед шведів, татар та поляків [134, s. 88].

До цього ж його також спонукали козацькі повстання, які спалахнули як реакція на отримання ним гетьманської булави. Серед них повстання Я. Барабаша та М. Пушкаря [134, s. 92–93]. Саме невдала спроба придушити повстання

останнього, як вважав історик, остаточно «змусили козаччину і Виговського до пошуку татарської допомоги, і заодно польської» [134, s. 94]. Після цього розпочались перемовини спочатку зі шведами, чий посол у той час перебував у Чигирині, а потім з татарами та поляками.

Не лише стрімке погіршення ситуації у Війську Запорозькому вплинуло на переговори. Так само до угоди з козаками підштовхувало й складне політичне становище самої Речі Посполитої: конфлікт зі шведами та Московським царством. Тривалий час на сеймі не могли вирішити, з ким саме слід одразу ж укласти мир (з московитами, козаками чи шведами). Від самого початку польська шляхта противилася таким тенденціям щодо укладення миру. Ставлення польської шляхти до примирення з козаками Л. Кубаля продемонстрував промовою познанського воєводи Я. Лещинського: «Козаки шляхетства не бажають і не розуміють його, а якщо якийсь [козак – О.П.] би прагнув, то не треба відмовляти; а хоч би окремої провінції домагалися, не дуже я б засмутився, якби тільки від нас [шляхти] були залежні» [134, s. 106].

Л. Кубаля наголошував на бажанні саме короля укласти союз з козаками, який би надавав їм рівні права в Речі Посполитій: «Король бажав, аби зв'язок козаків з Річчю Посполитою був не підданством, (...), а спільністю з Польщею, на кшталт унії з Литвою. Як литвини, мали козаки право на привілеї, ставити власних чиновників, відправляти послів на сейми і становити власне, окреме тіло в організмі Речі Посполитої» [134, s. 107].

Історик неодноразово зіставляв становище українських земель у складі Речі Посполитої та Московського царства. У його дослідницькій аргументації таке порівняння було способом продемонструвати переваги перебування у союзі з поляками, коли козаки мали набагато більше прав та повноважень, аніж під протекцією московського царя.

На його думку, такі переваги стосувалися практично усіх сфер життя на українських землях. Насамперед, історик протиставляв московське та польське трактування української землі: «Поляки називають її своїм плодом і частиною, а

московити – чужою річчю, своєю власністю» [134, s. 114–115]. Московське ж панування він називав «ярмом неволі» [134, s. 114–115].

Історик вказував на невтішні зміни також для православної церкви, які набрали обертів після входження українських земель під протекторат Московського царства. Словами архієпископа чернігівського Л. Барановича історик описав цю ситуацію так: «Коли ми поклонилися царю, він обіцяв не порушувати наших прав, а тепер прислав нам такі пункти, що мусимо захищати нашу свободу. Коли ми були під владою короля, то він наших вольностей не порушував, а ми поклонившись царю, аби він християнську віру від польського утиску боронив, аби нас не покатоличено або до унії не втягнуто» [134, s. 91]. Л. Кубаля зауважував, що втручання у релігійне життя України мало на меті пряме підпорядкування Руської митрополії Москві.

Негативні зміни стосувалися також внутрішніх справ козаків, оскільки московська влада намагалася забезпечити постійне перебування своїх ставленників на українських землях, у той час як Річ Посполита обіцяла їм у цьому повну свободу [134, s. 114–115]. Теж різниця була відчутна, коли мова заходила про козацькі доходи, коли «...всі доходи відбирає цар для себе, не дозволяє бідному козаку пити горілки, меду і пива...» [134, s. 114–115]. Переміни стосувалися й культурного життя: «Наказує Вам носити московські кожухи і лапті, стародавні звичаї хоче загубити і ледве вас за людей вважає, радий був би вам язика повідтинати, аби ви не говорили, і очі повикльовувати, аби ви не дивилися» [134, s. 114–115].

На думку історика, козаки для Московського царства передусім були військовим інструментом для завоювання польських територій: «...тримає вас, допоки нас поляків кров'ю вашою не завоює, а потім вас за Біле озеро перенесе, а Україну заселить своїми московськими хлопами» [134, s. 114–115]. Хоча слід підкреслити, що у його дослідженнях козаки теж трактуються як військова сила, об'єднання з якою допомогло б Речі Посполитій у війні з Данією [150, s. 252 – 253].

У цілому в описаній істориком ситуації Гадяцька унія постає як спосіб порятунку для козаків від гніту Московського царства та повернення до складу Речі Посполитої: «Рятуйтеся, поки час, об'єднуйтеся з нами, рятуймо спільну вітчизну, котра кличе до вас: «Я вас народила не для Москви, а для Польщі, виховувала, живила, будьте моїми дітьми, а не виродками» [134, s. 114–115].

У своєму дослідженні Л. Кубаля звернув окрему увагу на досить актуальну і в сучасній історіографії проблему оригіналу договору Гадяцької унії. Історик провів порівняння змісту двох документів: сеймової конституції 1659 р. та тексту угоди від 6 (16) вересня 1658 р. з печаткою та підписом І. Виговського, який знаходився тоді в рукописному фонді бібліотеки імені Чарторийських [210]. Саме останній документ історик вважав оригінальним. Л. Кубаля звернув увагу на те, що він був не у всьому згодний з сеймовою конституцією 1659 р. [134, s. 120].

Дослідник подав головні відмінності двох документів щодо релігійного питання та стану греко-католицької церкви на території Руського князівства після підписання договору. Так у рукописі зазначено, що всі, хто хочуть змінити віру, повинні її змінювати або на католицьку, або на православну, але не на греко-католицьку. В той самий час сеймова конституція цього не проголошувала. Такі зміни в документі історик пов'язав з намаганням шляхти врятувати уніатів [134, s. 120].

Також різниця спостерігалася в питанні про чини в Руському князівстві. Зокрема урізалися повноваження гетьмана в Київському воєводстві [134, s. 120–121]. Було дозволено, аби в Київському воєводстві був завжди сенатор православний, а в Брацлавському і Чернігівському було записано в конституції то православний, то католик, а не виключно православний [134, s. 120–121].

На жаль, Л. Кубаля лише згадав про різночитання у цих двох документах, аде не висловив жодних припущень стосовно цих змін та того, як саме вони вплинули на подальшу долю Гадяцького договору.

Л. Кубаля належав до тих істориків, які не бачили майбутнього для існування Гадяцької угоди. Головним приводом для змін у трактуванні угоди, відповідно до тез історика, стали окремі прагнення козаків. По-перше, це територіальні зміни: розширення території Руського князівства за рахунок Волинського, Подільського, Руського, Белзького воєводств і Червоної Русі [150, s. 239–240]. По-друге, релігійне питання надалі не знаходило спільного вирішення, адже козаки наполягали на скасуванні унії та остаточному поверненні православним їхніх церковних маєтностей [150, s. 238–239].

Внесені козаками зміни до пунктів домовленостей, як підкреслив історик, «змінювали в основі Гадяцьку угоду» [150, s. 240–241]. Передусім втілення у життя договору, згідно з Л. Кубалею, підважувало саме існування шляхетської основи Речі Посполитої. Історик писав, що «болісно від того, що давня слава сарматського роду знікчемніла. Даром свободи обдаровано останніх з людей» [150, s. 251–252]. Тут проблемним стало питання зрівняння частини козацької старшин у правах зі шляхтою. Проте одночасно Л. Кубаля зауважував, що краще надати їм ці права, аніж з ними воювати: «... нехай буде зрівняна стародавня шляхта з людьми, котрі не знають свого походження, що однак станеться, коли не зобов'яжемо цілком шляхетних, а точно роздражнимо згаданих, котрі заподіють нам набагато більшого клопоту, ніж виявлять вдячності за допущення до прерогатив» [150, s. 251–252]. У такому випадку «маємо зганьбити шляхетський клейнод, прикрасити ним убивць, крадіїв, які відчувають до нас ненависть, людей диких та неписьменних обдарувати найвищими посадами, маємо терпіти холопів у сенаті» [150, s. 251].

Усі зміни, внесені козаками, відповідно до поглядів Л. Кубалі, польська сторона прийняти не могла. Так визнання православної церкви призвело б до прямих утисків греко-католиків зі сторони корони. Також одвічно поєднана з польськими землями Русь не могла бути від'єднаною від неї і перетворитись на окрему частину, яка тільки «на словах» була б поєднана з короною [150, s. 251].

До того ж, сильна і самостійна влада гетьмана та 40-тисячне військо, яке могло подвоїтися у разі дотримання усіх вимог договору, викликало сумніви щодо вірності І. Виговського: «буде коритися доки захоче, а як не захоче буде диктувати умови РП (...). Де гарантія, що буде вірний, що не захоче піти за голосом черні?» [150, s. 251].

Незважаючи на такі песимістичні настрої серед шляхти, договір все ж таки було прийнято, проте зі змінами, котрі були описані істориком у попередньому нарисі. Від самого початку існування угоди польська шляхта, на думку історика, вважала її тимчасовим явищем, власне як і попередню Зборівську угоду [150, s. 252–253]. З огляду на стан, у якому перебувала Річ Посполита, необхідно було отримати козацьку військову допомогу і аж ніяк не воювати з ними [150, s. 252–253]. «Треба їх [козаків – О.П.] – писав історик, цитуючи С. К. Беншовського, – приголубити, а як з нами об'єднаються, можна буде повернути давній лад. Оголосимо свободу віросповідання і повернемо маєтності уніатів. Самоуправління Русі (...) також довго тривати не буде. Козаки про це зараз думають, а їхні наступники вже не так гаряче за це будуть боротись і поступово все повернеться до давнього стану» [150, s. 252–253].

Історик досить вдало зобразив розбіжності поглядів козацької спільноти на підписання Гадяцького договору. Відповідно до його міркувань, частина козацтва взагалі не бажала об'єднання: «Козаки як відомо ані Руського князівства, ані угоди не хотіли» [150, s. 253]. Найбільшим страхом для них було повернення шляхти до своїх колишніх володінь, бо козаків цікавили лише маєтності, які вони отримали в результаті повстання Б. Хмельницького. Власне той, хто зможе їм гарантувати їх збереження, «москаль чи турок» [150, s. 254], того протекції прагнули. Через це Річ Посполита не могла розраховувати на їхню відданість. У такій ситуації, згідно з роздумами Л. Кубалі, козаки розглядали московський протекторат, який їм не забороняв походи на Чорне море, а якщо ж він не виправдає їхніх очікувань, то протекція Туреччини теж була б добра, адже султан не вимагав податків і беріг від татарських наїздів [150, s. 254].

Історик був переконаний, що козаки не розуміли користі від сильної влади гетьмана, яка б могла забезпечити їм усе, чого вони прагнули [150, s. 254]. Тим більше надані І. Виговському та депутатам маєтності, як вважав Л. Кубаля, пробуджували заздрість і обурення серед козаків [150, s. 254]. Також на неприйняття унії козацькою стороною вплинула внутрішня незгода між І. Виговськими та Ю. Хмельницьким, яка полягала у незадоволенні останнього стрімким зростанням влади гетьмана [150, s. 254]. Козаків не влаштовували і нові війська, які мали стати залогою в найбільших їх містах. На думку історика, їх вони сприймали так само, як до цього московських воєвод [150, s. 255].

Також історик підкреслював неспроможність козаків будувати свою державу, вказавши на особливий козацький характер, який проявлявся у здатності та бажанні лише підкорятися, а не створювати: «Хто буде сильний – того і ми будемо» [150, s. 257].

Політика Ю. Хмельницького автором розглядалася досить побіжно. Л. Кубаля мало уваги звернув власне на зміну влади у козаків, тобто на те, як саме до неї прийшов Ю. Хмельницький. Єдине, на чому він зосередився в цьому контексті, так це на присязі Ю. Хмельницького московському цареві, тобто прийнятті ним Переяславських статей 1659 р. Хоча слід зауважити, що історик подав Ю. Хмельницького більше жертвою обставин, аніж ініціатором нової угоди.

Значно більшу увагу історик звернув на угоди, підписані в 1660 р. Підписання Оливського трактату зі шведами у 1660 р. розв'язало руки польському війську в боротьбі з Московським царством, яке почало військові дії ще під час перемовин зі шведами [136, s. 355].

За ключовий момент московсько-польської війни 1659–1660 р. Л. Кубаля вважав Чуднівську угоду, котра була підписана між козаками та поляками 1660 р. Її основою стали статті Гадяцького договору 1658 р., окрім тієї частини, котра стосувалася Великого Князівства Руського [136, s. 399–400]. Саме підписання цієї угоди для Л. Кубалі – це подія, котра досить оптимістично закінчила період «Північної семилітньої війни»: фактично Річ Посполита хоча й

не повернула собі контроль над козацькими землями, але передусім припинила тривалий стан війни, в якому вона перебувала майже десятиліття. Проте історик із песимізмом дивився на майбутнє Речі Посполитої, оскільки вважав, що польська держава не змогла скористатися з цієї перемоги, «котра відкривала шлях до відновлення кордонів за умовами Полянського трактату» [136, s. 413].

Отже, Гадяцька угода у контексті тодішніх польсько-козацьких відносин була оцінена як позитивне явище, проте разом з тим історик вважав, що такий союз не мав підстав для тривалого існування, оскільки не міг задовільнити в повній мірі потреб і вимог обох сторін.

Серед причин укладення договору між козаками та Московським царством історик виокремив, насамперед, безвихідне становище гетьмана, і відповідно ініціатива належала Б. Хмельницькому. Вибір нового союзника передусім був продиктований спільністю віросповідання. У цьому контексті історик окремо звернув увагу на роль церкви у цих подіях. Історик вважав, що підпорядкування руської православної церкви московському патріархату це насамперед політичний інструмент, який давав можливість контролювати значно більші території, ніж ті, які належали козакам.

Стосовно Гадяцької унії, то як і більшість істориків кінця XIX – початку XX ст., Л. Кубаля не вважав, що вона матиме довготерміновий характер. Історик доводив, що можливостей для цього не було ані зі сторони Речі Посполитої, ані козаків. Розриву стосунків сприяло небажання польської шляхти визнавати рівність з козаками, а козаки, відповідно до тез історика, боялися повернення шляхти до своїх маєтностей.

ВИСНОВКИ

Переважну більшість досліджень Л. Кубалі було присвячено історії Речі Посполитої середини XVII ст. Цей час історик вважав переломним для польської історії, оскільки він ознаменував, на його думку, початок її політичного занепаду. Загалом питання занепаду Речі Посполитої для польської історіографії другої половини XIX – початку XX ст. було чи не найбільш актуальним. Більше того, саме процес пошуку відповіді на це питання започаткував оформлення трьох історіографічних шкіл в польській історіографії означеного періоду: краківської, варшавської та львівської. Науковий доробок Л. Кубалі досить складно жорстко й однозначно вписати до якоїсь із перелічених шкіл, враховуючи його стиль історіописання та погляди на функції історії. Тим більше не вдається цього зробити з огляду на ключовий критерій виокремлення шкіл – погляди на причини занепаду Речі Посполитої. Л. Кубалю не ставив собі за завдання відповісти на це питання. Хоча слід зауважити, що поодинокі такі спроби у його текстах все ж можна віднайти.

Аналіз історіографічної традиції теми дисертаційного дослідження, здійснений за допомогою представлення процесу формування історіографічного образу, що дозволило виокремити чотири етапи формування уявлень істориків щодо особливостей наукового доробку та загального внеску Людвіка Кубалі в історичну науку другої половини XIX – початку XX ст. Слід підкреслити, що першому, прижиттєвому етапу формування його історіографічного образу характерне сприйняття вченого як історика з особливим письменницьким талантом, послідовника більш відомого в наукових колах колеги Кароля Шайнохи, але щоправда такого, який не достатньою мірою володів традиційними на той час методами історичного дослідження.

Другий, «некрологічний» етап репрезентував Л. Кубалю як історика, який писав власні твори для підтримки національного духу польського народу в умовах поділів та такого чия творчість не тільки стала джерелом натхнення для

«Вогнем і мечем» Г. Сенкевича, а й спричинила певним чином викривлене й неповне бачення письменником польсько-козацьких стосунків середини XVII ст.

Третій, науковий, етап насамперед представлений інтерпретацією Г. Барича, який представив історика як дослідника, який серйозно постраждав від політичних колізій другої половини XIX ст., а тому не зміг повною мірою реалізуватись. Починаючи від 1970-х рр. тематична історіографічна традиція переважно повернулася до характеристик, притаманних прижиттєвому образу. Тому образ історика, сформований ще за його а життя, практично не зазнав змін у подальші часи. Єдиною зміною в його образі можна назвати підхід, презентований В. Юлковською. Дослідниця запропонувала поглянути на творчу діяльність Л. Кубалі крізь призму бачення ним функцій та ролі історії в житті суспільства. Таким чином під таким новим кутом зору Л. Кубаля з історика, який не володів повною мірою власним ремеслом, перетворився на досить цілеспрямованого дослідника, метою якого була популяризація героїчного минулого Речі Посполитої для польського народу в умовах відсутності самостійної держави. Праці, що представлені на четвертому, редуційному етапі, переважно представляють Л. Кубаля близького образу започаткованого інтерпретацією Г. Барича.

Як свідчить аналіз наукового доробку Л. Кубалі, у дослідженнях історика, з огляду на його підхід до написання власних, праць виокремлюються три ключових періоди. Перший можна обмежити проміжком між 1869 р. та 1883 рр., а головними його науковими здобутками означити кандидатське дослідження, перші два «Szkiców historycznych» і монографію «Jerzy Ossoliński». Перші два томи нарисів містили фактично вирвані із загального історичного контексту окремі сюжети з історії польсько-козацького протистояння протягом 1648–1653 рр. Ці нариси, на жаль, не характеризуються достатньо різноманітною й повною джерельною базою, що спричинило часті викривлення картин історії конкретних подій автором, часто, навіть, сліпе слідування ним за матеріалом, уміщеним у залучених джерелах.

Період між 1883 – 1910 рр. в житті та науковій діяльності Л. Кубалі умовно можна назвати своєрідною перервою в його науковій діяльності, проте позначився досить активною громадською діяльністю та публікацією різноманітної популяризаторської літератури.

Протягом заключного третього періоду наукової діяльності Л. Кубалі (1910 – 1918 рр.) вийшли друком чотири нових томи його «Szkiców historycznych». Не дивлячись на те, що нариси лишилися ключовою формою нарації історика, у цей час насамперед змінився його підхід у висвітленні історичних подій – їх було вписано до загального контексту.

Поглядам Л. Кубалі на місце й роль історії були властиві романтичні риси. Історія як наука, згідно з ним, повинна перш за все навчити. Своєму баченню дослідник підпорядковував спосіб викладення матеріалу та засоби конструювання історичної нарації. Обраний для цього жанр нарису чи не найбільшою мірою відповідав поставленим завданням, а саме доступності праць для широкого кола читачів, їх громадській популярності. Також якомога краще цьому відповідали художні елементи в наукових текстах Л. Кубалі, що не могло мати місця в рамках позитивістської нарації і викликало чимало критики з боку сучасників на адресу його наукових публікацій.

Проте насправді не можна повністю вписати доробок Л. Кубалі й до власне романтичної традиції історіописання, оскільки історик мав сформовані в душі позитивізму уявлення про історичні джерела та їх роль у дослідженнях. Одночасно він вважав, що слід писати історію з тих джерел, які відомі науці зараз і не чекати, доки всі вони будуть відкриті та введені до наукового обігу. Насамперед така його позиція була пов'язана з нагальною потребою у власній історії тогочасного польського суспільства, а також продиктована своєрідним страхом перед тим, що польську історію напишуть іноземці.

Питання української історії у творчому доробку історика представлені загалом дослідженням козацької доби в загальному контексті історії Речі Посполитої середини XVII ст. У дослідженнях Л. Кубалі поняття «Україна»

доволі часто використовується, але, слід наголосити, без жодного визначення її просторової локалізації та змістовного наповнення. Л. Кубалю вбачав в «Україні» передусім географічний об'єкт, поруч із Поліссям, Волинням та Поділлям. Історик не окреслював «Україну» в чітко усталених адміністративних кордонах, проте в переважній більшості праць, де використовується цей топонім, його територія адміністративно пов'язана з трьома воєводствами: Київським, Чернігівським та Брацлавським. Хоча стосовно останнього воєводства у Л. Кубалі відзначається певна непослідовність, адже Брацлавщина постає то частиною всієї України, то лише складовою Поділля. Описуючи події після Переяславської ради, Л. Кубалю напевно під впливом використовуваних джерел частіше використовував уже термін «Малоросія» або «Мала Русь» стосовно тих українських територій, які відійшли під протекторат Московії.

Соціально-політичні обставини у польсько-українських стосунках другої половини XIX – початку XX ст. призвели до активного використання польським істориком для позначення частини українських земель топонімів «південно-східні креси» та «Русь». Примітно, що у дослідженнях Л. Кубалі така тенденція відсутня. Поняття «креси» не використовується в його працях, а під топонімом «Русь» переважно розуміється територія руської митрополії, частиною якої є Україна. Слід зауважити, що «Русь» визначається у дослідника не лише за суто конфесійною ознакою, а й за етнічною. Україна не трактується ним як політична одиниця, хоча часто виступає як об'єкт з політичною самостійністю. У цьому виразно простежується її козацький характер у трактуванні Л. Кубалі.

Під час характеристики козацтва у дослідженнях Л. Кубалі можна простежити помітну різницю при зображенні козаків як загального явища та окремих ключових історичних осіб з їх середовища. Загальному образу козацтва, особливо в ранніх дослідженнях історика, притаманні спроби демонізації та надання рис винятково деструктивної анархічної сили. Історик не звертав уваги на проблему походження козаків та їх соціальну структуру. Загалом можна вести мову винятково про своєрідний збірний, дещо стереотипний образ звичайного козака

в дослідженнях історика. У той самий час окремі особистості з числа козацтва, хоч і не представлені позитивними персонажами, але отримали в його наукових інтерпретаціях більш розлогі й повні оцінки. Особливо це стосується гетьмана Богдана Хмельницького.

Особистість Б. Хмельницького у дослідженнях Л. Кубалі загалом посідала дуже вагоме місце. Процес формування образу гетьмана у творчому доробку Л. Кубалі можна розділити на два етапи. Оскільки основою джерельної бази для перших тематичних досліджень історика склали переважно польські хроніки, які не відрізнялися вичерпним трактуванням постаті та діяльності козацького гетьмана, то відповідно ним Б. Хмельницький зображувався винятково як ворог з відповідним набором суто негативних рис. З високим ступнем імовірності можна припустити, що на формування образу гетьмана вплинула його драматургічна діяльність Л. Кубалі, що проявляється у присутності елементів авторської емпатії та сформованої чіткої структури «герой-антигерой» у дослідженнях історика.

У свою чергу, другий етап наукової діяльності історика позначився суттєвим розширенням джерельної бази його праць за рахунок використання джерел, котрі висвітлюють також козацьку позицію, а це посприяло виваженості його суджень щодо особи Б. Хмельницького та його діяльності. Свідченням цього може бути зміщення Л. Кубалею акценту з образу гетьмана-бунтівника на образ його як державного діяча, що було особливо характерно для його останніх нарисів.

Згідно з трактуванням польського історика, безпосередньо з діяльністю Б. Хмельницького був пов'язаний козацько-польський конфлікт середини XVII ст., котрий став головною причиною ослаблення Речі Посполитої та, як наслідок, подальшого втягнення її у «Північну семилітню війну». Серед причин розгортання повстання історик підкреслив роль особистого конфлікту Б. Хмельницького з Д. Чаплинським, проте, слід зауважити, що повстання не розглядалося ним виключно крізь призму особистої помсти гетьмана. Л. Кубалея

виокремлював ряд соціально-економічних та політичних причин, які спровокували повстання. Зокрема він критикував політику польської влади на українських землях, яка спричинила перетворення козаків на селян.

Загалом історик практично не звернув уваги на перебіг військових дій на початковому етапі Хмельниччини. Натомість більш детально Л. Кубалею описана облога Львова і Збаража, битви під Зборовом, Берестечком та Жванцем. Описи цих подій мають динамічний та емоційний характер, оскільки мали слугувати прикладом мужності та хоробрості польського війська. У цих нарисах не можна знайти власних авторських оцінок, а лише відтворення ним ходу бойових дій на підставі залучених ним джерел.

Загалом під час відтворення польським істориком подій Хмельниччини, як і у випадку з формуванням ним образу Б. Хмельницького, спостерігаються певні зміни в поданні її змісту та перебігу, якщо порівнювати різні за часом появи його нариси. Спочатку в дослідника це був певний набір суто військових сюжетів, який не представлявся як щось цілісне, на відміну від пізніших досліджень, де події Хмельниччини стали Л. Кубалею трактуватися як головні причини подальшого послаблення Речі Посполитої.

У власних дослідженнях історик звернув увагу на значення козацько-польських угод, укладених в ході Хмельниччини. В оцінці Л. Кубалі усі спроби мирного залагодження польсько-козацького конфлікту були приречені на невдачу, оскільки жодна зі сторін не мала намір їх дотримуватися. Зокрема, у Зборівському договорі Л. Кубаля вбачав загрозу існуванню Речі Посполитої та неможливість контролювати подальшу діяльність Б. Хмельницького, Білоцерківські домовленості, згідно з ним, стали результатом помилкової політики Яна II Казимира, а Жванецька ж угода вважалася принизливою для Речі Посполитої.

Окрему увагу історик звернув на Переяславську раду та союз Б. Хмельницького з Московським царством. Події 1654 р. в Переяславі для дослідника стали однією з передумов розгортання конфлікту, який виходив за межі Речі

Посполитої, а саме її тривала війна з Москвою. Серед причин укладення договору з Московським царством, історик виокремив передусім безвихідне становище гетьмана, а на вибір нового союзника перш за все вплинула спільність віросповідання.

Чимало уваги Л. Кубаля звернув на Гадяцьку унію, яку вважав можливістю примирення двох сторін після тривалих воєн. В уявленні дослідника цей договір був способом порятунку козаків від Московського царства, політика якого була націлена на зменшення, або взагалі ліквідацію козацьких привілеїв. Проте, як і більшість істориків кінця XIX – початку XX ст., дослідник не вірив у можливість його дотримання, оскільки його умови не повноцінно не задовольняли жодну зі сторін. Більш вдалим дипломатичним актом, на думку історика була Чуднівська угода 1660 р., яка передусім припинила десятиліття війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego

1. Sygnatura PKEN 30 Akta Państwowe Komisji Egzaminacyjnej dla dydaktyczne. O stanowisku, które zajmuje historyk w wychowaniu gimnazjalnym i o najodpowiedniejszym sposobie nauczania tejeże.

Archiwum Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności

2. Sygnatura PAU W II-50 Protokoły posiedzeń i akta Oddziału Lwowskiego. Dyskusja w Gronie Lwowskim nad programem prac, Lwów, 11 III 1897.

3. Sygnatura PAU W II-50 s. 11-50 Protokoły posiedzeń i akta Oddziału Lwowskiego. Obrady Grona Lwowskiego w związku z planem prac, Lwów, 9 IV 1897.

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu.**Rękopisy (Rkps. BOssol.)**

4. Rkps. BOssol. 12918 Mf Oss. (Ludwik Kubala. Ruś. Dramat w 6 aktach). Pol. M. 1864–1870.

5. Rkps. BOssol. 12924/III (Papiery Ludwika Kubali. Spis drukowanych prac L. Kubali z notatką biograficzną), k. 325.

6. Rkps. BOssol. 12924/III (Papiery Ludwika Kubali. Listy P. Kulisza do L. Kubali z r. 1882: [Kulisz P. List do L. Kubali od 07.03.1882], k. 327–328.

7. Rkps. BOssol. 12924/III (Papiery Ludwika Kubali. Listy P. Kulisza do L. Kubali z r. 1882: [Kulisz P. List do L. Kubali od 15.03.1882], k. 331.

8. Rkps. BOssol. 12924/III (Papiery Ludwika Kubali. Listy P. Kulisza do L. Kubali z r. 1882: [Kulisz P. List do L. Kubali od 21.04.1882], k. 335.

9. Rkps. BOssol. 12924/III (Papiery Ludwika Kubali. Listy P. Kulisza do

L. Kubali z r. 1882: [Kulisz P. List do L. Kubali od 27.04.1882], k. 339–340.

10. Rkps. BOssol. 12924/III (Papiery Ludwika Kubali. Listy P. Kulisza do L. Kubali z r. 1882: [Kulisz P. List do L. Kubali od 18.05.1882], k. 343–345.

11. Rkps. BOssol. 12924/III (Papiery Ludwika Kubali. Listy P. Kulisza do L. Kubali z r. 1882: [Kulisz P. List do L. Kubali od 28.05.1882], k. 347–348.

12. Rkps. BOssol. 12924/III (Papiery Ludwika Kubali. Listy P. Kulisza do L. Kubali z r. 1882: [Kulisz P. List do L. Kubali od 24.06.1882], k. 349–350.

13. Rkps. BOssol. 12924/III (Papiery Ludwika Kubali. Listy P. Kulisza do L. Kubali z r. 1882: [Kulisz P. List do L. Kubali od 08.07.1882], k. 353.

14. Rkps. BOssol. 12924/III (Papiery Ludwika Kubali. Listy P. Kulisza do L. Kubali z r. 1882: [Kulisz P. List do L. Kubali b.d.], k. 357–360.

Опубліковані джерела

15. Materiały do działalności komisji historycznej AU w Krakowie w latach 1873 – 1918. Wybór źródeł, Wrocław, 1974. 346 s.

16. Rocznik polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Rok 1900–1901. Kraków, 1903. 158 s.

17. Rocznik polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Rok 1902–1903. Kraków, 1903. 175 s.

18. Rocznik polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Rok 1910–1911. Kraków, 1911. 227 s.

19. Rocznik polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Rok 1917–1918. Kraków, 1919. 157 s.

20. Rocznik polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Rok 1918–1919. Kraków, 1920. 144 s.

21. Rocznik zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. Rok 1884. Kraków, 1885. 169 s.

22. Sprawozdanie Dyrekcji C. K. Gimnazjum Lwowskiego im. Franciszka

Józefa za rok szkolny 1876. Lwów, 1876. 103 s.

23. Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazyum Lwowskiego im. Franciszka Józefa za rok szkolny 1877. Lwów, 1877. 84 s.

24. Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazyum Lwowskiego im. Franciszka Józefa za rok szkolny 1878. Lwów, 1878. 89 s.

25. Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazyum Lwowskiego im. Franciszka Józefa za rok szkolny 1885. Lwów, 1885. 95 s.

26. Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazyum Lwowskiego im. Franciszka Józefa za rok szkolny 1890. Lwów, 1890. 111 s.

27. Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazyum Lwowskiego im. Franciszka Józefa za rok szkolny 1895. Lwów, 1895. 69 s.

28. Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazyum Lwowskiego im. Franciszka Józefa za rok szkolny 1907. Lwów, 1907. 110 s.

29. Kubala L. Bitwa pod Beresteczkiem / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya pierwsza*. Lwów, 1881. S. 234–303.

30. Kubala L. Bohdan Chmielnicki i jego działalność do r. 1654 / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya trzecia. Wojna moskiewska r. 1654–1655*. Warszawa, 1910. S. 1–46.

31. Kubala L. Cała Polska się poddaje / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya czwarta. Wojna szwecka w r. 1655 i 1656*. Lwów–Warszawa–Poznań, 1913. S. 133–151.

32. Kubala L. Chmielnicki pod Lwowem. Układy z hanem pod Jezierną / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya trzecia. Wojna moskiewska r. 1654 – 1655*. Warszawa, 1910. S. 292–331.

33. Kubala L. Czarna śmierć / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya druga*. Lwów, 1880. S. 157–169.

34. Kubala L. Druga wojna duńska / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya VI. Wojny duńskie i pokój Oliwski*. Lwów, 1922. S. 160–183.

35. Kubala L. Dwa poselstwa w r. 1654 / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya*

trzecia. Wojna moskiewska r. 1654 – 1655. Warszawa, 1910. S. 120–146.

36. Kubala L. Dwa poselstwa w r. 1654. *Biblioteka warszawska.* 1906, № IV, S. 532–558.

37. Kubala L. Gliński. *Dziennik Literacki.* 1866. R. 15. № 43, S. 676–678.

38. Kubala L. Gliński. *Dziennik Literacki.* 1866. R. 15. № 44, S. 695–698.

39. Kubala L. Gliński. *Dziennik Literacki.* 1866. R. 15. № 45, S. 708–710.

40. Kubala L. Gliński. *Dziennik Literacki.* 1866. R. 15. № 46, S. 724–725.

41. Kubala L. Gliński. *Dziennik Literacki.* 1866. R. 15. № 47, S. 742–744.

42. Kubala L. Gliński. *Dziennik Literacki.* 1866. R. 15. № 48, S. 756–758.

43. Kubala L. Gliński. *Dziennik Literacki.* 1866. R. 15. № 49, S. 775–777.

44. Kubala L. Handel i przemysł za czasów Stanisława Augusta. Kraków, 1872. 39 s.

45. Kubala L. Jan Czarnkowski i jego Kronika (Dokończenie). *Biblioteka Warszawska.* 1871. T. 4. S. 59–75.

46. Kubala L. Jan Czarnkowski i jego Kronika. *Biblioteka Warszawska.* 1871. T. 4. S. 348–365.

47. Kubala L. Jan Kazimierz na Śląsku / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya czwarta. Wojna szwedzka w r. 1655 i 1656.* Lwów–Warszawa–Poznań, 1913. S. 225–250.

48. Kubala L. Jan Kazimierz we Lwowie / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya czwarta. Wojna szwedzka w r. 1655 i 1656.* Lwów–Warszawa–Poznań, 1913. S. 294–315.

49. Kubala L. Janko Czarnkowski i jego Kronika. Poznań. 1931. 24 s.

50. Kubala L. Janusz Radziwiłł i zatarg jego z królem / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya trzecia. Wojna moskiewska r. 1654 – 1655.* Warszawa, 1910. S. 239–266.

51. Kubala L. Jerzy Ossoliński (Ciąg dalszy). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej».* 1879. R. 7. №5. S. 432–442.

52. Kubala L. Jerzy Ossoliński (Ciąg dalszy). *Przewodnik Naukowy i*

Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej». 1879. R. 7. №6. S. 537–550.

53. Kubala L. Jerzy Ossoliński (Ciąg dalszy). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1878. R. 6. №5. S. 384–406.

54. Kubala L. Jerzy Ossoliński (Ciąg dalszy). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1878. R. 6. №6. S. 481–502.

55. Kubala L. Jerzy Ossoliński (Ciąg dalszy). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1878. R. 6. №7. S. 576–600.

56. Kubala L. Jerzy Ossoliński (Ciąg dalszy). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1879. R.7. №2. S. 145–160.

57. Kubala L. Jerzy Ossoliński (Ciąg dalszy). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1879. R. 7. №3. S. 251–266.

58. Kubala L. Jerzy Ossoliński (Ciąg dalszy). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1879. R. 7. №4. S. 315–334.

59. Kubala L. Jerzy Ossoliński (Część druga). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1879. R.7. №1. S. 46–64.

60. Kubala L. Jerzy Ossoliński (Część trzecia). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1880. R. 8. №1. S. 48–75.

61. Kubala L. Jerzy Ossoliński (Część trzecia. Ciąg dalszy). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1880. R. 8. №2. S. 153–166.

62. Kubala L. Jerzy Ossoliński (Część trzecia. Ciąg dalszy). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1880. R. 8. №3. S. 236–257.

63. Kubala L. Jerzy Ossoliński (Część trzecia. Ciąg dalszy). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1880. R. 8. №4 S. 345–362.

64. Kubala L. Jerzy Ossoliński (Część trzecia. Ciąg dalszy). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1880. R. 8. №5. S. 443–460.

65. Kubala L. Jerzy Ossoliński (Część trzecia. Ciąg dalszy). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1880. R. 8. №6. S. 550–567.

66. Kubala L. Jerzy Ossoliński (Część trzecia. Ciąg dalszy). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1880. R. 8. №8. S. 753–768.

67. Kubala L. Jerzy Ossoliński (Część trzecia. Ciąg dalszy). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1880. R. 8. №9. S. 811–832.
68. Kubala L. Jerzy Ossoliński (Część trzecia. Dokończenie). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1880. R. 8. №10. S. 927–936.
69. Kubala L. Jerzy Ossoliński (Dokończenie). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1879. R.7. №7. S. 625–635.
70. Kubala L. Jerzy Ossoliński (Koniec części pierwszej). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1878. R.6. №8. S. 673–693.
71. Kubala L. Jerzy Ossoliński. Lwów, 1883. T. 2. 366 s.
72. Kubala L. Jerzy Ossoliński. Lwów, 1883. T. 1. 386 s.
73. Kubala L. Jerzy Ossoliński. *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1878. R. 6. №4. S. 189–314.
74. Kubala L. Kampania zimowa Czarnieckiego / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya czwarta. Wojna szwecka w r. 1655 i 1656*. Lwów–Warszawa–Poznań, 1913. S. 274–293.
75. Kubala L. Kapitulacja Krakowa / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya czwarta. Wojna szwecka w r. 1655 i 1656*. Lwów–Warszawa–Poznań, 1913. S. 114–132.
76. Kubala L. Kapitulacja pod Ujściem i w Kiejdanach / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya czwarta. Wojna szwecka w r. 1655 i 1656*. Lwów–Warszawa–Poznań, 1913. S. 70–93.
77. Kubala L. Karol Gustaw / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya czwarta. Wojna szwecka w r. 1655 i 1656*. Lwów–Warszawa–Poznań, 1913. S. 1–19.
78. Kubala L. Kostka-Napierski. *Przewodnik Naukowy i Literacki*. 1873. R. 1. № 2. S. 103–123.
79. Kubala L. Kostka-Napierski / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya pierwsza*. Lwów, 1881. S. 307–332.
80. Kubala L. Królewicz Jan Kazimierz / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya*

pierwsza. Lwów, 1881. S. 3–74.

81. Kubala L. Krwawe Swaty / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya druga*. Lwów, 1880. S. 130–154.

82. Kubala L. Mieszczanin polski w XVII wieku (dokończenie). *Przewodnik Naukowy i Literacki*. 1874. R. 2. №5. S. 321–334.

83. Kubala L. Mieszczanin Polski w XVII wieku / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya druga*. Lwów, 1880. S. 1–66.

84. Kubala L. Mieszczanin polski w XVII wieku. *Przewodnik Naukowy i Literacki*. 1874. R. 1. № 3 S. 321–335.

85. Kubala L. Najazd Rakoczego / L. Kubala. *Wojna Brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657 (szkiców historycznych serya V)*. Lwów, 1917 S. 124–154.

86. Kubala L. Niedola Rakoczego / L. Kubala. *Wojna Brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657 (szkiców historycznych serya V)*. – Lwów, 1917. S. 155–184.

87. Kubala L. O wydawnictwie źródeł historycznych XVII wieku. *Pamiętnik Drugiego Zjazdu Historyków Polskich we Lwowie: referaty*. Lwów, 1890. T. 1. S. 1 – 5.

88. Kubala L. Oblężenie Częstochowy / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya czwarta. Wojna szwecka w r. 1655 i 1656*. Lwów–Warszawa–Poznań, 1913. S. 152 – 183.

89. Kubala L. Oblężenie Lwowa w roku 1648 / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya pierwsza*. Lwów, 1881. S.75–102.

90. Kubala L. Oblężenie Lwowa w roku 1648. *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1877. R. 5. №7. S. 577–602.

91. Kubala L. Oblężenie Mohilewa. Zdrada Radziwiłła. Car w Wilnie / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya trzecia. Wojna moskiewska r. 1654–1655*. Warszawa, 1910. S. 267– 291.

92. Kubala L. Oblężenie Zbaraża i bitwa pod Zborowem (ciąg dalszy).

Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej». 1874. R. 2. №2. S. 97–119.

93. Kubala L. Oblężenie Zbaraża i bitwa pod Zborowem (dokończenie). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1874. R. 2. № 3. S. 193–203.

94. Kubala L. Oblężenie Zbaraża i bitwa pod Zborowem. *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1874. R. 2. № 1. S. 1–56.

95. Kubala L. Oblężenie Zbaraża i pokój pod Zborowem / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya pierwsza*. Lwów, 1881. S.103–183.

96. Kubala L. Odzyskanie Krakowa / L. Kubala. *Wojna Brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657 (szkiców historycznych serya V)*. Lwów, 1917. S. 217–233.

97. Kubala L. Odzyskanie Torunia, zatargi z Austrią i zjazd Toruński / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya VI. Wojny duńskie i pokój Oliwski*. Lwów, 1922. S. 18–61.

98. Kubala L. Odzyskanie Warszawy / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya czwarta. Wojna szwedzka w r. 1655 i 1656*. Lwów–Warszawa–Poznań, 1913. S. 335–351.

99. Kubala L. Ofenzywa polska – Jan Kazimierz w Gdańsku / L. Kubala. *Wojna Brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657 (szkiców historycznych serya V)*. Lwów, 1917. S. 66–103.

100. Kubala L. Pierwsza wojna duńska i pokój w Roeskilde 27/II 1658 / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya VI. Wojny duńskie i pokój Oliwski*. Lwów, 1922. S. 1–24.

101. Kubala L. Pierwsze «Liberum Veto» / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya druga*. Lwów, 1880. S. 69–130.

102. Kubala L. Pokój oliwski / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya VI. Wojny duńskie i pokój Oliwski*. Lwów, 1922. S. 272–330.

103. Kubala L. Poselstwo do Szwecji / L. Kubala. *Szkice historyczne*.

Serya czwarta. Wojna szwecka w r. 1655 i 1656. Lwów–Warszawa–Poznań, 1913. S. 57–69.

104. Kubala L. Poselstwo Puszkina w Polsce w roku 1650 (dokończenie). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej».* 1877. R. 5. №2. S. 173–192.

105. Kubala L. Poselstwo Puszkina w Polsce w roku 1650 / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya pierwsza.* Lwów, 1881. S.185–230.

106. Kubala L. Poselstwo Puszkina w Polsce w roku 1650. *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej».* 1877. R.5. №1. S. 19–33.

107. Kubala L. Posiłki austriackie 1658 / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya VI. Wojny duńskie i pokój Oliwski.* Lwów, 1922. S. 25–61.

108. Kubala L. Powrót Jana Kazimierza / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya czwarta. Wojna szwecka w r. 1655 i 1656.* Lwów–Warszawa–Poznań, 1913. S. 250–273.

109. Kubala L. Powstanie w Wielkopolsce. Traktat Malborski / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya czwarta. Wojna szwecka w r. 1655 i 1656.* Lwów–Warszawa–Poznań, 1913. S. 316–335.

110. Kubala L. Pretensye Jana Kazimierza / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya czwarta. Wojna szwecka w r. 1655 i 1656.* Lwów–Warszawa–Poznań, 1913. S. 20–41.

111. Kubala L. Proces Radziejowskiego / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya druga.* Lwów, 1880. S. 1–66.

112. Kubala L. Proces Radziejowskiego. (Ciąg dalszy). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej».* 1875. R.3. № 3. S. 246–255.

113. Kubala L. Proces Radziejowskiego. (Ciąg dalszy). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej».* 1875. R. 3. №4. S. 364–375.

114. Kubala L. Proces Radziejowskiego. Pierwsze Liberum Veto (ciąg dalszy). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej».* 1875. R. 3. № 2. S. 113–129.

115. Kubala L. Proces Radziejowskiego. Pierwsze Liberum Veto. *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1875. R. 3. №1. S. 19–32.
116. Kubala L. Przysięga w Pereasławiu. Zajęcie Kijowa przez Moskwę i zatarg prawosławnej ruskiej cerkwi z patriarchatem moskiewskim. «Stati» Bohdana Chmielnickiego / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya trzecia. Wojna moskiewska r. 1654–1655*. Warszawa, 1910. S. 47–90.
117. Kubala L. Przysięga w Perejasławiu i «statti» Bogdana Chmielnickiego. *Kwartalnik Historyczny*. Warszawa, 1904. R. 18. Z. 2. S. 220–242.
118. Kubala L. Ratyfikacja pokoju oliwskiego, sprawa sukcesji i zjazd warszawski 1660 roku / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya VI. Wojny duńskie i pokój Oliwski*. Lwów, 1922. S. 331–354.
119. Kubala L. Sejm czerwcowy. Zaprzysiężony sojusz z Tatarami / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya trzecia. Wojna moskiewska r. 1654–1655*. Warszawa, 1910. S. 147–164.
120. Kubala L. Sejm w maju 1655 / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya czwarta. Wojna szwecka w r. 1655 i 1656*. Lwów–Warszawa–Poznań, 1913. S. 42–56.
121. Kubala L. Sejm w roku 1659 i związek wojskowy / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya VI. Wojny duńskie i pokój Oliwski*. Lwów, 1922. S. 224–237.
122. Kubala L. Sejm zerwany w r. 1654. Drugie „Liberum Veto” / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya trzecia. Wojna moskiewska r. 1654–1655*. Warszawa, 1910. S. 91–119.
123. Kubala L. Śmierć Chmielnickiego / L. Kubala. *Wojna Brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657 (szkiców historycznych serya V)*. Lwów, 1917. S. 185–216.
124. Kubala L. Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce. *Rzecz historyczna*. Lwów, 1906. 105 s.

125. Kubala L. Stanisław Orzechowski i wpływ jego na Rzeczpospolitą wobec Reformacji XVI wieku. *Rzecz historyczna*. Lwów, 1870. 120 s.
126. Kubala L. Sukcesya francuska / L. Kubala. *Wojna Brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657 (szkiców historycznych serya V)*. – Lwów, 1917. S. 262–268.
127. Kubala L. Szkice historyczne. Serya druga. Lwów, 1880. 323 s.
128. Kubala L. Szkice historyczne. Serya pierwsza. Lwów, 1880. 337 s.
129. Kubala L. Traktat welawsko-bydgoski / L. Kubala. *Wojna Brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657 (szkiców historycznych serya V)*. Lwów, 1917. S. 234–261.
130. Kubala L. Traktat wiedeński – sukcesya austriacka / L. Kubala. *Wojna Brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657 (szkiców historycznych serya V)*. Lwów, 1917. S.104–123.
131. Kubala L. Traktat wileński – sukcesya moskiewska / L. Kubala. *Wojna Brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657 (szkiców historycznych serya V)*, Lwów. 1917, S. 28–65
132. Kubala L. Traktaty z Moskwą / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya VI. Wojny duńskie i pokój Oliwski*. Lwów, 1922. S. 123–159.
133. Kubala L. Trzydniowa bitwa pod Warszawą / L. Kubala. *Wojna Brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657 (szkiców historycznych serya V)*. Lwów, 1917. S. 1–27.
134. Kubala L. Ugoda Hadziacka / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya VI. Wojny duńskie i pokój Oliwski*. Lwów, 1922. S. 84–122.
135. Kubala L. Wojna Brandenburska i najazd Rakoczego 1656–1657. Lwów, 1917. 439 s.
136. Kubala L. Wojna moskiewska / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya VI. Wojny duńskie i pokój Oliwski*. Lwów, 1922. S. 355–413.
137. Kubala L. Wojna szwecka w r. 1655 i 1656. *Szkice historyczne. Serya czwarta*. Warszawa, 1913. 495 s.

138. Kubala L. Wojny Duńskie i pokój oliwski 1657–1660. Szkice historyczne. Serya szósta. Lwów, 1922. 655 s.
139. Kubala L. Wyprawa cara na Litwę. Bitwa pod Szklówem i pod Szepielawiczami. Zdobyć Smoleńska / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya trzecia. Wojna moskiewska r. 1654–1655*. Warszawa, 1910. S. 207–238.
140. Kubala L. Wyprawa do Pomorza i do Prus (po sejmie 1659) / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya VI. Wojny duńskie i pokój Oliwski*. Lwów, 1922. S. 258–271.
141. Kubala L. Wyprawa wojska koronnego na Ukrainę. Bitwa pod Ochmatowem. Zaprzepaszczona kraina / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya trzecia. Wojna moskiewska r. 1654–1655*. Warszawa, 1910. S. 165–206.
142. Kubala L. Wyprawa Żwaniecka (Ciąg dalszy). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1876. R.4. №2. S.112–135.
143. Kubala L. Wyprawa Żwaniecka (Ciąg dalszy). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1876. R.4. №3. S. 212–235.
144. Kubala L. Wyprawa Żwaniecka (Dokończenie). *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1876. R.4. №4. S. 354–367.
145. Kubala L. Wyprawa Żwaniecka / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya druga*. Lwów, 1880. S. 173–289.
146. Kubala L. Wyprawa Żwaniecka. *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej»*. 1876. R.4. №1. S. 34–51.
147. Kubala L. Zajęcie Prus / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya czwarta. Wojna szwecka w r. 1655 i 1656*. Lwów–Warszawa–Poznań, 1913. S. 184–224.
148. Kubala L. Zajęcie Warszawy. Jan Kazimierz uchodzi do Śląska / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya czwarta. Wojna szwecka w r. 1655 i 1656*. Lwów–Warszawa–Poznań, 1913. S. 94–113.
149. Kubala L. Zaprzepaszczona kraina. *Kwartalnik Historyczny*. 1907. R. XXI. S. 612–653.

150. Kubala L. Zerwanie ugody Hadziackiej / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya VI. Wojny duńskie i pokój Oliwski*. Lwów, 1922. S. 238–257.
151. Kubala L. Zjazd warszawski i sejm w roku 1658 / L. Kubala. *Szkice historyczne. Serya VI. Wojny duńskie i pokój Oliwski*. Lwów, 1922. S. 62–83.
152. Kubala L. Wojna moskiewska r. 1654–1655. *Szkice historyczne. Serya trzecia*. Warszawa, 1910. 443 s.
153. Kubala L. Zajęcie Kijowa przez Moskwę w r. 1654 i zatarg prawosławnej cerkwi ruskiej z patriarchatem moskiewskim. *Rocznik Akademii Umiejętności w Krakowie. Rok 1900/1901*. Kraków, 1902. S. 112–138.
154. Pewny [Kubala Ludwik] Uwagi. Kraków, 1863. 8 s.
155. Rogala A. [Kubala Ludwik] Tadeusz Kościuszko: opowiadanie dla młodzieży. Lwów, 1884. 56 s.
156. Rogala A. [Kubala Ludwik] Tadeusz Kościuszko: opowiadanie dla młodzieży. Lwów, 1891. – 53 s.
157. Rogala A. [Kubala Ludwik] Tadeusz Kościuszko: opowiadanie dla młodzieży. Lwów, 1907. 56 s.

ЛІТЕРАТУРА

158. Андросова-Байда Д. «Образ історика»: генеалогія поняття. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. Київ, 2011. Вип. 5. С. 320–332.
159. Атаманенко А. Українська зарубіжна історіографія: до проблеми образу. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. Київ, 2006. № 2. С. 255–283.
160. Білик Н. Українсько-польські взаємини в інтерпретації польського історика Людвіка Кубалі. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Історія*. 2016. Вип. 2(2). С. 12–19.
161. Бобятинський К. Гадяцька унія в польській історіографії.

Гадяцька унія 1658 р. : збірник статей. Київ, 2008. С. 306–349.

162. Болдырь С., Чернов Е. Историографический образ: опыт расширения методологического арсенала науки истории исторического познания. *Українська історична наука на порозі ХХІ ст.: Харківський історіографічний збірник*. Харків, 1996. Вип. 2. С. 91–102.

163. Бочаров А. Основные научные методы в историческом исследовании : учеб. пособ. Томск, 2006. 190 с.

164. Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська рада 1654 року : монографія. – Київ, 2005. 367 с.

165. Вирський Д. Кубаля Людвік. *Енциклопедія історії України*. 2008. Т. 5. 568 с. : веб-сайт. URL:

166. Вирський Д. Станіслав Оріховський-Роксолан: життя і пам'ять : монографія. Київ, 2013. 215 с.

167. Воробьева О. Взгляд и образ: историко-методологический аспект. *Вестник Нижегородского университета имени Н. И. Лобачевского*,

168. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / гол. ред. П. Сохань та ін. Київ : Наук. думка, 1997. Т. 9. Кн. 2. 776 с.

169. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право : монографія. Київ, 1996. 254 с.

170. Жарких М. Павло Халєбський : монографія. Київ, 2012. 28 с.

171. Зашкільняк Л. Неоромантизм у польській історіографії початку ХХ ст. (до питання про соціальну функцію історії). *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 1993. Вип. 45. С. 36–42.

172. Зашкільняк Л. Польська історія та історіографія кінця ХІХ – початку ХХ ст. в оцінці галицьких українських істориків. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w ХІХ і ХХ w.* Rzeszów, 2005. Т. 3. S. 228–244.

173. Зашкільняк Л. Українське історіографічне середовище

Галичини на початку ХХ ст.: між наукою і політикою. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. 2009. – № 4. – С. 355 – 363.

174. Зіморович Бартоломей. Потрійний Львів. *Leopolis Triplex* / пер. з латин. Н. Царьової; наук. комент. І. Мицька. Львів, 2002. 224 с.

175. Иполитов Г. Историографический факт и историографический источник как категории исторической науки: непростая диалектика. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. Самара, 2013. Т. 15. №1. С. 184–195.

176. Ісаєвич Я. Львівська історична школа. *Енциклопедія історії України*: Т. 6: Ла-Мі / редкол.: В. А. Смолій та ін. Київ, 2009. 790 с.: веб-сайт. звернення: 12.05.2019)

177. Історіографічний словник: навч. посіб. для студентів історичних факультетів університетів / за ред. С. І. Посохова. Харків, 2004. 320 с.

178. Ковтунова Ю. Образ как объект исторического исследования. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Социально-гуманитарные науки*, 2014. Т. 14. №4. С. 91–93.

179. Когут З. Кордони України: територіальні візії козаків від гетьмана Б. Хмельницького до гетьмана І. Самойловича. *Український історичний журнал*. 2011. № 3. С. 50–73.

180. Коко Е. Польсько-українські відносини в суспільно-культурній галузі в ХІХ–ХХ ст. (до 1914 р.). *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.* : Матеріали міжнародної наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ 21–22 листопада 1996 р. Київ, 1997. С. 8–13.

181. Колесник І. Українська історіографія (ХVІІІ – початок ХХ століття) : навч. посіб. Київ, 2000. 254 с.

182. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія : монографія. Київ, 2013. 566 с.

183. Кордуба М. [Рец. на:] Ludwik Kubala – Zaprzepaszczona kraina (Kwartalnik historyczny 1907, st. 612–653). *ЗНТШ*. 1908. Кн. V. Т. LXXXV. С. 210–211.
184. Костомаров М. Гетьманство Івана Виговського і Юрія Хмельницького. Тернопіль, 1891. 234 с.
185. Кравченко О. *Життя, віддане Просвітництву (праця і творча діяльність Пантелеймона Куліша)*. Умань, 2012. 340 с.
186. Кралюк П. Богдан Хмельницький: людина і легенда : монографія. Харків, 2017. 288 с.
187. Крип'якевич І. [Рец. на:] Ludwik Kubala – Przysięga w Perejasławiu i «stati» Bogdana Chmielnickiego (Kwartalnik historyczny 1904, стор. 220–242). *ЗНТШ*. 1905. Кн. I. Т. LXIII. С. 17–19.
188. Криль М. Кубаля Людвік. *Енциклопедія сучасної України* : веб-сайт. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=510
189. Липинський В. Україна на переломі : монографія. Філадельфія, 1991. 237 с.
190. Мазур Л. Историко-генетический метод. *Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь* / ред. А.О. Чубарьян. Москва, 2014. 153 с.
191. Мазур Л. Образ прошлого: формирование исторической памяти. *Память истории и история памяти*, 2013. С. 244–256.
192. Маловичко С. Проблема классификации источников в предметном поле источниковедения историографии. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2015. № 2. С. 36–44.
193. Маркевич М. История Малороссии : монографія. Москва, 1842. Т. 1. 386 с
194. Мерніков Г. Школа в українській історичній науці другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: проблеми теорії та історіографії : дис... канд. іст. наук : 07.00.06 / Дніпропетровськ нац. Ун-т. Дніпропетровськ, 1997. 215 с.

195. Нагельський М. Переяславська угода 1654 року в польській історіографії. *Переяславська Рада 1654 року (історіографія та дослідження)* / Ред. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич. Київ, 2003. С. 653–679.
196. Плохій С. Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського : монографія. Київ, 2011. 598 с.
197. Плохій С. Наливайкова віра. Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні: монографія. – Київ, 2006. 495 с.
198. Попова Т. Биоисториография в структуре современного биографизма. *Харківський історіографічний збірник*. Харків, 2017. Вип. 16. С. 192–207.
199. Руда О. Дослідження історії України в польській історіографії кінця ХІХ – початку ХХ століття: дис. ...канд. іст. наук : 07.00.06. Львів, 2005. 238 с.
200. Руда О. Людвік Кубаля як дослідник історії польсько-українських відносин ХVІІ століття. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w ХІХ і ХХ w.* / Pod red. J. Maternickiego, L. Zaszkiłniaka. Rzeszów, 2004. Т. 2. S. 209–217.
201. Руда О. Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця ХТХ – першої третини ХХ століття : монографія. Львів, 2010. 418 с.
202. Руда О. Українське козацтво та польсько-козацькі відносини у працях польських істориків Львова кінця ХІХ–початку ХХ ст. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 2009. Вип. 58. С. 67–78.
203. Руда О. Формування історіографічного образу українського козацтва в польській історичній думці. *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*: зб. наук. праць / відп. ред. М. Литвин. Львів, 2010–2011. Вип. 3–4. – С. 250–267.
204. Сінкевич Є. Дослідження українського козацтва в польській історіографії кінця ХІХ – першій половині ХХ ст. *Міжвузівський збірник*

наукових праць «Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України». – Дніпропетровськ, 2008. – С. 236–242.

205. Сінкевич Є. Засади позитивізму в науковій і суспільно-політичній діяльності представників Краківської історичної школи. *Позитивізм: рефлексії щодо класичної моделі історіописання* : матеріали круглого столу. Харків, 2016 – С.158–163.

206. Сінкевич Є. Краківська історична школа в польській історіографії : монографія. Миколаїв, 2010. 332 с.

207. Сінкевич Є. Краківська історична школа: рефлексія у польській історіографії 1900–1918 рр. *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України : міжвузівський збірник наукових праць*. – Дніпропетровськ, 2008. С. 34–41.

208. Степанков В. Польська історіографія Батозької битви 1652 року. *Проблеми країн Центральної та Східної Європи*. 2012. № 3. с. 208–210.

209. Степанков В. Українська революція XVII ст.: проблема термінології. *Історичні науки*, 2015. Т. 25. С. 443–455.

210. Сулим Б. Феномен Крайової виставки у Галичині 1894 року : монографія. Львів, 1997. 208 с.

211. Таїрова-Яковлева Т. Гадяцька угода – текстологічний аналіз. *Гадяцька унія 1658 року* / редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 2008. С. 31–48.

212. Теория и методология исторической науки. Теоретический словарь / Ред. А.О. Чубарьян. Москва, 2014. 576 с.

213. Ткачук А. Особливості висвітлення постаті Богдана Хмельницького у сучасній польській та українській історіографії. *Історичний архів*. 2015. Вип. 14. С. 200–209.

214. Ткачук А. Постать Богдана Хмельницького в творчому доробку Людвіга Кубалі. *Чорноморський вісник*. 2014. № 10. С. 137–141.

215. Томашівський С. [Рец. на:] Dr. L. Kubala– Szkice historyczne.

Serya pierwsza i druga, Краків, 1896, стор. 337. *ЗНТШ*. 1897. Кн. V. Т. XIX. С. 27–31.

216. Томашівський С. [Рец. на:] Ludwik Kubala – Zajęcie Kijowa przez Moskwę w r. 1654 i zatarg prawosławnej cerkwi ruskiej z patriarchatem moskiewskim. *ЗНТШ*. 1902. Кн. III. Т. XLIII. С.19–20.

217. Чорновол І. Галицька Крайова виставка 1894. Енциклопедія історії України / ред. В.А. Смолій та ін. Київ, 2004. Т.2: Г–Д.: веб-сайт. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe.Gblycka_vystavka (дата звернення: 28.07.2018)

218. Чорновол І. Галицька місія Пантелеймона Куліша. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 1996. Вип. 48. С. 32–34.

219. Чухліб Т. Поняття «Україна» та «Українний» в офіційному дискурсі Війська Запорозького (1649–1659 рр.) *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2015. Вип. 15. С. 13–41.

220. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. Київ, 2000. 300 с.

221. Ярмошик І. Берестецька битва 1651 р. в наукових дослідженнях польських авторів. *Грані*. 2012. №3. С. 3–6.

222. Ясь О. В. Історія як сюжет. Представлення образу Б. Хмельницького в однойменній монографії М. І. Костомарова. *Український історичний журнал*. 2007. № 2. С. 89–106.

223. Ясь О. Образи Переяслава в українській історіографії академічної доби (початок XIX – кінець 80-х років XX століття). *Переяславська Рада 1654 року (історіографія та дослідження)* / Ред. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич. Київ, 2003. С. 524–604.

224. Bartoszewicz J. Co znaczyła i gdzie była Ukraina. *Dziela Juliana Bartoszewicza*. Tom X. Studia historyczne i literackie. Kraków, 1881. 26 s.

225. Bartoszewicz J. Na Rusi. Polski stan posiadania na Rusi (Kraj. Ludność. Ziemia). Кijów, 1912. 100 s.

226. Barycz H. Dwa trudne żywoty: na drogach rozwoju naukowego Tadeusza Wojciechowskiego i Ludwika Kubali. *Życie i myśl*. 1953. № 7–8 (Lipiec – Sierpień). S. 601–639.
227. Barycz H. Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich: studia i sylwety z życia umysłowego Galicji XIX w. Kraków, 1963. T. 2. 390 s.
228. Basarab J. Pereiaslav 1654: A Historiographical study. Edmonton, 1982. 322 p.
229. Białynia Chołodecki J. Pamiętnik powstania styczniowego w pięćdziesiątą rocznicę wypadków. Lwów, 1913. 425 s.
230. Bobrzyński M. Jerzy Ossoliński. *Niwa*. 1883. R. 2. Z. 200. S. 556–571.
231. Borek P. Ukraina w staropolskich diariuszach i pamiętnikach. Bohaterowie, fortece, tradycja. Kraków, 2001. 423 s.
232. Bujnicki T. Narracja historyczna a narracja beletrystyczna: («Ogniem i mieczem» Sienkiewicza a dzieła Szajnochy i Kubali). *Narracja, historia, fikcja: dawne kultury w historiografii i literaturze* / pod red. Ł. Grützmachera. Warszawa, 2009. S. 107–119.
233. Bulzacki K. Ludwik Kubala. *Zawsze mój Lwów*. URL: <http://www.lwow.home.pl/bulzacki/zawsze.html>
234. Chłędowski K. Pamiętniki Galicja (1843–1880) / red. A. Knot. Wrocław, 1951. T. 1. 272 s.
235. Chołoniewski A. Nieśmiertelni. Fotografie literatów lwowskich. Lwów, 1898. 65 s.
236. Chomik P. Ugoda Perejasławska a dzieje Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej w latach 1654 – 1658. *W kręgu Hadziacza A.D. 1658. Od historii do literatury pod redakcją Piotra Borka*. Kraków, 2008. S. 201–212.
237. Ciara S. Edytorstwo źródeł historycznych. *Historia w uniwersytecie lwowskim. Badanie i nauczanie do 1939 roku* / red. Maternicki J., Pisulińska J.,

Zaszkilniak L. Rzeszów, 2016. S. 504–519.

238. Czapliński W., Wereszycki H. Kubala Ludwik (1838–1918). *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1971. T. XVI. S. 2–5.

239. *Czas*. 1. X.1918. №. 437.

240. Dębicki Z. L. Kubala. *Tygodnik Ilustrowany*. 1918. 10 IX 1918. № 204.

241. Dni chwały i klęski. Obrazy z dziejów ojczystych / zebr. H. Witkowska. Warszawa, 1913. 568 s.

242. Encyklopedia Wrocławia / red. J. Harasimowicz, W. Suleja. Wrocław, 2000. 987 s.

243. Finkel L. Ludwik Kubala. *Kwartalnik Historyczny*. 1918. R. XXXII. S. 518–524.

244. Franz M. Ludwik Kubala jako historyk dziejów wojskowości kozaczyzny zaporoskiej. *Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej*. Poznań. T. III. S.31–48.

245. *Gazeta Lwowska*. 1918. 12. X. 1918. № 41. S. 7.

246. Gebert B. Wypisy historyczne z dziejów ojczystych. Glasgow, 1946. 175 s.

247. Głazewski J. «Ukraina w staropolskich diariuszach i pamiętnikach: bohaterowie, fortece, tradycja», Piotr Borek, Kraków 2001: [rec.] *Napis. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej*. 2001. № 7. S. 525–531.

248. Głowiński M. Narracja historyczna: narracja w powieści historycznej. *Narracja, historia, fikcja: dawne kultury w historiografii i literaturze* / pod red. Ł. Grützmachera. Warszawa, 2009. S. 129–135.

249. Górka O. «Ogniem i mieczem» a rzeczywistość historyczna. Warszawa, 1934, 263 s.

250. Grabski A. F. Zarys historii historiografii polskiej. Poznań, 2000. 278 s.

251. Historical dictionary of Poland, 1945–1996. Westport, 1998. 423 s.

252. Historycy o historii. Od Adama Naruszewicza do Stanisława Kętrzyńskiego 1775–1918 / zebr. M. H. Serejski. Warszawa, 1963. 665 s.
253. Jabłonowski A. Ukraina. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Warszawa, 1892. S. 776.
254. Janeczek M. Józef Szujski wobec powstania styczniowego. *Wieki Stare i Nowe*. 2009. № 1(6). S. 160–173.
255. Julkowska V. Historia dla wyobraźni. Recepcja i interpretacja pisarstwa historycznego Karola Szajnochy. Poznań, 2010. 407 s.
256. Julkowska V. Historia opowiadająca Karola Szajnochy i Ludwika Kubali. *Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях*. Львів- Жешув, 2006. Т. 4. S. 154–177.
257. Julkowska V. Polski esej historyczny w XIX i XX wieku. Część I. Szkice historyczne Szajnochy i Kubali – narodziny polskiego eseju historycznego / *Klio Polska. Studia i materiały z dziejów historiografii polskiej XIX – XX wieku*. Warszawa, 2011. T. 5. S. 63–94.
258. Julkowska V. Polski esej historyczny w XIX i XX wieku. Część II. Funkcje dwudziestowiecznej eseistyki historycznej. *Klio Polska. Studia i materiały z dziejów historiografii polskiej XIX–XX wieku*. Warszawa. 2012. T. 6. S. 197–217.
259. K. K. [Konarski K.] Ludwik Kubala. *Przegląd historyczny*. Warszawa. 1917–1918. t. 21. S. 430–432.
260. Kaczmarczyk J. Rzeczpospolita trojga narodów. Mit czy rzeczywistość. Ugoda Hadziacka: unia czy praktyka. Kraków, 2007. 182 s.
261. Kieniewicz S. Adam Sapieha 1828–1903. Warszawa, 1993. 482 s.
262. Kieniewicz S. Powstanie styczniowe. Warszawa, 2009. 793 s.
263. Kijas J. Źródła historyczne powieści «Ogniem i mieczem». *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*. 1927. 24/1/4. S. 119–135.
264. Koko E. Franciszek Rawita-Gawroński (1846 – 1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości. Gdańsk, 2006.

265. Koło Literacko-artystyczne we Lwowie. Słownik PWN. URL: https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Kola-Literacko-Artystyczne;_3924092.html (last accessed: 5.02.219)
266. Korzon T. [Rec. na:] Kubala L. *Drugie Liberum Veto* (Biblioteka warszawska, 1906, II, str. 1–28) Tenże: *Dwa poselstwa w r. 1654* (Biblioteka warszawska, 1906, IV, str. 532–558). *Kwartalnik Historyczny*. 1907. S.734–739.
267. Kossowski St. Trybun ludu szlacheckiego (Z powodu książki Ludwika Kubali o Orzechowskim). Lwów, 1907. – 16 s.
268. Kost B. Okryty chwałą uczony bez katedry. *Kurier Galicyjski*. № 11 (159) 15–28 czerwca 2012. URL: <http://www.com/historia/postacie/101-k/804-okryty-chwa-uczony-bez-katedry>.
269. Kowal T. Unia Hadziacka 1658 r. w oczach najnowszej historiografii polskiej i ukraińskiej. *Гадяцька угода в контексті польсько-українських відносин : Збірник наукових праць*. Житомир, 2013. С. 39–48.
270. Kowalska M. Ukraina w połowie XVII w. W relacji arabskiego podróżnika Pawła, syna Makarego z Aleppo. Warszawa, 1986. 117 s.
271. Kubiak A. Badania nad dziejami wojskowości w twórczości Ludwika Kubali. *Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej*. Poznań, 1975. T.1. S.101–115.
272. Kucharski W. Bitwa pod Zborowem 15–16 Sierpnia 1649 R. *Studia z dziejów wojskowości*. 2017. T. VI. S. 71–122.
273. Lekan–Mrzewka J. Nieznane listy Władysława Bełzy do Juliana Ochorowicza (1882–1898): (ze zbiorów Igora Strojeckiego). *Wiek XIX: Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza*. 2012. №5 (47). S.549–560.
274. Litwos [H. Sienkiewicz]. Mięszaniny literacko-artystyczne XI. Szkice L. Kubali. *Niwa*. 1880. S. 607–618.
275. Litwos [H. Sienkiewicz]. Mięszaniny literacko-artystyczne XII. Szkice Kubali. – Powrót z Golgoty. *Niwa*. 1880. S. 689–698.

276. Litwos [H. Sienkiewicz]. Ruch literacko-naukowy Dr. L. Kubala. – Szkice historyczne. – Serya pierwsza Lwów 1880 (str. 332). *Niwa*, 1880. S. 311–312.
277. Malczewska-Pawelec D. Obraz Ukrainy i stosunków polsko-ukraińskich w podręczniku Anatola Lewickiego «Zarys historii Polski i krajów ruskich z nią połączonych». *Stosunki polsko-ukraińskie w szkolnej edukacji historycznej od XIX do XXI wieku* / red. H. Wójcik-Łagan. Kielce, 2005. S. 145–161.
278. Materiały do powstania Akademii Umiejętności w Krakowie w roku 1873 / oprac. i przygot. do druku D. Rederowa i K. Stachowska. Wrocław–Kraków, 1958. 259 s.
279. Maternicki J. Dydaktyka historii w Polsce. 1773–1918. Warszawa, 1974. 454 s.
280. Maternicki J. Historia i historycy. Studia i szkice historyczne. Rzeszów, 2005, 285 s.
281. Maternicki J. Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w. Rzeszów, 2009. 492 s.
282. Maternicki J. Historiografia polska XX wieku. Wrocław, 1982. Cz.1: 1900–1918. 244 s.
283. Maternicki J. Kozacy i wojny kozackie XVII w. w polskiej myśli historycznej doby porozbiorowej (do 1864 r.) *Козацькі війни XVII ст. в історичній свідомості польського та українського народів: матеріали другої польсько-української наукової зустрічі* (Львів, 12–13 жовтня 1995). Львів–Люблін, 1996. С. 156–160.
284. Maternicki J. Miejsce książki naukowej w kulturze historycznej społeczeństwa polskiego w XIX w. *Przegląd Humanistyczny*. 1979. Z. 3. S. 91–114.
285. Maternicki J. Polskie szkoły historyczne we Lwowie w XIX w. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* Rzeszów, 2005. T. 3. S. 23–46.

286. Nowa Reforma. – 4 X 1918. – № 428 – S. 2.
287. Pawiński A. Przegląd współczesnej historiografii polskiej. *Historycy o historii. Od Adama Naruszewicza do Stanisława Kętrzyńskiego 1775–1918* / zebr. M. H. Serejski. Warszawa, 1963. S. 385–400.
288. Powstanie Styczniowe 1863 / red. Stefan Kieniewicz. Warszawa, 1963. 184 s.
289. Puszka A. Nauczyciele historii i geografii pochodzenia ukraińskiego w szkolnictwie średnim Galicji w okresie autonomii. *Stosunki polsko-ukraińskie w szkolnej edukacji historycznej od XIX do XX wieku*. Kielce, 2005. S. 73–86.
290. Puszka A. Nauczyciele historii i geografii państwowych szkół średnich w Galicji w okresie autonomii (1868–1914). Lublin, 1999. 372 s.
291. Rada Naczelna Galicyjska. *Słownik PWN*. URL: <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Rada-Naczelna-Galicyjska;3965277.html> (Last accessed: 14.02.2017)
292. Rawita-Gawroński F. [Rec. na:] Kubala L. Zerwanie ugody hadziackiej (Przegląd Narodowy, nr.4, Maj–Czerwiec, 1920). *Kwartalnik Historyczny*. 1908. S.188–189.
293. Rawita-Gawroński F. Rok 1863 na Rusi. Ruś Czerwona i Wschód. Lwów, 1902. 880 s.
294. Rederowa D. Z historiografii Ludwika Kubali. *Przegląd Socjologiczny*. 1977. T.29. №2. S.181–201.
295. Redzik A. Nauczanie i nauka prawa politycznego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. *Przegląd Sejmowy*. 2007. Nr 5. S. 111–142.
296. Rembowski A. Sejm Czteroletni Kalinki. *Niwa*. 1881. R. XII. Z. 212. S. 553–587.
297. Romek Z. Ludwik Kubala (1838–1918). *Złota Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku* / red. J. Maternicki, L. Zaszkiłniak. Lwów, 2007. S.181–200.

298. Salmonowicz S. Stanisław Orzechowski: retoryka w służbie polityki. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. Przemysł, 2006. L. S. 283–294.
299. Serejski M. H. Zarys historiografii polskiej. Część II (1860–1900). Łódź, 1956. 103 s.
300. Sienkiewicz H. Ogniem i mieczem. Warszawa, 1901. 301 s.
301. Sienkiewicz H. Wojna szwedzka Kubali. Pisma zapomniane / Wyd. I. Chrzanowski. Lwów-Warszawa-Kraków, 1922. S. 332–337.
302. Smoleński W. «Szkice Historyczne» dra Kubali. *Prawda*. R.1. 1881. № 1. S. 18–20.
303. Srogosz T. Postacie Kozaków w historiografii Ludwika Kubali. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст.* 2012. Вип. 21, Ч. 2. С. 88–92.
304. Stella-Sawicki J. Galicja w powstaniu styczniowym. Lwów, 1909. 199 s.
305. Stępnik A. Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie: w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795 – 1918. Lublin, 1998. 320 s.
306. Sysyn F. The Changing Image of the Hetman: On the 350th Anniversary of the Khmel'nyts'kyi Uprising. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*. 1998. Bd. 46. H. 4. P. 531–545.
307. Sysyn F. The Khmelnytsky Uprising and Ukrainian Nation-Building. *Journal of Ukrainian Studies*. Vol. 17. Number 1-2. 1992. P. 142–170.
308. Świątek A. «Lach serdeczny». Jan Matejko a Rusini. Kraków, 2013. 211 s.
309. The travel of Makarius / trans. F.C. Belfour. London, 1829–1836.
310. Toczek A. Środowisko historyków lwowskich w latach 1860–1918. *Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności*. 2004. S. 123–158.
311. Topolski J. Jak się pisze i rozumie historię? Tajemnice narracji historycznej. Warszawa, 1996. 349 s.

312. Tymieniecki K. Zarys dziejów historiografii. Kraków, 1948. 141 s.
313. Uczczenie Ludwika Kubali. *Gazeta Lwowska*. 14. IX. 1918.
314. Wapiński R. Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku. Gdańsk, 1997. 323 s.
315. Wasylewski S. Niezapisany stan służby. Wrocław, 1957. 184 s.
316. Wasylewski S. Pod kopułą lwowskiego Ossolineum: pamiętnik stypendysty i asystenta Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w latach 1905–1910. Wrocław, 1958. 214 s.
317. W
- i
- e 318. Wierzbicki A. Historiografia polska doby romantyzmu. Wrocław, 1999. 497 s.
- e 319. Wierzbicki A. Spory o polską duszę. Z zagadnień charakterologii narodowej w historiografii polskiej XIX i XX wieku. Warszawa, 2010. 324 s.
320. Wójcik-Łagan H. Poszukiwanie nowych rozwiązań dydaktycznych w nauczaniu historii 1918 – 1939. *Problemy edukacji historycznej i obywatelskiej młodzieży w latach 1918 – 1939* / pod. red. J. Maternickiego. Warszawa, 1986. S. 79–237.
- W 321. Wypisy do nauki historii nowożytnej. Cz. 1. Od początku w. XVI do pierwszego rozbioru Polski / Nanke Cz. Lwów–Warszawa, 1925. 203 s.
- p 322. Zakrzewski S. «Ogniem i mieczem» Sienkiewicza w świetle krytyki historycznej. Zagadnienia historyczne. Lwow, 1936. T.1. S. 71–83.
- ł 323. Zimorowic B. Kozaczyzna / B. Zimorowic. *Sielanki*. Przemyśl, 1857. S. 73–81.
- w 324. ZNiO. Rkps/II Karol Maleczyński: Historiografia polska od średniowiecza do XIX w. – 138 k.

r

c

a

«

T

ДОДАТКИ

Додаток А

Табл. 1

Археографічні публікації у дослідженнях Л. Кубалі

№	Назва опублікованого документа	Місце знаходження документа на момент публікації	Сигнатура за Л. Кубалею	У дослідженнях Л. Кубалі
1.	Relatio gloriosissimae expeditionis, victoriosissimi progressus, fabulissimae pacificationis cum hostibus Srmi et Potentissimi Dni J. Casimiri Regis Poloniae	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів, м. Львів	Rkps Ossol. Inv. nr. 225	Oblężenie Zbaraża i pokój pod Zborowem // Szkice historyczne. Serya pierwsza. – Lwów, 1881. – S. 184
2.	Relatio altera, quae ad exteros missa est.	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Ossol. Inv. nr. 225	Oblężenie Zbaraża i pokój pod Zborowem // Szkice historyczne. Serya pierwsza. – Lwów, 1881. – S. 184
	Relacye o bitwie Zborowskiej:			
3.	Kopia listu do IMP. starosty trembowelskiego, z obozu pod Zbarażem, 23 sierpnia	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Ossol. Inv. nr. 1845, teka 44	Oblężenie Zbaraża i pokój pod Zborowem // Szkice historyczne.. – Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1881. – S. 185-190
4.	Reversalis do chana pactorum Conv. Cum S. R. M	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps. Ossol., nr. 125, k. k. 245	Oblężenie Zbaraża i pokój pod Zborowem // Szkice historyczne.. – Lwów: Nakład Gubrynowicza i Schmidta, 1881. – S. 190-191

5.	Acta acticata, seu processus in causa matrimoniali inter Hieronymum a Radziejowice Radziejowski etc. etc.	Biblioteka Jagiellonska	–	Proces Radziejowskiego // Szkice historyczne. – Lwów, 1880. t. 2. – s. 59-60
6.	Decretum Marschalcae contra Illustrisium Vicecancellarium Regni protune Hieronymum Radziejowski	–	–	Proces Radziejowskiego // Szkice historyczne. – Lwów, 1880. t. 2. – s. 61
7.	List Radziejowskiego do króla	Рукописний збір Ягеллонської бібліотеки, Краків	Bibl. Jagiell. Nr. 108, str. 247	Proces Radziejowskiego // Szkice historyczne. – Lwów, 1880. t. 2. – s. 62–63
8.	Uniwersał infamii publokowany na p. H. Radziejowskim	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Ossol. Inv. Nr. 221, str. 119 – nr. 1453 str. 363	Proces Radziejowskiego // Szkice historyczne. – Lwów, 1880. t. 2. – s. 63
9.	Sejm w Warszawie VI niedzielny – 26 stycznia 1652	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Ossol. Inv. Nr. 189, str. 567–570	Pierwsze Liberum Veto // Szkice historyczne. – Lwów, 1880. t. 2. – s. 124–125
10.	Z Warszawy ze Sejmu 1652 r.	Рукописний збір Академії Знань м. Краків	Rkps Akademii Umiejętności, nr 442	Pierwsze Liberum Veto // Szkice historyczne. – Lwów, 1880. t. 2. – s. 127–128
11.	Nowiny z Warszawy dnia 19 Febr 1652 r.	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rękopis Ossolińskich, nr 1845, teka 44	Pierwsze Liberum Veto // Szkice historyczne. – Lwów, 1880. t. 2. – s. 128–129
12.	Z Warszawy de data 8 Martii anno 1652 r.	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rękopis Ossolińskich, nr 1845, teka 44	Pierwsze Liberum Veto // Szkice historyczne. – Lwów, 1880. t. 2. – s. 129–130
13.	Z Warszawy d. 11 Martii anno 1652 r.	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rękopis Ossolińskich, nr 1845, teka 44	Pierwsze Liberum Veto // Szkice historyczne. – Lwów, 1880. t. 2. – s. 130

14.	Elaborat <i>O wołoskiej ziemi ex Archivis Regni Informatio, przez w.p. ks. Gębickiego arcyb. gnieź. a przedtem kanclerza w. kor. zebrana i z jego manuskryptu przepisana</i>	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Ossol. nr. 314, str. 125	Wyprawa Zwaniecka // Szkice historyczne. – Lwów, 1880. t. 2. – s. 271-273
15.	Deliberatoriae do IMpp. Senatorów	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Ossol. nr. 339, str. 29	Wyprawa Zwaniecka // Szkice historyczne. – Lwów, 1880. t. 2. – s. 273
16.	Kopia listu kanclerza kor. do biskupa kujawskiego	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Ossol. nr. 339, str. 23	Wyprawa Zwaniecka // Szkice historyczne. – Lwów, 1880. t. 2. – s. 273
17.	Odpowiedz ks. Mikołaja Wojciecha z Oleksowa Gniewosza biskupa kujaw. i pomor. na list JKMci	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Ossol. nr. 339, str. 23	Wyprawa Zwaniecka // Szkice historyczne. – Lwów, 1880. t. 2. – s. 273
18.	Kopia listu IMP. sendomirskiego do IMP. Zawichostskiego	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Ossol. nr. 189, str. 645	Wyprawa Zwaniecka // Szkice historyczne. – Lwów, 1880. t. 2. – s. 277-278
19.	Konfesata posła hańskiego...	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Ossol. Nr. 1463, str. 400	Wyprawa Zwaniecka // Szkice historyczne. – Lwów, 1880. t. 2. – s. 278-280
20.	Konfesata drugiego Tatarazyna, Hezar	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Ossol. Nr. 1463, str. 400	Wyprawa Zwaniecka // Szkice historyczne. – Lwów, 1880. t. 2. – s. 280
21.	Konfesata Tatarazyna, który teraz posłowi ze towarzystwa od Sefer-Kazi-Agi był przydany, przezwiskiem Temerbiy	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Ossol. Nr. 1463, str. 400	Wyprawa Zwaniecka // Szkice historyczne. – Lwów, 1880. t. 2. – s. 281
22.	Listy różne ordy przy tym posle wzięte pod Kutnowem, a naprzód list hana do Rakoczego	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Ossol. Nr. 1463, str. 400	Wyprawa Zwaniecka // Szkice historyczne. – Lwów, 1880. t. 2. – s. 282-283
23.	List Sefer-Kazi-Agi do Rakoczego	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Ossol. Nr. 1463, str. 400	Wyprawa Zwaniecka // Szkice historyczne. – Lwów, 1880. t. 2. – s. 282-283

24.	List hana do hospodara multańskiego	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Ossol. Nr. 1463, str. 400	Wyprawa Zwaniecka // Szkice historyczne. – Lwów, 1880. t. 2. – s. 283-284
25.	Akta poddańcze / Anno D. 1655 cum Carolus Gustavus Regnum Poloniae invasit		Teki Narususzewicza nr 240	Wojna szwedzka w roku 1655 – 1656. – Lwów, Poznań, 1913. t. 4. – s. 353-362
26.	List starosty radomskiego do P. Stolnika sandomierskiego z Królewca die 22. martii 1656	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 386, nr. 33, k. 139	Wojna szwedzka w roku 1655 – 1656. – Lwów, Poznań, 1913. t. 4. – s. 362-368
27.	Kanclerz koronny doo Komisarzów traktatowych z Lublina 14/9 1656 – w skróceniu	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 386, nr. 34, k. 143	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 1657. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 392-394
28.	Kanclerz do biskupa Zawiszy (część)	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 386, nr. 41, k. 173	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 1657. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 394
29.	Krzysztof Pac do Brzostowskiego z pod Łęczycy 4 Octobris 1656	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 386, nr. 20, k. 85 (oryginał)	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 1657. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 394-395
30.	Król do komisarzów z pod Łęczycy 3/10 i Rezolucya Kategoryczna 5/10 1656	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 2113 i 2105 Teki	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 1657. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 395-398
31.	Punkta do elekcyi Wielkiego hospodara, cara i wiel. Księcia Alekseja Michajłowicza wszystkiej Wielkiej i Małej i Białej Rusi samodziarczy nad Koroną polską i WXL. należące	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 2113	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 1657. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 398-403
32.	Instrumentum prorogationis traktatów od sejmu i coniunctionis przeciw Szwedom od nas (posłów polskich) Moskwie dany 3/11, albo: Punkta Armistitii Moscho-Polonici d.d. pod Wilnem 3/11 1656	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 2113	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 1657. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 403-404

33.	Rewersał od Mskwy dany posłom polskim z punktami rozejmu 3/11 1656	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 2113	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 1657. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 404-406
34.	Koncepty Komisarzów polskich	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, nr. 402, k. 137	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 1657. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 406-407
35.	Radziejowski do Chmielnickiego	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, nr. 402, k. 141	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 1657. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 407
36.	Radziejowski do Wyhowskiego	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, nr. 402, p. 133	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 1657. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 407-408
37.	Puncta tractatus inter Senatores Poloniae et Status Marchios ³	Власний архів Л. Кубалі	–	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 1657. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 410
38.	Leszczyński do stolnika halickiego z Wiednai 21/8 1656, i inne jego listy	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 384, nr. 222, k. 454	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 414-415
39.	Leszczyński do prymasa b.d. (z Wrocławia 2/9? 1656)	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 384, nr. 225, k. 456	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 415
40.	Leszczyński do X. Cieciszewskiego z Wrocławia 3/9 1656	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, nr. 231, k. 471 i nr. 232, k. 473	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 415-416
41.	Leszczyński do kasztelana poznanskiego z Wrocławia 18/9 1656	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, nr. 228, k. 463	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 416
42.	Leszczyński Lubomirskiefgo z Wrocławia 14/9 1656	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, nr. 234, k. 477	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 416

³ Сучасний польський дослідник Я. Качмарчик зауважив, що долю цього рукопису до сьогодні не вдалося встановити (Kaczmarzyk J., s. 26)

43.	Leszczyński do prymasa z Wrocławia 22/9 1656	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, nr. 236, k. 480	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 416
44.	Leszczyński do X. Cieciszewskiego z Wrocławia 25/9 1656	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, nr. 337, k. 483	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 416
45.	Leszczyński do stolnika sandomierskiego Wrocławia 25/9 1656	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 388, nr. 388, k. 22	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 416
46.	J. Leszczyński, Wda pozn. do X. Cieciszewski, prow. lit. Jezuitów, z Wrocławia 12/1 1657	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 388, nr. 10, k. 8	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 417
47.	J. Leszczyński do prymasa z Wrocławia 8/1 1657	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 16, nr. 10, k. 29	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 418-419
48.	J. Leszczyński do Jerzego Lubomirskiego z Kalisza 20/1 1657	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 43, nr. 10, k. 60	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 419-420
49.	Sebastian Cefali sekretarz Lubomirskiego z Wiednia 14/2 1657	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, nr. 400, p. 241	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 421-422
50.	Czarniecki do kasztelana poznańskiego z Pyzdr 4/3 1657	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 43, nr. 55, k. 82	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 422-423
51.	Leszczyński wda poznański do X. Cieciszewskiego z Częstochowy 31/3 1657	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 43, nr. 68, k. 112	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 423-424
52.	Leszczyński wda poznański do pisarza WXL z Kalisza 20/4 1657	Головний архів у Варшаві	Archiwum główne w Warszawie, Autograf	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 424-425
53.	Hetman koronny Stanisław Potocki do Trzebieckiego biskupa przem. podkanclerzego kor. w Podhajcach 30/8 165	Головний архів у Варшаві	Archiwum główne w Warszawie, Autograf	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 425-427

54.	Hetman do króla w Podhajcach 31/8 165	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Ossol. nr. 2346, str. 211	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 427-428
55.	Manifest okupacyjny	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Kuszewicza w bibil. Ossol. nr. 2346, str. 379	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 428-429
56.	Uniwersał Chmielnickiego	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Kuszewicza w bibil. Ossol. nr. 2346, str. 239	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 429
57.	List Chmielnickiego do Magistratu lwowskiego z Czechryna 9/3 1657	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Kuszewicza w bibil. Ossol. nr. 2346, str. 239	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 430
58.	List Wyhowskiego do Magistratu lwowskiego 9/3 1657(część)	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, nr. 402, p. 43	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 430
59.	Han do króla	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, nr. 402, p. 259	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 431-432
60.	Aślam Aga na Białogrodzie, syn wezyra wielkiego do Piotra Potockiego wdy braci	Головний архів у Варшаві	Autograf w Archiwum gł. warszaw.	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 432-433
61.	M.S. Jaskólski do podkanclerzego kor. ze Stambułu 18/8 1657	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, nr. 402, p. 155	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 433-435
62.	Jan Wyhowski do króla z Czechryna. Aprilis 1657 (prawdopodobnie 18. kwietnia)	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 2576, nr. 66	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 435-436
63.	Listaa Cara do Króla z Moskwy 7165 (1657) 20 Februara (w skróceniu)	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Ossol. nr. 339, p. 55 i nr. 2346, p. 260	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 436
64.	Chmielnicki do Beniewskiego z Czechryna 19/7 1657	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich nr. 402, p. 201	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 437-438

65.	Joh. Betlen do Korycińskiego, Kraków 14 sierp. 1657	Головний архів у Варшаві	Archiwum warszaw gł.	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 438
66.	Bogusław Radziwiłł do kanclerza kor. z Królewca 28/6 1657	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 402, p. 179	Wojna brandenburska i najazd Rakoczego 1656 – 165. – Lwów, 1880. t. 5. – s. 439-439
67.	Relacja Tobiasza Morsztyna. Kopenhaga 9 maja 1657	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 388, nr.91, p. 155	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 517-519
68.	List Jana Leszczyńskiego, wojewody poznańskiego, do stolnika krakowskiego z Wrocławia 16 VI 1657	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 400, p. 242	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 519-521
69.	List Stefana Czarnieckiego do kasztelana poznańskiego z Pyzdr 16 IX 1657	Головний архів у Варшаві	–	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 522
70.	Relacja rezydenta polskiego z Hagi 21/I 1658	Головний архів у Варшаві	–	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 522-524
71.	Jan Leszczyński, wojewoda poznański do Króla z Berlina 24/I 1658	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 388, nr. 171, p. 341	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 524-525
72.	Wyjątek z listu J. Leszczyńskiego do podskarbiego z Berlina 7/II 1658	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 388, nr. 174, p. 347	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 525-526
73.	Wyjątki z listu J. Leszczyńskiego do prymasa z Berlina 11/II 1658	Головний архів у Варшаві	–	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 526-527
74.	List Kurfirsta do Jana Kazimierza z 16 VIII 1658	Головний архів у Варшаві	–	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 527-528
75.	Jan Kazimierz do Kurfirsta 14/IX 1658	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 388, nr. 216, p. 488	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 528-529
76.	Jan Leszczyński, wojewoda poznański do Króla z Warszawy 5 X 1658	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 388, nr. 142, p. 276	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 530-532

77.	Marszałek nadworny Łukasz Opaliński do Podkanclerzego koronnego Andrzeja Trzebieckiego z Tęczynka 3 paźdz. 1657	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 388, nr. 141, p. 271	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 532-533
78.	Decyzja Jana Kazimierza, że sposób sejmowania starożytny zachowany będzie, że związki zawarte wiernie dochowane zostaną	Головний архів у Варшаві	–	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 534-536
79.	Translatio literarum Serenissimi Electoris Brandenburgensis de data Flensburg 1-ma Novembris anni 1658 ad sacram Regiam Mattem Poloniae et Sueciae scriptarum etc.	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 399, p. 255	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 537
80.	Bieniewski do króla b.d. (niewątpliwie w marcu 1658)	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 402, p. 273	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 538-540
81.	Jan Hrusza do króla z Czehryna 10 V 1658		Arch. Polanieckie, k. 34	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 540-541
82.	Król do N.N. (Wyhowskiego?) z Sierakowa 25 lipca 1658 (Koncept kancelarji Trzebieckiego niewiadomo czy wysłany)	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 388, k. 445	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 541-542
83.	Diskurs pewny od JM (J. Leszczyńskiego), pisany z Berlina 2/VII 1658	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 388, nr. 175, k. 353	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 543-544
84.	J. Leszczyński, wojewoda poznański, do marszałka wielkiego koronnego z Berlina 11 II 1658	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 388, nr. 188, k. 383	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 544-545
85.	J. Leszczyński, wojewoda poznański, do marszałka wielkiego koronnego z Kaszk 25 III 1658	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Ossol. nr. 2280, p. 277	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 545-546
86.	Król do Kazimierza Bieniewskiego, kasztelana wołyńskiego, Warszawa 2 IX 1658	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Ossol. nr. 189, p. 1043	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 527
87.	Z Komisji kozackiej (diariusz)	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, nr. 402, p. 317	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 547-548
88.	Forma przysięgi Wyhowskiego przy komisarzach wykonanej 1658 (do pakt hadzickich)	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, nr. 402, p. 239	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 548-549

89.	Submisja starszyny kozackiej 7/IX 1658	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, nr. 402, p. 245	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 549-551
90.	Deklaracja WJana Wyhowskiego, hetmana wojsk zaporoskich, na punkta niektóre w komisjej pod Hadziaczem zawartej opisane, przy skończeniu tejże komisjej dana (Prawdopodobnie około 18 / IX 1658)	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 387, nr. 10, k. 53	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 551-552
91.	Król do Brzostowskiego 23/V 1658	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 387, nr. 7, k. 31	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 552-553
92.	Instrukcja do komisarzy do traktatów z Moskwą z 25/VII 1658	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 387, k. 175	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 554-560
93.	Kanclerz Pac do komisarza Brzostowskiego z 9/VIII 1658	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 387, nr. 13, k. 65	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 560
94.	Król do komisarzy z Warszawy 9/VIII 1658 (Oddany komisarzom 18/VIII w Mereczu)	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 387, nr. 33, k. 179	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 562-563
95.	Kanclerz Pac do komisarza Brzostowskiego z 14/VIII 1658	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 387, nr. 11, k. 57	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 563-564
96.	Król do komisarzy z Warszawy 15/VIII	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 387, nr. 17, k. 87	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 564
97.	Punkta od Beniewskiego. (Należą prawdopodobnie do listu króla z 15 VIII lub 24/VIII)	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 387, k. 71	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 565
98.	Król do komisarzy z Warszawy 20/VIII	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 387, nr. 35, k. 187	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 565-567
99.	Kanclerz Pac do komisarza Brzostowskiego z Warszawy 20/VIII 1658	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 387, nr. 34, k. 183	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 567
100.	Kanclerz Pac do komisarza Brzostowskiego z Warszawy 20/VIII 1658	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 387, k. 79	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 568
101.	Król do komisarzów 24/VIII 1658	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 387, nr. 17, k. 91	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 568-570

102.	Mały skrawek papieru	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 387, nr. 19, k. 97	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 571
103.	Kanclerz WXL w imieniu króla do komisarzów z Zakrocymia 10/IX 1658	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 387, k. 119	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 571-576
104.	Król do komisarzów 5/X 1658	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 387, nr. 25, k. 133	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 577-579
105.	Król do komisarzów z pod Torunia 15/X 1658	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 387, nr. 46, k. 233	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 579-582
106.	Kanclerz Pac do Brzostowskiego referendarza z pod Torunia 20 października 1658	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 387, nr. 56, k. 273	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 582-583
107.	Kanclerz Pac do Bogusława Radziwiła z obozu pod Toruniem 11 XI 1658	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 402, p. 309	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 585
108.	Wyhowski do króla 5/XII 1658	Головний архів у Варшаві	–	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 586-587
109.	Kurfirst do Jana Kazimierza z Flensburga 1/XI 1658	Головний архів у Варшаві	–	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 588-589
110.	Kurfirst do Jana Kazimierza z Flensburga 4/XI 1658	Головний архів у Варшаві	–	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 589
111.	Kurfirst do Jana Kazimierza z Gottorp 30/XI 1658	Головний архів у Варшаві	–	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 590
112.	Kurfirst do Jana Kazimierza 4/VI 1659	Головний архів у Варшаві	–	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 591
113.	Memoriał Turskiego do Kurfirsta z 10/II 1659	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 388, nr. 248 p. 598	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 591-593
114.	J. Leszczyński, wojewoda poznański, do ks. Cieciszewskiego z Torunia 5/I 1659	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 388, nr. 256, k. 635	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 593-594
115.	J. Leszczyński, wojewoda poznański, do ks. Cieciszewskiego z Poznania 13/II 1659	Головний архів у Варшаві	-	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 594-596

116.	Traslatio literarum Sermi Elestoris Brandenburgensis de data Wyburg 20 ^{ma} Aprilis anno 1659	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 402, p. 323	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 596-598
117.	Skrypt de Lumbersa dla króla z powodu tytułów. Warszawa 9/V 1659 (oryginał)	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 402, p. 327	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 598-599
118.	Djarjusz regenta miasta Seb. Cichnowicza	Рукописний збір бібліотеки Оссолінських, м. Львів	Rkps Ossol. Nr. 189, str. 1074	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 602-603
119.	Krzysztof Tyszkiewicz, wojewoda czernichowski, do podkanclerzego z Wojsławic 3/V 1659	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 402, p. 357	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 604
120.	Asekuracja Konstantego Wyhowskiego do Archiwum dana z powodu 60. 000 wojska (in dorso: na sejm 1660) (Rok podany błędnie podany; zapewne ma być 1659)	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 394, str. 215	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 604-605
121.	Jan Tarnowski, arcybiskup lwowski, do Trzebickiego, biskupa krakowskiego, ze Lwowa 6 października 1659	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 402, p. 331	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 605
122.	Jan Wyhowski do hetmana Potockiego z pod Kotelni 29/IX 1659	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 402, p. 319	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 606
123.	Jerzy Chmielnicki do króla z taboru pod Fastowem 4/X 1659	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 394, p. 219	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 606-607
124.	Stan. Kazim. Bieniewski, kaszt. wołyński, do biskupa Trzebickiego w Batu Kyianach 28 października 1659	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 416, nr. 18	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 607-608
125.	Kanclerz litewski Krzysztof Pac do oboźnego WXL. Michała Paca, Warszawa 4/VI 1659	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 2105, str. 182	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 608-609
126.	Z listu p. Canclerza (Paca) de data 9 Novembris (1659)	Головний архів у Варшаві	–	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 609
127.	Hoverbeck i Somnitz do kanclerza koronnego z Warszawy 22/VI 1659	Головний архів у Варшаві	–	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 609-610
128.	Kurfiršt do Jana Kazimierza z pod Fionji 22/VI 1659	Головний архів у Варшаві	–	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 610-611
129.	Kurfiršt do Jana Kazimierza z pod Fionji 22/VI 1659	Головний архів у Варшаві	–	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 611-612

130.	Wojewoda poznański do króla 23/VII 1659	Головний архів у Варшаві	–	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 612-615
131.	Kurfirfirst do Jana Kazimierza, Cöln a/Spr. 19/XII 1659	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 2105, str. 183	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 613-617
132.	Z listu JM Pana Wrzozowskiego (do Pawła Sapiehy) de data 12 Novembris 1659	Головний архів у Варшаві	–	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 617-618
133.	Posłowie Kurfirsta do Jana Kazimierza o ubezpieczenie wolności religijnej (b.d.)	Головний архів у Варшаві	–	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 618-619
134.	Responsum Suae Serenitatis Electoralis Brandenburgicae ad propositionem nomine Sacrae Regiae Mtis Poloniae et Sveciae ab ejusdem Mtis Ablegato Illustri et magnifico domino Christophoro Korycki Vexillifero Kijoviensi factam Coloniae ad Spream die 21 31 mensis Mai anno salutis MDCLX datum	Головний архів у Варшаві	–	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 620
135.	Jan Kazimierz do Kurfirsta z Warszawy 17/VII 1660	Головний архів у Варшаві	–	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 620-621
136.	Kurfirfirst do Reya 13/VIII 1600		Archiwum Polanieckie k. 43 Oryginał	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 621-622
137.	List Stanów pruskich do Reya z 27/VIII 1660	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 2105, str. 181 Kopja współczesna	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 622
138.	Paweł Sapieha, wojewoda wileński, do Trzebieckiego z Warszawy 20/II 1660		Archiwum Polanieckie k. 44	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 623-624
139.	List Tomasza Karczewskiego z obozu z pod Kotelni 18/X 1659	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 2105, str. 181	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 624-626
140.	Rellacja Sieleckiego, który był posłem od JMci P. Wołyńskiego do Chmielniczenka wspólnie z Wasilem Setnikiem	Рукописний збір Чарторийських, м. Краків	Rkps Czartoryskich, Vol. 2105, str. 245	Wojny duńskie i pokój oliwski. – Lwów, 1923. t. 6. – s. 626-628

Додаток В

ЛИСТИ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША ДО ЛЮДВІКА КУБАЛІ (БЕРЕЗЕНЬ 1882 – ЛИПЕНЬ 1882)

1.

7 marca 1882 [s.1.]

Niech szanowny Pan Dr mnie przebaczy, że ciągle szukam Jego pomocy. Zesłano wilka humanitarnego, my zniemy (my z wiemy) na żaden s nop. Wspierając mnie swoją radą, polski historyk dodaje światła tam, gdzie go brakuje do zrozumienia prawdy. Otoż ośmiałem się prosić szanownego Pana Dra napisać dla mnie na karteczce, jakie dzieła czy monografie mam czytać, żeby wyrównać o ile możności polskiej erudycji w dziejach narodów, zamieszkałych między Bałtykiem a Czarnym morzem. W przyszłą niedzielę mam zamiar odwiedzić Pana Dobrodzieja w Jego nauczającej tyle ludzi studii.

P. Kulisz

Rkps. BOssol. 12924/III (Papiery Ludwika Kubali. Listy P. Kulisza do L. Kubali z r. 1882: [Kulisz P. List do L. Kubali od 07.03.1882], k. 327–328.

7 березня 1882 [s.1.]

Нехай шановний пан доктор мені пробачить, що постійно шукаю Вашої допомоги. Заслано вовка гуманітарного, [незрозуміла частина речення]. Допомагаючи мені своїми порадами, польський історик додає світла там, де його бракує для розуміння правди. Тому насмілюся просити шановного пана доктора написати для мене на картці, які праці чи монографії маю прочитати, щоб вирівняти, на скільки це можливо, польську ерудицію в історії народів, які живуть між Батійським та Чорним морями. Наступної неділі маю намір відвідати пана Добродія у Вашій студії, яка навчає стільки людей.

П. Куліш

Автор перекладу – Пестрикова О.В.

2.

15 marca 1882 [s.1.]

Gotując się do podróży na Północ, może skorzysta Szanowny Pan Doktor s przejrzenia p.z.... foliantu w którym północny Babel jest opisany i narysowany.

O jedną rzecz tylko ośmiłam się prosić pana Dobrodzieja: żeby w niebytności Jego niańki nie pokazywali dzieciom tych ilustracji. Jestem bo amatorem pięknych druków.

Foliant mój morze zostawać u P. Dra kilka tygodni a nawet miesięcy.

W przyszłą niedzielę odwiadam P. Dobrodzieja. Powtarzam prośbę o karteczce dzieł historycznych najgłówniejszych

P.K.

Rkps. BOssol. 12924/III (Papiery Ludwika Kubali. Listy P. Kulisza do L. Kubali z r. 1882: [Kulisz P. List do L. Kubali od 15.03.1882], k. 331

15 березня 1882 [s.1.]

Готуючись до подорожі на Північ, може скористається шановний пан доктор можливістю поглянути на фоліант, в якому описаний і намальований північний Бабель. Насмілюся просити pana Добродія тільки про одну річ: щоб за відсутності няньки не показували дітям тих ілюстрацій. Бо дуже люблю гарні видання. Наступної неділі відвідаю pana Добродія. Повторюю прохання про картку з найбільш головним історичними працями.

П.К.

Автор перекладу – Пестрикова О.В.

3.

21 kwietnia, piątek, 1882 [s.1.]

Wracam szanownemu panu Doktorowi Szekspira (więcej nie potrzebuję) a dzieło x. Kalinki. W przyszłą niedzielę, jeżeli Pan Dobrodziej pozwoli, przyjdę do Niego o godzinie 10.

Najprzychilniejszy sługa
P. Kulisz

Rkps. BOssol. 12924/III (Papiery Ludwika Kubali. Listy P. Kulisza do L. Kubali z r. 1882: [Kulisz P. List do L. Kubali od 21.04.1882], k. 335.

21 квітня, п'ятниця, 1882 [s.1.]

Повертаю шановному пану доктору Шекспіра (більше не потребую) і працю кс. Калінки. Наступної неділі, як пан Добродій дозволить, прийду до Вас о 10 годині.

Найприхильніший слуга
П. Куліш

4.

27 kwietnia 1882 [s.l.]

Wielmyszanowny Panie,

Z prawdziwą przyjemnością myślę o chwili, w której będę mógł znaleźć się w szanownym gronie ludzi rycyliwych mi tutaj; ale z przyjemnością razem mam to sumienne przykonanie, że chwila taka nie nadeszła jeszcze.

Daruj Wilmożny Pan otwartości, ale sądze że brak stanowczej decyzji w bardzo pochlebnych w prasie polskiej głosach dla mnie nie pozwala mi dotąd przyjmować udział w szerszych kołach.

Nie tracę nadziei, że pora odpowiednia zbliży się, a wtedy z prawdziwą radością popiszę na wyzwanie i pogawędkę z szanownymi potomkami Wielkiej Lechii

Z prawdziwym poważaniem
sługa powolny
P. Kulisz

Rkps. BOssol. 12924/III (Papiery Ludwika Kubali. Listy P. Kulisza do L. Kubali z r. 1882: [Kulisz P. List do L. Kubali od 27.04.1882], k. 339–340.

27 квітня 1882 [s.l.]

Вельмишановний Пане,

Зі справжньою приємністю думаю про хвилину, коли зможу опинитися у товаристві зичливих до мене тут людей; але з приємністю разом маю те переконання, що така хвилинка ще не настала.

Даруй Вельмишановний Пане мою відвертість, але вважаю, що відсутність твердого рішення в дуже улесливих в польській пресі голосів не дозволяє мені взяти участь в більш широких колах.

Не втрачаю надії, що відповідна пора наблизиться, а тоді зі справжньою радістю поспішу на виклик і погавендки з шановними нащадками великої Лехії.

Зі справжньою повагою
П. Куліш,

Автор перекладу – Пестрикова О.В.

5.

18 maja 1882, Lwów

Szanowny Panie Dobrodzieju,

Posyłam do przeczytania polityczną manifestacją moją, uważając mego łaskawego Pana za najwyższą powagę w kwestii historycznej prawdy i narodowości.

Służący mój zaczeka do zwrotu rękopisma.

Jeżeli by szanowny Pan Dr. miał co zaprzeczyć mi albo poprawić, przyjmę wszystko pod rozagę, dziękując za jego uprzejmność. W tym celu dołączam tu moją wiedeńską adresę.

Oryginał ruski i tłumaczenie polskie zatrzymam we własnym ręku do narady z moim szczerym przyjacielem Doktorem Pulujem.

Z wysokiem szacunkiem
P. Kulisz

Rkps. BOssol. 12924/III (Papiery Ludwika Kubali. Listy P. Kulisza do L. Kubali z r. 1882: [Kulisz P. List do L. Kubali od 18.05.1882], k. 343–345.

18 травня 1882 Львів

Шановний Пане Добродію,

Посилаю для прочитання мою політичну маніфестацію, вважаючи Вас за найвищу повагу в питанні історичної правди і національності.

Мій слуга почекає повернення рукопису.

Якби шановний пан доктор мав щось до заперечення або поправити, приймаю все до роздумів, дякуючи за вашу ввічливість. З цією метою додаю тут свою віденську адресу.

Руський оригінал та польський переклад притримаю у себе до наради з моїм щирим другом доктором Пулуєм.

З високою повагою,
П. Куліш,

Автор перекладу – Пестрикова О.В.

6.

28 maja 1882, Wiedeń

Szanowny Panie i Dobrodzieu,

Dowiedziawszy się tak dokładnie o przychylności Xięcia Sapiehy do Rusinów, chciałem skorzystać przytomnością jego w Wiedniu, a żeby uświadczyc jemu moje uszanowanie; lecz tak się stało że nie widzieliśmy się ze sobą, tylko dostaliśmy karteczkę jeden drugiego: bo Xiąże Sapieha jutro musiał jechać z Wiednia, a po jego oddanej mnie wizycie i z żądaniu widzenia ze mną tego jeszcze dnia dowiedziałem się już w nocy.

Jeżeli by przyszło do rozmowy z pewnym Jego mością, upraszam Pana Doktora powiedzieć jemu, że chciałem widzieć z Xięciem Sapiehą jedynie dla tego, żeby poznać osobę tak wysoko cenioną przez lepszego z polskich historyków. Co nie tyczy wiadomego Panu Doktorowi interesu, to właśnie przed moją wizytą jedna okoliczność w najbliższych moich stosunkach dostarczyła mnie możliwość obejść się bez wszelkiej obcej zapomogi.

Donosząc o tem Szanownemu Panu, serdecznie dziękuję Jemu za Jego czynną sympatię do moich literackich zamiarów.

Z wysokim szacunkiem

P. Kulisz

Rkps. BOssol. 12924/III (Papiery Ludwika Kubali. Listy P. Kulisza do L. Kubali z r. 1882: [Kulisz P. List do L. Kubali od 28.05.1882], k. 347–348.

28 травня 1882, Відень

Шановний Пане і Добродію.

Довідавшись про прихильність князя Сапіги до русинів, хотів скористатися з його присутності у Відні, щоб засвідчити йому свою пошану; але так сталося, що ми не бачилися тільки отримали картки одне від одного: бо князь Сапіга завтра мав їхати з Відня, а про його візит до мене та бажання зустрітися зі мною того самого дня я довідався лише вночі.

Якби довелося розмовляти з його вельможністю, прошу пана Доктора сказати йому, що хотів побачитися з князем Сапігою тільки для того, щоб познайомитися з особою, котру так високо цінить один з найкращих польських істориків. Що стосується інтересу пана Доктора, то власне перед моїм візитом одна обставина в найближчих моїх стосунках дала можливість обійтися без всякої чужої допомоги.

Доносячи це шановному пану, сердечно дякую Вам за Вашу чинну симпатію до моїх літературних намірів.

З високою повагою,

П. Куліш

7.

24 czerwca 1882, Wiedeń, Währingerstrasse, nr 76

Szanowny Panie

Jestem pewien, że mój gospodarz P. Jurkiewicz już dostał od Pana tę książkę. Nigdybym sobie tego nie życzył żeby Pan Dr. zatrudnił siebie jej odsyłaniem. Ten P. Jurkiewicz jest człowiek bardzo do mnie przychylny i zrobię wszystko jak należy. A Pan Doktor porzucając takie drobnostki ludziom drobnym, niech myśli tylko o takich rzeczach jak kancker koronny Jerzy Ossoliński, z którym i ja chciałbym zabrać bliższą znajomość. Oczekuję z wielką niecierpliwością pojawienia tej wielkiej pracy w świecie.

Z wysokim szacunkiem
P. Kulisz

Rkps. BOssol. 12924/III (Papiery Ludwika Kubali. Listy P. Kulisza do L. Kubali z r. 1882: [Kulisz P. List do L. Kubali od 24.06.1882], k. 349–350.

24 червня 1882, Відень, Вагрінгерштрассе, nr 76

Шановний Пане,

Я впевнений, що мій господар П. Юркевич вже отримав від Пана ту книгу. Ніколи б собі не бажав, щоб пан Доктор обтяжував себе її відсиланням. Той пан Юркевич людина дуже прихильна до мене і зробить все як належить. А пан Доктор покидаючи такі дріб'язки дрібним людям, нехай думає про такі речі як коронний канцлер Єжи Оссолінський, з кортим і я хотів би ближче познайомитися. Чекаю з великим нетерпінням появи цієї великої праці в світ.

З повагою
П. Куліш
Автор перекладу – Пестрикова О.В.

8.

8 липця 1882, Відень

Прошу Ваш... Високо... важний Добродію, ласки, послати один примірник князю Сапізі, а другий князю Романові Чорторійському, яко людям заочно зо мною знакомими трошки. Не знаю як до них заадресувати. Та ще один князю Романові Пузині.

П. Куліш

Rkps. BOssol. 12924/III (Papiery Ludwika Kubali. Listy P. Kulisza do L. Kubali z r. 1882: [Kulisz P. List do L. Kubali od 08.07.1882], k. 353.

9.

[s.l.; s.d.]

Szanowny Panie i Dobrodzieju,

Składał serdecznie podziękowanie za rozmowę z P. Gnarińskim. Dałem we Lwowie adwokatowi Jamińskiemu pełnomocnictwo względem koncesyi i uwolnienia mnie z poddaństwa rosyjskiego. On będzie pisał do Ignatiewa przez rosyjskiego konsula i t.d. Z tej przyczyny nie mogłem korzystać uprzejmą radą Pana Dra udać się do X. Sapiehy, chociaż wysoko cenię ofiarowanie się tego zacnego męża stanu, a zwłaszcza, że on, jak Szanowny Pan piszesz, jest szczerym przyjacielem Rusinów. Pańską chorąkterystykę Xcia Sapiehy przyjmuję jako historyczny dokument, i nie zamiedlam sposobności oświadczyć jemu moje uszanowanie.

Dr. Smolka obiecał mnie poprzeć sprawę o koncesyi bardzo życzliwie. Dziś będę rozmawiać za jego rekomendacją z Ministrem Ziemiałkowskim.

Dziękuję Panu za jego uprzejmość i znow dziękuję.

Z wysokim szacunkiem

P. Kulisz

Mieszkam we Wiedniu na Wahringerstrasse

PS. X. Czartoryjski pisze do mnie „Zbliżania i zgody trzeba szukać, mojem zdaniem, na polu wspólnej pracy i wspólnych obowiązków, od których wypełnienia przyszłość nasza zależy – Rusinów zarówno jak i Polaków. Przedewszystkiem więc praca około dobrobytu i oświaty włościan. Wykluczenie swarów polityczno-historycznych z tej pracy uważam za możliwe i konieczne. Sąd o przeszłości zostawmy historykom. Niewątpliwym jest wspólność biedy i niebezpieczeństwa. [-] i ja skwapliwie skorzystam z każdej sposobności bliższego poznania się i porozumienia”

Rkps. BOssol. 12924/III (Papiery Ludwika Kubali. Listy P. Kulisza do L. Kubali z r. 1882: [Kulisz P. List do L. Kubali b.d.], k. 357–360.

[s.l.; s.d.]

Шановний пане добродію,

Складаю сердечну подяку за розмову з паном Гнаринським. Дав адвокату у Львові Ямінському повноваження відносно концесії і звільнення мене від російського підданства. Від буде писати до Ігнат'єва через російського консула. З цієї причини не міг скористатися ввічливою порадою пана доктора податися до князя Сапіги, хоча високо ціную жертвність того поважного державного діяча, а особливо, що він, як Шановний пан, є щирим другом русинів.

Доктор Смолька обіцяв мені підтримати справу про концесію дуже доброзичливо. Сьогодні буду з його рекомендації розмовляти з міністром Земляковським.

Дякую Пану за його чемність і ще раз дякую.

З високою повагою

П. Куліш

Мешкаю у Відні Вагрінгерштрассе.

PS. Князь Чарторийський пише до мене «Зближення і згоди слід шукати, на мою думку, на полі спільної праці і спільних обов'язків, від виконання яких залежить наше майбутнє – однаково як русинів, так і поляків. Насамперед праця навколо добробуту і освіти селян. Виключення політично-історичних суперечок з тієї праці вважаю за можливе та необхідне. Суд над минулим лишимо для істориків. [Незрозуміле слово] і я квапливо скористаюся з кожної можливості близького знайомства і порозуміння».

ДОДАТОК Г

Портрети Людвіка Кубалі

(Джерело: Fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego Ziemi Limanowskiej. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Kubala#/media/Plik:Ludwik_Kubala.jpg)

(Джерело: Encyclopedia of Ukraine, 19886 vol. 2. URL: <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CK%5CU%5CKubalaLudwik.htm>)

(Джерело: Nowości Ilustrowane, Kraków, 1906, nr 44)

(Джерело: Kubala L. Szkice historyczne. Serya VI. Wojny duńskie i pokój Oliwski. Lwów, 1922)

ДОДАТОК Д
Матейко Я. «Богдан Хмельницький з Тугай-Бесм під Львовом»

Матейко Я. Bohdan Chmielnicki z Tuhaj-Bejem pod Lwowem, 1885
Місце зберігання: Muzeum Narodowe w Warszawie. Inv.: MP 1244 MNW
URL: <http://cyfrowe.mnw.art.pl/dmuseion/docmetadata?id=4962>